

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ОСТУДІМОВ БОГДАН АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 341.232; 342.9

ДИСЕРТАЦІЯ

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Б. А. Остудімов

Науковий керівник – **Камінська Наталія Василівна**, доктор юридичних наук, професор

Київ-2023

АНОТАЦІЯ

Остудімов Б. А. Конституційно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2023.

Дисертація присвячена дослідженню багатогранного явища «енергетична безпека», його теоретичним і практичним аспектам, насамперед, конституційно-правовим засадам забезпечення енергетичної безпеки, аналізу відповідного нормативно-правового регулювання в Україні й зарубіжних державах, практики його реалізації, механізмів забезпечення енергетичної безпеки різних рівнів. На цій основі конкретизовано проблеми, пов'язані з ефективністю конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки України, гарантій енергетичної безпеки людини, громади, держави, міжнародної енергетичної безпеки, а також запропоновано шляхи їх вирішення. Метою дослідження є формування сучасної парадигми конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки, заснованої на комплексному і міжгалузевому вивченні феномену енергетичної безпеки, обґрунтування положень, висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення його конституційно-правового регулювання в Україні. Задля досягнення визначеної мети і відповідних завдань дослідження узагальнено існуючі українські і зарубіжні доктринальні джерела з питань безпеки, національної безпеки, енергетичної безпеки, державної і міжнародної енергетичної політики тощо. Звернуто увагу на те, що не лише вчені-юристи вивчають цю проблематику, а й представники економічної, політичної, технічної, історичної науки, науки державного управління та ін.

Згідно з авторським підходом, враховуючи багатогранну і міжгалузеву, міждисциплінарну природу досліджуваного явища, як й інших пов'язаних категорій (енергетики, енергетичної політики, енергоефективності, енергетичного розвитку і т.д.), доцільним є трактування енергетичної безпеки у

вузькому і широкому значеннях. Це стосується і політики забезпечення енергетичної безпеки, принципів енергетичної безпеки, загалом механізму забезпечення енергетичної безпеки. Зокрема, останній включає такі складові: об'єкти енергетичної безпеки, суб'єкти забезпечення енергетичної безпеки, енергетичні загрози та систему захисту об'єктів енергетичної безпеки від них; принципи і гарантії забезпечення енергетичної безпеки тощо. Причому ключовими є безпека видобутку енергоносіїв, безпека транспортування (постачання) електроенергії, природного газу та інших ресурсів; безпека споживання, безпека розрахунків, безпека інформації про енергоресурси; захист критичної енергетичної інфраструктури, її модернізація, диверсифікація джерел енергії і т.д.

Відзначено, що система конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки в Україні базується на таких групах джерел: 1) міжнародні договори України; 2) Конституція України; 3) закони України; 4) підзаконні акти: а) акти Президента України; б) акти Кабінету Міністрів України; в) акти міністерств, інших органів центральної виконавчої влади; г) акти місцевих органів публічної влади; 5) акти Конституційного Суду України; 6) судова практика та ін. В Україні, інших державах, так само і на наднаціональному рівні у Європейському Союзі численними є стратегічні, програмні документи постійного і тимчасового характеру з питань енергетичної безпеки.

Обґрунтовано, що міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки – це сукупність норм і принципів міжнародного права, що регулюють міжнародні відносини стосовно безпечного видобування, використання, транзиту, постачання, торгівлі енергетичних ресурсів, поширення про них інформації, запровадження енергозберігаючих технологій і розвитку альтернативних джерел енергії. Насамперед, держави та міжнародні організації загальної і спеціальної компетенції уповноважені на їх розробку, прийняття, створення належних умов для реалізації. Визначальною є роль у цьому процесі

Міжнародної агенції з атомної енергії (МАГАТЕ), Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA), Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), Організації Північноатлантичного Договору (НАТО), Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та ін. Виокремлено і проаналізовано міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки за сферою поширення (універсальні, наднаціональні, регіональні, міжрегіональні, транскордонні, локальні); за юридичною природою (договірні, звичаєві і прецедентні); за юридичною обов'язковістю (загальнообов'язкові й рекомендаційні, що закріплені в актах «м'якого права»); за функціональним призначенням (матеріальні, процесуальні); за характером вираження приписів (норми-визначення, норми-принципи, норми-декларації, норми-цілі, норми-програми, норми-стратегії); за суб'єктами прийняття, об'єктним складом, спрямованістю дії норми, змістом, строком дії і т.д. Значна частина таких стандартів відзначаються рамковим, програмним і міжгалузевим характером, що зумовлюють прийняття довго- і короткострокових стратегій, планів, концепцій, доктрин тощо.

Вивчення зарубіжного досвіду конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки, дозволяє виокремити певні закономірності й тенденції, а саме: 1) на рівні конституцій не врегульовані питання енергетичної безпеки, права людини в енергетичній сфері, проте серед об'єктів конституційно-правового регулювання – національна безпека, державна безпека, безпека життя людини, особиста безпека, безпечні умови життєдіяльності, право на сприятливе для життя навколишнє середовище, на отримання відповідної інформації, заборона здійснювати радіаційний вплив на навколишнє середовище, завдавати шкоди навколишньому середовищу, природнім ресурсам тощо; 2) законодавче регулювання енергетичної безпеки відзначається стратегічним довгостроковим плановим характером (Бельгія, Данія, Німеччина, Італія, Нідерланди, Греція, Польща, США, Японія, Китай та ін.); 3) передбачена розгалужена інституційна основа здійснення енергетичної

політики на загальнодержавному і регіональному рівнях, система енергетичного менеджменту, енергетичного нагляду, аудиту, моніторингу розвитку енергетичної галузі, подолання енергетичної бідності, інших загроз; 4) енергетична і кліматична (екологічна) політики багатьох держав є взаємодоповнюючими або оптимізованими, відповідно їх державні рамкові програми, національні комплексні плани спрямовані на підтримку вітряних і сонячних електростанцій, виробництва і ринку електромобілів, водневої інфраструктури, декарбонізації і т.д.; 5) пріоритетні напрями удосконалення конституційно-правового регулювання у даній сфері – енергоефективність, енергетичний перехід, використання відновлюваних джерел енергії, різних форм міжнародного співробітництва з питань гарантій безпеки енергетичної інфраструктури, сприяння сталому енергетичному розвитку, досягненню глобальної енергетичної безпеки тощо. Енергетичні кризи і збройна агресія проти України, що призвела до руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури, порушення та обмеження численних прав і свобод людини, актуалізують увагу учених і законодавців, інших суб'єктів права законодавчої ініціативи на виокремленні, регламентації, забезпеченні ефективних механізмів реалізації прав і свобод людини у даній сфері. Так, обґрунтованим видається підхід до виокремлення у контексті конституційного права на достатній життєвий рівень (стандарт) права на доступ до енергетичних послуг, а також права на енергетичну безпеку в якості окремого прав людини, відповідних обов'язків, зокрема, ефективного споживання енергоресурсів та ін. Вони конкретизують, розширюють і доповнюють існуючі конституційні права і свободи людини (зокрема, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло та ін.).

Закономірним є подальше вивчення ролі та функцій держави у забезпеченні згаданих і пов'язаних з ними інших прав людини, а також реалізації стратегічних завдань щодо ефективного забезпечення енергетичної незалежності Української держави, залучення міжнародної підтримки для

відбудови енергетичної інфраструктури і притягнення до відповідальності держав-агресорів за вчинені злочини. На наше переконання, комплекс таких заходів сприятиме забезпеченню енергетичної безпеки України та Європи, сталому енергетичному розвитку у світі.

Запропоновано шляхи удосконалення конституційно-правового регулювання енергетичної безпеки в Україні у контексті сучасних реформ, євроатлантичної інтеграції і післявоєнної відбудови. Наприклад, обґрунтовано доцільність внесення змін і доповнень до стст. 17, 48, 116 Конституції України, ряду інших законів і підзаконних актів України, особливо в умовах адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Видається доцільним на перспективу прийняття Енергетичного кодексу України (враховуючи успішний досвід Франції), запровадження інституту Уповноваженого Президента України з питань енергетичної безпеки, удосконалення діяльності існуючих владних органів України у даній сфері, а також активізація міжнародної правотворчої і правозастосовної діяльності, у т.ч. за участю України. Практичне значення результатів роботи посилюється удосконаленням понятійно-категорійного апарату, зокрема запропоновано визначення низки категорій («енергетична безпека», «принципи енергетичної безпеки», «конституційно-правове забезпечення енергетичної безпеки», «політика забезпечення енергетичної безпеки», «міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки», «енергетична незалежність», «енергетичний суверенітет», «енергетичний конституціоналізм», «право на доступ до енергетичних послуг», «право на енергетичну безпеку», «енергетична дипломатія» і т.і.), проаналізовано їх співвідношення з іншими категоріями, окреслено пріоритетні напрями подальших наукових розвідок у даній сфері.

Ключові слова: енергетична безпека, національна безпека, конституційно-правове регулювання, міжнародні стандарти, державна політика, енергетична політика, доктрина, методологія, засади, принципи, енергетична незалежність, забезпечення, права людини.

SUMMARY

Ostudimov B. Constitutional and legal principles of ensuring energy security. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – Law. National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2023.

The dissertation is devoted to the study of the multifaceted phenomenon of "energy security", its theoretical and practical aspects, first of all, the constitutional and legal principles of ensuring energy security, the analysis of the relevant regulatory and legal regulation in Ukraine and foreign countries, the practice of its implementation, the mechanisms of ensuring energy security at various levels. On this basis, problems related to the effectiveness of the constitutional and legal ensuring of energy security of Ukraine, guarantees of energy security of a person, community, state, international energy security, etc. are specified, and ways of their solution are proposed. The purpose of the study is the formation of a modern paradigm of constitutional and legal ensuring of energy security, based on a comprehensive and interdisciplinary study of the phenomenon of energy security, substantiation of provisions, conclusions, proposals and recommendations aimed at improving its constitutional and legal regulation in Ukraine. In order to achieve the defined goal and the relevant tasks of the research, the existing Ukrainian and foreign doctrinal sources on security, national security, energy security, state and international energy policy, etc. are summarized. Attention was drawn to the fact that not only legal scholars study this issue, but also representatives of economic, political, technical, historical science, public administration science, etc.

According to the author's approach, taking into account the multifaceted and interdisciplinary, interdisciplinary nature of the studied phenomenon, as well as other related categories (energy, energy policy, energy efficiency, energy development, etc.), it is appropriate to interpret energy security in narrow and broad terms. This applies to the principles of energy security, the policy of ensuring energy security, the mechanism of ensuring energy security. In particular, the latter includes the following

components: energy security objects, subjects of energy security, energy threats and the system of protection of energy security objects against them; guarantees of energy security, etc. Moreover, safety of energy production, safety of transportation (supply) of electricity, natural gas and other resources are key; security of consumption, security of calculations, security of information about energy resources; protection of critical energy infrastructure, its modernization, diversification of energy sources, etc.

It was noted that the system of constitutional and legal ensuring of energy security in Ukraine is based on the following groups of sources: 1) Ukraine's international treaties; 2) Constitution of Ukraine; 3) laws of Ukraine; 4) subordinate legal acts: a) acts of the President of Ukraine; b) acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine; c) acts of ministries, other bodies of the central executive power; d) acts of local public authorities; 5) acts of the Constitutional Court of Ukraine; 6) judicial practice in this field, etc. It is emphasized that in Ukraine, as in many other states, at the supranational level in the European Union, there are numerous strategic and programmatic documents of a permanent and temporary nature on energy security issues.

It is substantiated that the international legal standards of energy security are a set of norms and principles of international law that regulate international relations regarding the safe use, transit, supply, trade, extraction of energy resources, the dissemination of information about them, the introduction of energy-saving technologies and the development of alternative energy sources. First of all, states and international organizations of general and special competence are authorized to develop, adopt, and create appropriate conditions for their implementation. The role of the International Atomic Energy Agency (IAEA), the International Renewable Energy Agency (IRENA), the International Energy Agency (IEA), the North Atlantic Treaty Organization (NATO), the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) and others. The international legal standards of energy security are distinguished and analyzed according to the sphere of distribution (universal, supranational, regional, interregional, cross-border, local); by legal nature

(contractual, customary and precedent); by legal obligation (generally binding and recommendatory, enshrined in "soft law" acts); by functional purpose (material, procedural); by the nature of the expression of prescriptions (norms-definitions, norms-principles, norms-declarations, norms-goals, norms-programs, norms-strategies); by subjects of adoption, object structure, direction of action of the norm, content, term of validity, etc. A significant part of such standards are characterized by a framework, programmatic and interdisciplinary nature, which predispose to the adoption of long- and short-term strategies, plans, concepts, doctrines, etc.

Studying the foreign experience of constitutional and legal ensuring of energy security allows us to single out certain patterns and trends, namely: 1) at the level of constitutions, the issues of energy security and human rights in the energy sphere are not regulated, but national security is among the objects of constitutional and legal regulation, state security, safety of human life, personal safety, safe living conditions, the right to an environment conducive to life, to receive relevant information, prohibition to exert radiation influence on the environment, to harm the environment, natural resources, etc.; 2) legislative regulation of energy security is characterized by a strategic, long-term planning nature (Belgium, Denmark, Germany, Italy, the Netherlands, Greece, Poland, the USA, Japan, China, etc.); 3) an extensive institutional basis for the implementation of energy policy at the national and regional levels, a system of energy management, energy supervision, audit, monitoring of the development of the energy industry, overcoming energy poverty and other threats is provided; 4) the energy and climate (environmental) policies of many states are complementary or optimized, accordingly, their state framework programs, national comprehensive plans are aimed at supporting wind and solar power plants, the production and market of electric cars, hydrogen infrastructure, decarbonization, etc.; 5) priority directions for improving constitutional and legal regulation in this area - energy efficiency, energy transition, use of renewable energy sources, various forms of international cooperation on energy infrastructure security guarantees, promotion of sustainable energy development, achievement of global energy security, etc.

Energy crises and armed aggression against Ukraine, which led to the destruction of energy infrastructure facilities, violations and restrictions of numerous human rights and freedoms, actualize the attention of scientists and legislators, other legal subjects of the legislative initiative on the separation, regulation, and provision of effective mechanisms for the realization of rights and human freedoms in this area. Thus, the approach to distinguishing the right to access to energy services in the context of the constitutional right to a sufficient standard of living (standard) seems justified. as well as the right to energy security as a separate human right, corresponding obligations, in particular, efficient consumption of energy resources, etc. They specify, expand and supplement the existing constitutional rights and freedoms of a person (in particular, the right to an adequate standard of living for oneself and one's family, which includes adequate food, clothing, housing, etc.).

It is legitimate to further study the role and functions of the state in ensuring the mentioned and other related human rights, as well as the implementation of strategic tasks regarding the effective provision of the energy independence of the Ukrainian state, attracting international support for the reconstruction of the energy infrastructure and holding the aggressor states accountable for the crimes committed. We believe that a set of such measures will contribute to ensuring the energy security of Ukraine and Europe, and sustainable energy development in the world.

Ways to improve the constitutional and legal regulation of energy security in Ukraine are proposed in the context of modern reforms, Euro-Atlantic integration and post-war reconstruction. For example, the expediency of making changes and additions to Art. 17, 48, 116 of the Constitution of Ukraine, a number of other laws and by-laws of Ukraine, especially in terms of adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation. It seems appropriate for the perspective of adopting the Energy Code of Ukraine (taking into account the successful experience of France), the introduction of the Institute of the Authorized President of Ukraine on Energy Security, improvement of the activity of existing authorities of Ukraine in this area, as well as activation of international law-making and law-enforcement activities, including with

the participation of Ukraine. The practical significance of the results of the work is enhanced by the improvement of the conceptual and categorical apparatus, in particular, the definition of a number of categories ("energy security", "principles of energy security", "constitutional and legal ensuring of energy security", "policy of ensuring energy security", "international legal standards of energy security", "energy independence", "energy sovereignty", "energy constitutionalism", "right to access to energy services", "right to energy security", "energy diplomacy", etc.), their relationship with other categories, the priority areas of further scientific research in this field are outlined.

Key words: energy security, national security, constitutional and legal regulation, international standards, state policy, energy policy, doctrine, methodology, basis, principles, energy independence, ensuring, human rights.

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Остудімов Б. А. Доктринальні джерела дослідження енергетичної безпеки. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. №1(93), С. 69-79. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.93.69-79>
2. Остудімов Б.А. Ключові проблеми забезпечення енергетичної безпеки. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. Вип.4. (4), 64-70. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.04.07>
3. Остудімов Б.А. Забезпечення енергетичної незалежності держави і конституційних прав людини (проблеми методології дослідження). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. №2. С. 70–79. DOI: <https://doi.org/10.33270/02222402.70>
4. Остудімов Б.А. Міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки та їх імплементація в Україні. *Право.UA*. 2023. №3. С. 131-138. DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.19
5. Ostudimov B., Kaminska N. Energy security principles: Legal nature, classification and modernisation. (Принципи забезпечення енергетичної безпеки: правова природа, класифікація і модернізація). *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2023. Vol. 28, №1. P. 55-67. DOI: 10.56215/naia-herald/1.2023.55
6. Ostudimov B., Kaminska N. Energy monitoring and control in EU member states: legislative trends and institutional framework (Енергетичний моніторинг і контроль у державах-членах ЄС: тенденції законодавчого регулювання та інституційна основа). *Visegrad journal on human rights*. 2023. № 3. 84-90. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/08/Vishegrad_03_2023.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Остудімов Б. А. Конституційні засади функції забезпечення екологічної безпеки. *Сучасний конституційний процес та судово-правова*

реформа: реалії сьогодення та перспективи: матеріали науково-практичного круглого столу (Київ, 24 червня 2020 р.). Київ: НАВС, 2020. С.61– 63.

8. Остудімов Б. А. Корупційні ризики в енергетичній сфері України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали V Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 9-10 грудня 2020 р.) : у 2 ч. Київ : НАВС, 2020. Ч. 2. С.333 – 336.

9. Остудімов Б.А. Енергетична дипломатія як перспективний напрям забезпечення енергетичної безпеки. *Україна і світ: правові питання регіональної та глобальної безпеки*: матер. Всеукраїн. наук. конфер. (м. Київ, 18 травня 2022 р.). Київ: Юридичний інститут ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана», 2022. С. 175 – 179.

10. Остудімов Б.А. Енергетичний суверенітет та енергетична незалежність, їх значення в умовах сьогодення. *Захист суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки як спільна справа держави та Українського народу*: матер. міжнар. науково-практ. конфер. Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, 24 березня 2023 р.). Київ: ТОВ «Видавничий дім АртЕк», 2023. Част 1. С. 86-88.

11. Остудімов Б.А. Значення ООН, НАТО та інших організацій для забезпечення енергетичної безпеки і сталого енергетичного розвитку. *Реалізація конституційного курсу України на членство в ЄС та НАТО*: матер. круглого столу (Київ, 26 червня 2023 р.). Київ: НАВС, 2023. С. 86-90.

12. Остудімов Б.А. Стратегії енергетичного розвитку: європейський досвід. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матер. XXXV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Стамбул, Туреччина, 07 серпня 2023 р.). Стамбул: ГО «ВАДНД», 2023. С. 107-112.

ЗМІСТ

ВСТУП	15
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	28
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження енергетичної безпеки	33
1.1. Доктринальні джерела і методологія дослідження безпеки та енергетичної безпеки	33
1.2. Проблеми концептуалізації енергетичної безпеки і політики забезпечення енергетичної безпеки	53
1.3. Принципи забезпечення енергетичної безпеки	69
Висновки до розділу 1	87
Розділ 2. Міжнародно-правове, наднаціональне і конституційно-правове регулювання енергетичної безпеки у зарубіжних державах	90
2.1. Міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки	90
2.2. Енергетична безпека у Європейському Союзі: особливості наднаціонального регулювання і реалізації	115
2.3. Зарубіжний досвід забезпечення енергетичної безпеки	130
Висновки до розділу 2	154
Розділ 3. Конституційно-правовий механізм забезпечення енергетичної безпеки в Україні	158
3.1 Конституційно-правове регулювання та інституційний механізм забезпечення енергетичної безпеки в Україні: загальна характеристика	158
3.2. Удосконалення забезпечення енергетичної безпеки України в сучасних умовах	176
Висновки до розділу 3	191
ВИСНОВКИ	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202
ДОДАТКИ	257

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У ХХІ столітті неможлива повноцінна життєдіяльність людини, громади, суспільства і держави, а також світового співтовариства без різноманітних енергетичних ресурсів. Від них залежить функціонування економіки, у тому числі цифрової, усіх інших сфер і галузей, реалізація фактично усіх прав і свобод людини, повноважень органів і посадових осіб публічної влади. Як видається, особлива важливість посилюється в умовах загроз національній і міжнародній безпеці, соціально-економічних криз, конфліктів, воєнного або надзвичайного стану, інших складних обставинах. Крім цього, безпека стала однією з базових потреб людини, суспільства, держав і всього людства. Тому закономірна актуалізація питань енергетичної політики, забезпечення енергетичної безпеки, енергоефективності, сталого енергетичного розвитку тощо.

З огляду на проблеми безпекового характеру у сучасному світі, окремих його регіонах, неефективності гарантій ядерної та інших видів безпеки, пасивної політики ООН, МАГАТЕ, ОБСЄ та решти міжнародних організацій в останні роки назріла реформа систем колективної і національної безпеки, включаючи енергетичну безпеку. Крім цього, доволі часті економічні та енергетичні світові кризи, безумовно, негативно впливають на національні економіки, а запаси енергетичних ресурсів є обмеженими, поряд із системним забрудненням навколишнього середовища, наслідками Чорнобильської та інших екологічних катастроф планетарного масштабу, руйнуванням об'єктів критичної інфраструктури внаслідок агресії росії проти України з 2014 р. і повномасштабного вторгнення на територію України з 2022 р. Усе це зумовлює значну наукову зацікавленість, тому все частіше досліджуються поняття і сутність енергетичної безпеки, державне регулювання енергетики, гарантії і стратегії енергетичної безпеки, суб'єкти забезпечення, екологічно орієнтована енергетика, загальнотеоретичні й практичні аспекти становлення енергетичного права і законодавства.

Не дивлячись на відсутність ґрунтовних комплексних наукових праць у науці конституційного права, зазначена проблематика певною мірою стала предметом вивчення теорії держави і права, адміністративного і міжнародного права, а також економічної науки, національної безпеки і державного управління, екології, соціології тощо. Загалом значний внесок у її розробку здійснили такі українські й зарубіжні учені: В. Антипенко, М. Баймуратов, Г. Балюк, О. Биконя, С. Білоцький, П. Борцевич, А. Бредбрук, Ю. Ващенко, Дж. Гардам, І. Гончарук, М. Гультай, В. Демиденко, В. Денисов, Ю. Дзядикевич, Р. Єделєв, С. Завгородня, Н. Камінська, О. Кишко-Єрлі, В. Кононенко, А. Кориневич, М. Кормєє, Р. Коцюба, Б. Кофман, В. Лір, Н. Малишева, М. Медведєва, О. Муза, Н. Нижник, О. Переверзєва, М. Пожидаєва, А. Прокіп, С. Саті, А. Селіванов, О. Сердюченко, А. Сменковський, К. Смирнова, О. Суходоля, Л. Тимченко, Д. Тихомиров, О. Трегуб, З. Тропін, С. Туллі, Ю. Харазішвілі, М. Чіпко, Н. Шаптала, Ю. Шемшученко та ін.

На наше переконання, закономірними є концептуалізація енергетичної незалежності держави, енергетичної функції сучасної держави, енергетичної безпеки як самостійної наукової категорії і водночас складової національної безпеки та міжнародної безпеки, а також енергетичних прав людини, територіальної громади, організацій, держави та інших суб'єктів, відповідних обов'язків в енергетичній сфері і т.д. Ці питання мають міждисциплінарний і міжгалузевий характер, однак важливим і першочерговим є привернення уваги представників науки конституційного, адміністративного, екологічного, кримінального права, юристів-міжнародників і, звісно, законодавців, національних і міжнародних експертів до необхідності удосконалення конституційно-правових засад енергетичної безпеки, конституційних та інших дієвих гарантій, механізмів її забезпечення, прав людини у даній сфері, протидії корупційним та іншим загрозам, попередження кризовим явищ, захисту національних інтересів при вступі України до ЄС і НАТО, відповідних реформ на цьому шляху. Власне це і зумовлює актуальність даної теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно і задля реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р., ратифікована із заявою Законом № 1678-VII від 16 вересня 2014 р.; Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII; Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019; Стратегії енергетичної безпеки України, схваленій розпорядженням КМУ № 907-р від 4 серпня 2021 р.; Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2023 року, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. № 942; Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук на 2019–2023 роки, затвердженим постановою президії Національної академії наук України від 30 січня 2019 р. № 30; пріоритетних напрямків наукових досліджень відповідно до Наказу МВС України «Про затвердження тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки» (Наказ МВС від 11 червня 2020 р. № 454); Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018-2020 років, схвалених Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол від 26 грудня 2017 р. № 28/1), Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки, затверджених рішенням вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 21 грудня 2020 р. (протокол № 23). Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 вересня 2020 р. (протокол № 19).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є формування сучасної парадигми конституційно-правового забезпечення енергетичної

безпеки, заснованої на комплексному і міжгалузевому вивченні феномену енергетичної безпеки та обґрунтування на цій основі положень, визначень, висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на удосконалення його конституційно-правового регулювання в Україні.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- узагальнити існуючі доктринальні джерела з питань безпеки, забезпечення енергетичної безпеки;
- охарактеризувати методологічний інструментарій дослідження енергетичної безпеки як об'єкту наукового пізнання;
- з'ясувати правову природу принципів забезпечення енергетичної безпеки, їх поняття, особливості і різновиди;
- обґрунтувати парадигму політики забезпечення енергетичної безпеки, її сутнісні ознаки, виміри, механізми реалізації:
- проаналізувати і систематизувати існуючі міжнародно-правові стандарти забезпечення енергетичної безпеки, здійснити їх типологізацію;
- розкрити стан конституційно-правового регулювання енергетичної безпеки в Україні;
- визначити специфіку конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки в зарубіжних державах;
- обґрунтувати поняття і структуру механізму забезпечення енергетичної безпеки;
- виокремити значення гарантій енергетичної незалежності Української держави, права на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку і відповідних обов'язків в умовах сталого енергетичного розвитку;
- конкретизувати проблеми, пов'язані з ефективністю конституційно-правового регулювання енергетичної безпеки і практики його реалізації;

– запропонувати шляхи удосконалення конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки в Україні у контексті євроатлантичної інтеграції і післявоєнної відбудови.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, явища, процеси, інститути, доктрини, теорії, пов’язані з конституціоналізацією забезпечення енергетичної безпеки в Україні, деяких зарубіжних державах, імплементацією міжнародно-правових стандартів у даній сфері у національну правову систему.

Предметом дослідження є конституційно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціально-правових методів наукового пізнання. Дані методи використано відповідно до мети і завдань дослідження, враховуючи специфіку предмета й об’єкта дослідження. Так, діалектичний метод дозволив розкрити методологію пізнання парадигми конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки, еволюційний характер використаних доктринальних і нормативних джерел, основних категорій і понять (підрозділ 1.1). За допомогою формально-логічного методу і методу техніко-юридичного аналізу проаналізовано існуючі наукові позиції, сформульовано і розкрито сутність низки теоретичних положень дисертації, зокрема, при конструюванні автором дефініцій понять енергетична безпека, політика забезпечення енергетичної безпеки, механізм забезпечення енергетичної безпеки, принципи забезпечення енергетичної безпеки, міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки і т.і. (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 3.1). Використання історико-правового методу дало можливість врахувати позитивні й негативні зміни, що відбувались у процесі становлення енергетичної безпеки, відповідної конституційно-правової основи регулювання і реалізації в Україні та інших державах, розробки і прийняття міжнародних стандартів у даній сфері (розділи 1, 2). У свою чергу, вагомою є роль компаративістського підходу і порівняльно-правового методу дослідження,

насамперед, вивчення і співставлення практики окремих держав, міжнародних організацій щодо забезпечення енергетичної безпеки на універсальному, наднаціональному, регіональному і національному рівнях (розділ 2). Завдяки методу структурно-функціонального аналізу систематизовано тенденції і закономірності забезпечення енергетичної безпеки у зарубіжних державах, у Європейському Союзі (підрозділи 2.2, 2.3), а системно-структурному методу – здійснено типологізацію міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки, системи джерел конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки в Україні, виокремлено складові механізму забезпечення енергетичної безпеки (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2). Застосування методів аналізу і синтезу, правового моделювання, узагальнення і прогнозування дозволило акцентувати на існуючих проблемах забезпечення енергетичної безпеки в Україні, запропонувати способи удосконалення конституційно-правової основи, відповідного інституційного механізму у контексті євроатлантичної інтеграції, післявоєнної відбудови (підрозділ 3.3). Цьому сприяли й інші методи – антропологічний, феноменологічний, гносеологічний, герменевтичний, синергетичного, правової семіотики, стратегування, соціологічний, статистичний аксіологічний та ін., а також ряд методологічних принципів – об’єктивності, плюралізму, історизму, системності, всебічності, детермінізму, міждисциплінарності, комплексності тощо, численні філософсько-світоглядні підходи і методологічні принципи. Це дозволило сформулювати узагальнюючі положення, висновки і пропозиції з досліджуваної проблематики.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, міжнародно-правові акти ООН, МАГАТЕ, НАТО, ОБСЄ, інших міжнародних організацій, акти законодавства ЄС, законодавство України і зарубіжних держав з питань енергетичної безпеки, прав людини у даній сфері. Інформаційною та емпіричною основою роботи є аналітичні матеріали, довідкові видання, результати досліджень українських і міжнародних експертів, наукові

періодичні видання, публіцистика тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших в Україні авторських монографічних досліджень, в якому концентровано комплексне розуміння конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки. На цій основі сформульовано авторські положення, висновки, пропозиції, спрямовані на його впровадження в теорію і практику конституційного права, інших галузей і загалом національну правову систему. Основними з них, що виносяться на захист і містять елементи наукової новизни, є наступні:

уперше:

- згідно з авторською позицією обґрунтовано розуміння механізму забезпечення енергетичної безпеки як багатогранного явища, що включає об'єкти енергетичної безпеки, суб'єкти забезпечення енергетичної безпеки, енергетичні загрози та систему захисту об'єктів енергетичної безпеки від них, принципи і гарантії забезпечення енергетичної безпеки тощо;

- виокремлено енергетичну функцію держави, її різновиди внутрішню енергетичну функцію і зовнішню енергетичну функції, базуючись на джерелах конституційного, адміністративного та іншого галузевого законодавства України, сприяючи розвитку внутрішнього енергетичного ринку, забезпеченню енергетичної безпеки та незалежності в умовах гібридної війни, інтеграції в єдиний європейський енергетичний простір; також енергетичної функції Європейського Союзу і деяких міжнародних організацій (МАГАТЕ, ІРЕНА, МЕА), базуючись на їх установчих договорах, інших актах і діяльності;

- запропоновано розмежування конституційно-правових засад енергетичної безпеки, конституційно-правових засад політики забезпечення енергетичної безпеки, конституційно-правових засад права на енергетичну безпеку, права на доступ до енергетичних послуг і т.д.;

- визначено міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки як сукупність норм і принципів міжнародного права, що регулюють міжнародні

відносини стосовно безпечного видобування, використання, транзиту, постачання, торгівлі енергетичних ресурсів, поширення про них інформації, запровадження енергозберігаючих технологій і розвитку альтернативних джерел енергії;

– з'ясовано закономірності й тенденції конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки у зарубіжних державах: 1) на рівні конституцій не врегульовані питання енергетичної безпеки, права людини в енергетичній сфері, проте серед об'єктів конституційно-правового регулювання – національна безпека, державна безпека, безпека життя людини, особиста безпека, безпечні умови життєдіяльності, право на сприятливе для життя навколишнє середовище, на отримання відповідної інформації, заборона здійснювати радіаційний вплив на навколишнє середовище, завдавати школи навколишньому середовищу, природнім ресурсам тощо; 2) законодавче регулювання енергетичної безпеки відзначається стратегічним довгостроковим плановим характером (Бельгія, Данія, Німеччина, Італія, Нідерланди, Греція, Польща, США, Японія, Китай та ін.); 3) передбачена розгалужена інституційна основа здійснення енергетичної політики на загальнодержавному і регіональному рівнях, система енергетичного менеджменту, енергетичного нагляду, аудиту, моніторингу розвитку енергетичної галузі, подолання енергетичної бідності, інших загроз; 4) енергетична і кліматична (екологічна) політики багатьох держав є взаємодоповнюваними або оптимізованими, їх державні рамкові програми, національні комплексні плани спрямовані на підтримку вітряних і сонячних електростанцій, виробництва і ринку електромобілів, водневої інфраструктури, декарбонізації і т.д.; 5) пріоритетні напрями удосконалення конституційно-правового регулювання у цій сфері – енергоефективність, енергетичний перехід, використання відновлюваних джерел енергії, різних форм міжнародної співпраці з питань гарантій безпеки енергетичної інфраструктури, сприяння сталому енергетичному розвитку, досягненню глобальної енергетичної безпеки;

- акцентовано на необхідності концептуалізації інституту енергетичної безпеки як інституту конституційного права, якому властива міжгалузева природа, а також розвиток енергетичного законодавства як самостійної галузі системи законодавства України;

- сформульовано пропозиції щодо внесення змін і доповнень до законодавства України, зокрема, до Конституції України та інших законодавчих актів, зокрема, доцільно викласти положення Основного Закону України у такій редакції:

Стаття 17. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної, енергетичної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Стаття 48. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, доступ до енергетичних послуг.

Стаття 116. Кабінет Міністрів України:

... 3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування, енергетичної безпеки та енергоефективності;

удосконалено:

- систему гарантій забезпечення енергетичної безпеки людини і громадянина, енергетичної безпеки держави, енергетичної незалежності та енергетичного суверенітету Української держави, а також прав на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку;

- класифікації міжнародно-правових стандартів енергетичної безпеки, зокрема на підставі таких критеріїв: за сферою поширення, юридичною природою, юридичною обов'язковістю, функціональним призначенням, за характером вираження приписів, за суб'єктами прийняття, об'єктним складом, спрямованістю дії норми, змістом, строком дії і т.д.;

- розуміння політики забезпечення енергетичної безпеки, а також її співвідношення з економічною, екологічною і кліматичною, інформаційною та іншими політиками;

- аргументи щодо покращення інституційного механізму забезпечення енергетичної безпеки в Україні, включаючи запровадження інституту Уповноваженого Президента України з питань енергетичної безпеки, удосконалення діяльності існуючих владних органів України у даній сфері, а також розвитку інституту громадського контролю у системі забезпечення енергетичної безпеки;

- порівняльно-правовий аналіз державного енергетичного нагляду, моніторингу і контролю в Україні й державах-членах ЄС, організації роботи національних регуляторів енергетичних ринків, належного дотримання прав споживачів, безперебійного енергопостачання, виконання учасниками енергетичного ринку вимог нормативно-правових актів щодо технічної експлуатації енергетичних установок і мереж, а також конкуренції в енергетиці;

- твердження про посилення відповідальності за порушення конституційно-правових засад енергетичної безпеки, гарантій безпеки, пошкодження об'єктів енергетичної інфраструктури національного і міжнародного значення;

дістали подальшого розвитку:

- плюралістичні наукові позиції щодо виокремлення принципів забезпечення енергетичної безпеки в Україні, принципів політики забезпечення енергетичної безпеки України, принципів забезпечення міжнародної (глобальної) енергетичної політики, принципів забезпечення енергетичної безпеки регіонального (європейського) або наднаціонального характеру, принципів енергетичної політики ЄС, принципів енергетичного права і законодавства (загального і спеціального характеру);

- трактування енергетичної безпеки у широкому і вузькому значеннях; енергетичної безпеки людини, енергетичної безпеки територіальної громади,

енергетичної безпеки держави і міжнародної енергетичної безпеки; енергетичної незалежності й енергетичного суверенітету; права на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку, сталого енергетичного розвитку і т.і.;

- ознаки правових стандартів енергетичної безпеки, а саме: стратегічний, рамковий, програмний, міжгалузевий, взаємодоповнюючий характер; наявність спеціальних умов для реалізації;

- пропозиції стосовно прийняття Енергетичного кодексу України, враховуючи зростаючу систему енергетичного законодавства, а також успішний досвід деяких держав, зокрема Франції;

- висновки щодо практики зарубіжних держав у виокремленні наступних варіантів пріоритезації енергетичної дипломатії – як складової економічної дипломатії, безпекової дипломатії; кліматичної дипломатії; як самостійний напрям дипломатії держави; в американському дискурсі – це обов’язкова складова національної безпеки, в європейському – доповнюється спільною екологічною, торгівельною та іншими політиками, зумовлює розвиток експертної та комунікаційної платформ;

- напрями комплексного удосконалення конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки в Україні у контексті сучасних реформ, євроатлантичної інтеграції і післявоєнної відбудови.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані у:

- науково-дослідній сфері – для подальших загальних і спеціальних наукових досліджень, на наукових конференціях і під час диспутів стосовно теоретичних та практичних проблем конституційно-правового регулювання енергетичної політики, механізмів її реалізації, енергетичної безпеки та гарантій забезпечення тощо;

- освітньому процесі – під час підготовки до занять у системі професійної підготовки юристів та інших фахівців, при викладанні навчальних дисциплін

«Конституційне право», «Конституційне процесуальне право», «Право Європейського Союзу», «Міжнародне право», «Конституційна реформа в Україні», «Актуальні проблеми конституційного і муніципального права», «Порівняльне правознавство», а також при підготовці підручників, навчальних посібників тощо;

– правотворчості – у процесі удосконаленні положень чинної Конституції України, відповідних законів та інших нормативно-правових актів, розробці відповідних законодавчих ініціатив, а також міжнародної правотворчої діяльності;

– правозастосуванні – зокрема, у роботі органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні, громадських організацій, міжнародних організацій та інших інституцій, національних і міжнародних експертів для підвищення кваліфікації відповідних фахівців, експертів та ін.

– правовиховній і правороз’яснювальній роботі.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно з використанням останніх досягнень сучасної науки, зокрема, конституційного права, теорії держави і права, адміністративного права, міжнародного права, права ЄС тощо. Усі сформульовані в ній положення і висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора. У дисертації ідеї та розробки належать автору. У публікаціях, підготовлених у співавторстві з Камінською Н.В. «Energy security principles: Legal nature, classification and modernisation», авторський внесок дисертанта становить 70%, «Energy monitoring and control in EU member states: legislative trends and institutional framework» – 60%.

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки були оприлюднені на науково-практичному круглому столі «Сучасний конституційний процес та судово-правова реформа: реалії сьогодення та перспективи» (Київ, 24 червня 2020 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Реалізація

державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (Київ, 9–10 грудня 2020 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Україна і світ: правові питання регіональної та глобальної безпеки» (Київ, 18 травня 2022 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Захист суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки як спільна справа держави та Українського народу» (Київ, 24 березня 2023 р.), круглому столі «Реалізація конституційного курсу України на членство в ЄС та НАТО» (Київ, 26 червня 2023 р.), XXXV міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» (м. Стамбул, Туреччина, 7 серпня 2023 р.)

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів (вісім підрозділів), висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатку. Загальний обсяг дисертації становить 258 сторінок. Список використаних джерел налічує 529 найменувань на 54 сторінках.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АЕС – атомна електростанція

АКТ – країни Африки, Карибського басейну і Тихоокеанського регіону за Договором про співпрацю 2005 р.

АМК України – Антимонопольний комітет України

Амстердамський договір – Амстердамський договір про функціонування Європейського союзу від 2.10.1997 р.

АП ВАС – Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду

АРК – Автономна Республіка Крим

ВВП – валовий внутрішній продукт

ВДЕ – відновлювальні джерела енергії

ВМО – Всесвітня метрологічна організація

ВООЗ Всесвітня організація охорони здоров'я

ВРУ, Верховна Рада – Верховна Рада України

ВС – Верховний Суд

ВЯП – відпрацьоване ядерне паливо

ГАТТ – Генеральна Угода з тарифів і торгівлі 1947/1994 рр.

ГА, ГА ООН – Генеральна Асамблея Організація Об'єднаних Націй

ГВС – газовимірна станція

ГЕС – гідроелектростанція

ГТС – газотранспортна система

ДП – Державне підприємство

Держгеонадра – Державна служба геології та надр України

Держенергоефективності – Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України

Євратом – Європейське співтовариство з атомної енергії (European Atomic Energy Community, EAEC, Euratom)

ЄЕС – Європейське економічне співтовариство

ЄК – Європейська Комісія

ЄКПЛ, Конвенція 1950 р. – Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.

ЄСВС – Європейське співтовариство вугілля та сталі (European Coal and Steel Community, ECSC)

ЄС, Євросоюз – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

Загальна декларація прав людини – Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 р.

ЗППЕ – загальне первинне постачання енергії (розраховується як сума видобутку, імпорту, експорту, міжнародного бункерування суден та зміни запасів енергоресурсів у країні)

ЗСУ – Збройні Сили України

ІКАО – міжнародна організація цивільної авіації

КАС ВС – Касаційний адміністративний суд Верховного Суду

КГС ВС – Касаційний господарський суд Верховного Суду

КК України – Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р.

КМУ, Уряд – Кабінет Міністрів України

КНР, Китай – Китайська Народна Республіка

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КСУ – Конституційний Суд України

Кодекс ГТС – Кодекс газотранспортної системи, затверджений постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 2493 від 30.09.2015 р.

Лісабонська Угода, Лісабонський договір – Лісабонська угода Європейського союзу від 13.12.2007 р.

МАГАТЕ – Міжнародна агенція з атомної енергії (International Atomic Energy Agency)

МЕА – Міжнародне енергетичне агентство (International Energy Agency)

МЕП – Міжнародне енергетичне право

Маастрихтський договір – Маастрихтський договір Європейського союзу від 7.02.1992 р.

Мін'юст – Міністерство юстиції України

Міненергетики, Міненерго – Міністерство енергетики України

НАБУ – Національного антикорупційного бюро

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

НЕК – Національна енергетична компанія

НКРЕКП – Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг

ОБСС – Організація з безпеки та співробітництва в Європі

ОЕСР – Організація економічної співпраці та розвитку

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОП КГС ВС – Об'єднана Палата Касаційного господарського суду Верховного Суду

ОПЕК – Організація країн-експортерів нафти

п. – пункт

ПЕЕСЕА – Протокол до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів 1994 р.

ПДЕ – поновлювані джерела енергії

ПЕК – паливно-енергетичний комплекс

ПрАТ – Приватне акціонерне товариство

ПСГ – підземне сховище газу

РБ ООН – Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй

РКЗК ООН – Рамкова конвенція ООН про зміну клімату

РНБОУ – Рада національної безпеки і оборони України

рф, росія – Російська Федерація

САП – Спеціалізована антикорупційна прокуратура

СОТ – Світова організація торгівлі

СПГ – скраплений природний газ

ст. – стаття

Статут ООН – Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 р.

США – Сполучені Штати Америки

ТЕС – теплова електростанція

Угода про Асоціацію між Україною та ЄС – Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р., ратифікована із заявою Законом № 1678-VII від 16 вересня 2014 р.

ФАО – Організація Об'єднаних Націй з питань сільського господарства

ЦК України – Цивільний кодекс України

част., ч. – частина

ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ЮНІДО - Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку

ACER – Агентство ЄС із співробітництва регуляторів енергетики

CESER – Офіс кібербезпеки, енергетичної безпеки та кризового реагування США (Office of Cy

bersecurity, Energy Security, and Emergency Response,)

CISA – Агентство з кібербезпеки та безпеки інфраструктури)

DENA – Німецьке енергетичне агентство (Deutsche Energie Agentur)

DHS Міністерство внутрішньої безпеки США

DOE Міністерство енергетики США (Department of Energy)

ENTSO-E – Європейська мережа системних операторів передачі електроенергії (European Network of Transmission System Operators for Electricity)

ENTSO-G – Європейська мережа системних операторів постачання природного газу (European Network of Transmission System Operators for Gas).

ERO – Організація з питань надійності електропостачання (Electric Reliability Organization)

FEMA – Федеральне агентство з надзвичайних ситуацій США

FERC – Американський енергетичний регулятор (Federal Energy Regulatory Commision)

FPA – Федеральний енергетичний акт (The Federal Power Act)

INSC – Інструмент співробітництва в галузі ядерної безпеки

IRENA – Міжнародне агентство з відновлювальних джерел енергії

ITER – Міжнародний термоядерний реактор

NECP – Грецький національний енергетичний і кліматичний план

NERC – North American Electric Reliability Corporation

PNIEC Інтегрований національний енергетичний та кліматичний план Італії (Piano Nazionale Integrato per l'Energia e il Clima)

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Доктринальні джерела і методологія дослідження безпеки та енергетичної безпеки

Реалії сьогодення в Україні, на європейському континенті й у світі загалом як у мирний час, так і в під час війни або іншого збройного конфлікту, демонструють потребу та актуальність вивчення безпекової проблематики. Йдеться, насамперед, про такі категорії як безпека, національна безпека, міжнародна безпека, енергетична безпека, ядерна безпека і т.д.

Слід підкреслити, що закономірним є акцентування уваги українських дослідників на окремих аспектах категорії «безпека», а також інших вищезгаданих фактично з часу проголошення незалежності України. Натомість у зарубіжній науці відзначається, що набагато раніше дане основоположне явище постало перед ученими та експертами у якості об'єкту наукового дискурсу. Видається, що ґрунтовний аналіз і всестороннє розкриття «безпеки» як феномену сучасності та загалом безпекові питання особливо актуалізувались у повоєнний період в середині ХХ ст., на етапі формування якісно нових підходів безпекової політики окремих держав і створення системи міжнародної колективної безпеки. Не дивлячись на численні чисельні екологічні лиха і катастрофи, шкідливий вплив тисяч ядерних випробувань у різних країнах сучасного світу, економічні та енергетичні кризи, найбільшою мірою наслідки трагічної аварії на Чорнобильській АЕС 1986 р., а також воєнних бомбардувань об'єктів енергетичної інфраструктури під час повномасштабного вторгнення РФ на територію України зумовлюють активні наукові напрацювання в українській науці.

Отже, першочерговим є звернення до існуючого доктринального доробку загальнотеоретичного, галузевого і прикладного характеру. На наш погляд, аналізуючи теоретичну основу безпекових досліджень, слід відзначити серію наукових праць В. Антонова, С. Бобровник, В. Горбуліна, В. Демиденка, Б. Кормича, В. Ліпкана, Р. Калюжного, Ю. Максименко, Н. Нижник, О. Скрипнюка, Д. Тихомирова, О. Тихомирова, Ю. Шемшученка, О. Ярмиша та інших.

Насамперед, акцентуємо на цікавій і багатогранній серії наукових робіт Д. Тихомирова, зокрема, монографії на тему «Теоретико-правові засади державної політики в сфері безпеки» (Київ, 2020), статтях про сутність безпеки, правової безпеки, державної безпеки, державної політики в сфері безпеки, їх засади, наукові методологічні підходи до дослідження, типологізацію нормативно-правового розуміння безпеки, фактори, що впливають на формування та реалізацію державної політики у сфері безпеки та ін. У першій із згаданих робіт здійснено наукове осмислення міждисциплінарних та філософських, інших підходів до міждисциплінарної інтерпретації поняття «безпека», причому на основі аналізу плюралізму його розумінь підкреслюється, що безпека розуміється як: соціальне явище; атрибут об'єкта і суб'єкта; стан об'єкта, що виключає наявність або можливість настання небезпечних подій та їх несприятливі наслідки; властивість або критерій якості соціальної системи; умови діяльності; система заходів, що забезпечують захист об'єкта від небезпечних впливів; соціальна мета що виражається через сукупність внутрішніх зв'язків системи і спрямована на її стійке і прогресивний розвиток; діяльність уповноважених державних органів та інших суб'єктів [478, с. 302].

Згаданий автор, крім цього, на основі різноманітного методологічного інструментарію критично підійшов до розкриття сутності забезпечення безпеки, охорони та захисту, правового забезпечення безпеки як однієї з форм забезпечення безпеки, його функцій, засад державної політики, законодавчої

техніки щодо використання в законодавстві безпекової термінології, міжнародних безпекових стандартів та ін. Наприклад, зацікавленість у рамках нашої теми становить категорія «засади державної політики у сфері безпеки», якою пропонується розуміти основні правила, концептуальні положення, вихідні ідеї, на яких ґрунтується існуюча у суспільстві система забезпечення безпеки. Їх диференціація дає більш повно зрозуміти сутність та регулятивне значення, виокремити відповідний зміст, завдяки якому відбувається характеристика засадничих положень, висвітлюють способи та форми прояву тієї чи іншої засади, що закладає частинку фундаменту для подальшої аналітики ефективності та цілеспрямованості функціонування державної політики у безпековій сфері. [479; 481].

Погоджуємось з виокремленням «статичного» і «динамічного» розуміння безпеки, її властивостями, взаємозалежністю вимірів безпеки і небезпеки, забезпеченням безпеки в різних варіаціях. Проаналізовані праці Д. Тихомирова, хоч і мають суттєве значення для сучасної науки, однак сформульовані висновки мають переважно теоретичний характер, потребують конкретизації на рівні галузевих і прикладних досліджень, продовдження у науково-практичних дискурсах.

У даному контексті також згадаємо науковий доробок В. Ліпкана, а саме підручник «Теорія національної безпеки» (Київ, 2009) [320] і статті, присвячені питанням національної безпеки і реформування її системи, міжнародної безпеки, державної безпеки тощо. Схожу проблематику вивчають також В. Абрамов і Р. Мошинський – теорію безпеки та інститути, включаючи специфіку методологічної основи наукового дослідження системи національної безпеки). [195]. Також значного поширення набули питання національної безпеки у контексті вивчення такими науковцями: І.Бінько, В.Білоус, О.Бодрук, О.Власюк, А.Возженіков, О.Гончаренко, О.Дзьобань, В. Демиденко, В.Картавцев, С.Кудінов, О.Литвиненко, Е.Лісіцин, Ю. Луценко, Н.Нижник, Г.Новицький, В.Паламарчук, С.Пирожков, Г.Перепелиця, В.Сідак,

Л.Стрельбицька, Г.Ситник та інші.

Особливо акцентують на особистісному, антропологічному аспектах безпеки і безпекознавства, правовій безпеці особи, зокрема, П. Лісовський і Ю. Лісовська «Безпекознавство: особистість, держава, суспільство (системний аналіз)» (Київ, 2017) [322], А. Лобода «Правова безпека особи в сучасній Українській державі (теоретико-правове дослідження)» (Київ, 2013) [323] та ін.

На жаль, практично відсутні наукові праці теоретико-правового спрямування, де висвітлювалися б теоретичні постулати, концепти, засади власне енергетичної безпеки. Хоча уже підготовлено низку такого роду робіт щодо національної безпеки, публічної безпеки, політичної безпеки, соціальної безпеки тощо. Так, протягом тривалого часу переважно філософи, рідше соціологи виокремлюють методологічні особливості, соціальну природу і значення цих категорій. Тому для прикладу наведемо монографію О. Барановського на тему «Філософія безпеки» (Київ, 2014), де окрім теоретико-історичного розвитку явища безпеки, автор звертається до основ економічної і фінансової безпеки. [206]. Оригінальною і закономірною є концептуалізація соціальної безпеки у напрацюваннях І. Дубровського, О. Ілляш, Р. Підлипної, Г. Савранської та ін. [274; 291; 375; 449]. У свою чергу, політологи теж не стоять осторонь безпекових питань, тому, зокрема, відзначимо дисертаційні праці Бодрук О.С. «Системи національної та міжнародної безпеки в умовах формування нового світового порядку: 1991 - 2001 роки» (Київ, 2003), Миклашук І. М. «Політична ідеологія як чинник національної безпеки України» (Київ, 2010), Шипілової Л.М. «Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України» (Київ, 2007). [222; 343; 515].

На відміну від такого наукового поживавлення щодо перелічених питань безпеки, державної безпеки, національної безпеки, громадської і публічної безпеки, різні аспекти у межах предмету нашого дослідження, не викликали такого значного зацікавлення серед правників. Натомість для учених економістів характерним виявилось зосередження власної уваги на проблемах

економічної безпеки загалом, іноді також і енергетичної безпеки як її складової. Тому варто виділити внесок наступних дослідників: Т.Гладченко, Г.Козаченко, Н.Яценко, В.Мунтіян, П.Пашко, Т.Соколенко, В.Савіна, Є.Олсейников, О.Новікова, Т.Васильців, О.Рудницька, І.Шевченко, Л.Шемаєва, С.Тамбовцева, В.Шлемко, І.Бінько, М.Єрмошенко та інші. З'явилися дисертаційні роботи, наприклад, О. Мельник про пріоритети та перспективи розвитку паливно-енергетичного комплексу України у взаємодії з суміжними галузями (Київ, 2006); З. Люльчак – про стратегії розвитку та регулювання регіонального розвитку ринку теплової енергії (Львів, 2007). І. Чукаєвої – паливний комплекс України (Київ, 2006), Л. Щербини – теоретичні засади дослідження енергоринку України та його суб'єктів в умовах трансформації економіки (Харків, 2006), О. Юспін – напрями оптимізації структури енергетичної галузі України в контексті економічної безпеки (Київ, 2007), Е. Гізатулліної – організаційно-економічний механізм державного управління паливно-енергетичним комплексом України (Харків, 2008) тощо.

Поряд з цим, у науці державного управління також спостерігається інтерес до питань енергетики, енергетичної безпеки. Наприклад, А. Франчук досліджує розвиток системи державного регулювання енергетики України (Київ, 2009). Події останніх років на території України, включаючи збройний конфлікт на сході та півдні України, знайшли відображення у відповідних наукових розвідках. Тому підкреслимо, що все частіше дослідники звертають увагу на правове забезпечення екологічного відновлення міст на постконфліктних територіях (Трегуб О.А.), проблеми екологічної та енергетичної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та організаційно-правові засади їхнього вирішення (Личенко О. І.), перспективи нормативного забезпечення ліквідації надзвичайних ситуацій на територіях затоплених вугільних шахт (Ілларіонов О. Ю.) та ін.

Цікаві підходи прослідковується у роботі О. Мельниченко «Енергетична безпека: сутність і засоби державного регулювання» (2017), О. Шевченка

«Енергетична безпека як невід'ємний елемент забезпечення економічної безпеки держави в стратегіях національної безпеки України» (Ужгород, 2021), В. Лір «Формування енергетичної політики України відповідно до глобальної парадигми сталого розвитку» (Миколаїв, 2018), Р. Тормосов «Систематизація зарубіжного досвіду стратегічного планування сталого енергетичного розвитку» (2020). Зокрема, О. Шевченко розкриває еволюцію забезпечення енергетичної безпеки у стратегіях національної безпеки України протягом років незалежності, невирішені питання на державному рівні, пов'язані зі створенням максимально ефективної системи забезпечення енергетичної безпеки держави в рамках існуючих на різних етапах державотворення Стратегій національної безпеки України, як на рівні законодавчого закріплення, так і у сфері функціонування відповідних компетентних державних органів. [511].

У свою чергу, Р. Тормосов з позицій сталого розвитку встановив основні чинники впливу на розвиток світової енергетики, забезпечення енергетичної безпеки. Погоджуємось, що основні директиви з енергетичного розвитку ЄС забезпечують гарантії постачання енергетичних ресурсів за доступними цінами у безперервному режимі, досвід імплементації стратегічного планування сталого енергетичного розвитку ЄС є позитивним прикладом цілеспрямованої діяльності за вектором збереження енергетичних ресурсів, підвищення ефективності їх використання та розвитку альтернативних джерел енергії. Автором доведено, що наразі все більше країн обирає шлях стратегічного планування сталого енергетичного розвитку, усвідомлюючи необхідність підвищення рівня енергетичної безпеки та наслідки масштабного впливу використання енергоресурсів на навколишнє середовище, зокрема загрози глобальної зміни клімату. Основною метою країн-членів ЄС в енергетичному секторі є перехід на понад 50% використання відновлюваних джерел енергії шляхом розробки власних засобів досягнення стратегічних цілей. [483].

Також значний внесок у процесі вивчення енергетичної безпеки зробили О. Суходоля, Ю. Харазішвілі, Д. Бобро та ін. Ними у співавторстві, а також

одноосібно здійснювались дослідження у цьому напрямі стосовно визначення сфери регулювання енергетичної безпеки, методологічні засади ідентифікації та стратегування рівня енергетичної безпеки України, геополітичних і економічних пріоритетів енергетичної безпеки України. [470-472]. Важливими є звернення увага на корупційні та інші ризики, які існують в енергетичній сфері України, а також шляхи і напрями їх усунення і попередження. [304; 366]

Безумовно, перелік актуальних факторів впливу, які прямо чи опосередковано стосуються енергетичної безпеки людини і держави, іноді поширюються і на регіональний чи глобальний рівні, можна продовжувати. Водночас, слід зазначити, наш погляд, що вдало розкривається в дисертаційній роботі Биконі О.С. організаційно-економічний механізм формування інтегрованої інтелектуальної енергетичної системи України. Він розроблений на основі конвергенції інформаційно-комунікаційних і енергетичних технологій в умовах лібералізації та євроінтеграції ринку електроенергії, що є складовою політики трансформації ринку цифрової економіки. [213].

Також у колективній монографії на тему «Організаційно-економічний механізм енергозбереження» (Тернопіль, 2018) зазначено, що ефективна політика енергозбереження може бути реалізована на основі концепції сталого розвитку та застосування світового досвіду розвинених країн, що передбачає соціальну відповідальність всіх учасників процесу управління: держави, місцевих органів влади, громадського сектору та населення. Тут виокремлено організаційно-економічний механізм енергозбереження, концептуальна модель якого передбачає застосування сонячної енергетики як одного з видів відновлюваних джерел енергії. Безумовно, широке впровадження сонячної енергетики у виробництво та побут підвищить енергетичну і економічну незалежність нашої країни, зменшить залежність споживачів від імпорту традиційних енергоресурсів, генеруючих компаній та сприятиме збереженню довкілля. [251].

У свою чергу, учені-правники також ґрунтовно підходять до розкриття такої проблематики. Ще наприкінці ХХ ст. значний внесок у розробку теоретичної основи енергетичної безпеки, радіаційної безпеки, ядерного права, цивільно-правової відповідальності заподіяної ядерної шкоди, її еколого-правових наслідків здійснила Г. Балюк. Тут відзначимо монографію «Правові аспекти забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в Україні» (1997 р.); докторська дисертація «Проблеми формування та становлення ядерного права України» (2000 р.) [201] та ін. Схожі питання, включаючи еколого-правові, господарсько-правові, кримінально-правові та інші аспекти безпеки використання ядерної та інших видів енергії знайшли своє відображення у роботах таких учених: О. Сушик (правові засади забезпечення радіаційної безпеки); А. Деркач (організаційно-правові аспекти контролю у галузі забезпечення радіаційної і ядерної безпеки); С. Єршова (правове регулювання господарських відносин АЕС); І. Жаровська (правове регулювання використання ядерної зброї); Ю. Крупка (цивільно-правова відповідальність за ядерну шкоду); І. Манжук (кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної та радіаційної безпеки); В. Олещенко (глобальна безпека та охорона навколишнього природного середовища); О. Пашенко (кримінологічна обумовленість відповідальності за порушення на виробництві правил ядерної та радіаційної безпеки); С. Плачкова (правові аспекти розвитку ядерної енергетики, забезпечення ядерної безпеки, законопроектна робота у зазначеній сфері); Е. Позняк (громадська екологічна експертиза); М. Фролов (правові аспекти екологічного ризику), О. Кишко-Єрлі (правове регулювання використання відновлюваних джерел енергії), С. Оболенська (правове регулювання виробництва біопалива сільськогосподарськими товаровиробниками в Україні), Ю. Рудь (правове регулювання енергозбереження у сільському господарстві України), Р. Сергєєв (раціональне використання і збереження електричної енергії в Україні) та ін.

Оригінальний підхід спостерігається у колективній монографії «Ядерна злочинність: поняття, сутність, класифікація, характеристика, шляхи запобігання, протидії, розслідування» за ред. П. Біленчука (Київ, 2009). Тут викладено основні положення доктрини ядерного стримування та роззброєння, а також концептуальні засади запобігання та протидії ядерній злочинності. Підкреслюється, що ядерна злочинність та її різновид – ядерний тероризм відноситься до нових видів протиправної діяльності і полягає у застосуванні або погрозі застосування ядерних чи радіоактивних матеріалів, вибухових або забруднюючих пристроїв на їх основі для досягнення соціальних, економічних чи політичних цілей. Загроза ядерної злочинності посилюється тим, що вона носить міжнародний характер по способу організації злочину та об'єкту його посягання. Це пояснює особливу увагу, яка приділяється світовою спільнотою питанням протидії ядерній злочинності, організації міжнародного контролю за поширенням ядерних технологій та матеріалів [215].

На особливості господарсько-правового забезпечення енергетичної сфери звернули увагу О. Кулик, зокрема, на господарсько-правове забезпечення стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел (2019) [317], Е. Рибнікова – на господарсько-правове стимулювання використання відновлюваних джерел енергії в Україні (2018) [439] і т.д. Водночас предмет дослідження В. Молдованов становить фінансово-правове забезпечення державної політики у сфері альтернативної енергетики (2020). [348].

Найбільшою мірою протягом тривалого часу учені адміністративісти вивчають питання адміністративно-правового регулювання, реалізації державної політики в енергетичній сфері, засади забезпечення енергетичної безпеки України, енергопостачання, електроенергетики. Так, на ці питання звертають увагу О. Сердюченко (2009), В. Коробкін (2015), О. Кострубіцька (2009), В. Костюхіна (2010), Н. Майданевич (2015), Р. Сергєєв (2010), А. Новицький (2005), Р. Крамар (2011), Ю. Ващенко (2015), Г. Цулаія (2023) і т.д.

Наприклад, слід виокремити докторську дисертацію Ю. Ващенко «Державне регулювання у сфері енергетики України: адміністративно-правовий аспект» (Київ, 2015), а також серію інших її наукових праць з даної тематики. У дисертації розглядається енергетична безпека, державне регулювання у сфері енергетики, особливості інституційного забезпечення державного регулювання у сфері енергетики тощо. Так, енергетична безпека тут визначена як стан захищеності носіїв енергетичних інтересів (зокрема, людини, регіону, суб'єкта господарювання, галузі економіки, держави) від загроз дефіциту в забезпеченні їх потреб в енергії шляхом гарантованого доступу до безпечних для життя, здоров'я людини та навколишнього природного середовища енергетичних послуг належної якості за економічно обґрунтованими і доступними цінами на умовах безперервності, надійності, диверсифікованості джерел енергопостачання, ефективності та раціональності, використання енергетичних ресурсів з відновлюваних джерел енергії, рівного доступу для всіх категорій громадян. [227]

При цьому цікавою є позиція згаданої авторки стосовно виокремлення права на доступ до сучасних енергетичних послуг, що розглядається як можливість людини отримувати безпечні для життя, здоров'я та навколишнього природного середовища енергетичні послуги належної якості за економічно обґрунтованими та доступними цінами на умовах безперервності, надійності, диверсифікованості джерел енергопостачання, ефективності та раціональності використання енергетичних ресурсів з відновлюваних джерел енергії, рівного доступу для всіх категорій громадян. Погоджуємось, що це право доцільно закріпити у міжнародно-правових актах з прав людини, а також в актах національного законодавства (передусім, у конституціях) або як окреме право людини, або як окрему складову права людини на достатній життєвий рівень [228].

Тобто, Ю. Ващенко системно підійшла до вивчення адміністративно-правових аспектів державного регулювання у сфері енергетики України,

новаторськими є її позиції щодо концептуалізації права на доступ до енергетичних послуг тощо.

Остання категорія потребує, на наше переконання, всестороннього вивчення, тим паче проблеми забезпечення прав і свобод людини у сучасному конституційному праві, теорії права розглядаються доволі часто і якісно, системно і з урахування сучасних національних і зарубіжних закономірностей державно-правового розвитку, імплементації міжнародно-правових і європейських стандартів. На цьому шляху виокремимо здобутки таких учених: М. Баймуратов, М. Гультай, В. Демиденко, І. Кушнір, О. Кушніренко, О. Марцеляк, Т. Слінько, Л. Воеводін, А. Мордовець, В. Нестерович, В. Федоренко, О. Батанов, В. Копейчиков, В. Кравченко, П. Рабінович, А. Колодій, А. Олійник, К. Сьох, Н. Шаптала, Ю. Шемшученко та ін. Особливо звернемо увагу на серії наукових праць А.Ю. Олійника, насамперед, монографії «Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні» (2008); «Конституційні свободи людини і громадянина та їх забезпечення в Україні» (2018), де акцентується на теоретико-методологічних основах прав і свобод, їх змісті та загальному механізмі забезпечення. Водночас, в останні роки учені-конституціоналісти активніше вдаються до вивчення окремих прав і свобод людини і громадянина, у т.ч., останнього покоління, специфіки їх регулювання та реалізації, недоліках і здобутках у цій царині.

Отже, підкреслюємо, що назріла необхідність подальшого наукового обґрунтування доцільності виокремлення прав людини в енергетичній сфері, зокрема, права на енергетичну безпеку, права на доступ до енергетичних послуг, поряд з розширенням змісту інших прав і свобод людини. Це підтверджують потреби належного забезпечення енергетичної безпеки, безпеки видобування і споживання енергетичних послуг і т.д.. Також очевидна необхідність наукового розроблення комплексного підходу до співвідношення конституційно-правових засад національної безпеки та енергетичної безпеки,

радіаційної безпеки, ядерної безпеки, інформаційної безпеки, екологічної і кліматичної безпеки тощо.

У свою чергу, О. Муза акцентує на одному з важливих об'єктів національної безпеки – енергетичній безпеці, її організаційно-правових засадах забезпечення в умовах воєнного стану, що охоплюють загальні й тимчасові положення нормативно-правового регулювання та інституційно-правові механізми захисту критичної інфраструктури. Розділяємо наукову позицію згаданого автора, що з огляду на відсутність належного спеціально-правового регулювання необхідним є створення додаткових правових механізмів державної політики у сфері енергетичної галузі, забезпечення її стабільності й ефективності, особливо в умовах воєнного стану [349].

У сучасних дослідженнях привертається увага все частіше до приклад аспектів у даному напрямі. Так, М. Кузьміна розкриває особливості правового регулювання створення і функціонування енергетичних кооперативів в Україні, виробництва енергії з альтернативних джерел в умовах адаптації до права ЄС [314-316]; В. Остринський – правового регулювання укладення та виконання ЕРС-контрактів для потреб відновлювальної енергетики [362]; І Малащенко – інноваційної технології «розумних електромереж» («Smart Grid»), що дозволяє оновити всю систему організації та управління електромережами [328].

У свою чергу, не стоять осторонь заявленої проблематики і юристи-міжнародники. Наприклад, на рівні навчальних і навчально-методичних видань з міжнародного права, в наукових статтях підкреслюється необхідність виокремлення міжнародного енергетичного права, міжнародного атомного права, врегулювання відповідальності за заподіяну шкоду у цій сфері.. Зокрема, відомий дослідник О. В. Задорожній свого часу акцентував на гарантіях ядерної та енергетичної безпеки, необхідності міжнародно-правової кваліфікації дій РФ проти України, поряд з іншими проблемами на загальносвітового і національного розвитку («Анексія Криму – міжнародний злочин» та ін).

Відзначимо підготовлені праці у даному напрямі, насамперед, С. Білоцького на тему «Міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики» (2015) та ін. Обґрунтовуючи місце концепції екологічно орієнтованої енергетики (ЕОЕ) в рамках правової системи, він звертає увагу на роль міжнародних стандартів у просуванні ЕОЕ як альтернативи вуглецевій енергетиці; міжнародно-правові засади регулювання біоенергетики, відновлюваної енергетики; особливості регулювання ЕОЕ в міжнародному морському праві, праві навколишнього середовища; інституційні механізми вирішення спорів стосовно ЕОЕ тощо. [216-217]

Як бачимо, ці роботи відрізняє акцентування на регулятивній, охоронній та прогностичній функціях міжнародного права в регулюванні ЕОЕ. Погоджуємось, звісно, що попереду ще вивчення та здійснення імплементації норм щодо екологічної енергетики на рівні інтеграційних об'єднань і в національному праві, насамперед, у законодавство України. [363].

Також відзначимо дисертацію М. Чіпко на тему «Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері використання відновлюваної енергетики» (2017), П. Борцевича «Міжнародно-правове регулювання фізичного захисту ядерних матеріалів» (2008), Я. Бенедик «Організаційно-правовий механізм міжнародного співробітництва у сфері використання відновлюваних джерел енергії» (2016) й ін.

Стосовно стану вивчення наукової думки у сфері правового регулювання альтернативної енергетики в Україні, доволі критично підійшли Т. Харитонова і Х. Григор'єва, які виокремлюють такі аспекти:

- 1) методологічний – недостатність науково-методологічного доробку;
- 2) термінологічний – певна обмеженість, неузгодженість, різні підходи до трактування;
- 3) змістовний – фрагментарність, зосередження уваги на гармонізації із законодавством ЄС, порівняльних дослідженнях, включаючи неправові,

спрямовані на доведення необхідності і доцільності переходу до альтернативної енергетики. [502].

Повертаючись до здобутків міжнародно-правового вивчення ширшого кола питань в енергетичній сфері, їх стандартів, інших теоретичних засад, зауважимо, що на відміну від національного рівня правового регулювання, у рамках міжнародного права поступово виокремлюються самостійні міжнародно-правові інститути, спеціальні принципи і система джерел окремої галузі – міжнародного енергетичного права. Так, ряд фахівців констатують і аргументують тенденції його становлення в умовах глобалізації (Дубас Р., Єделєв Р., Кориневич А.), а також енергетичного права ЄС і політики енергетичної безпеки ЄС (Грабович Т., Святун О, Смирнова К.), міжгалузевого регулювання питань енергетичної та ядерної безпеки (Льовін А., Запорозчук А., Присяжнюк Ю.)

Нарешті, у науці конституційного права не часто можна зустріти, коли автори зосереджують свій науковий потенціал на вивченні енергетичної політики, енергетичної безпеки або суміжної проблематики. Фактично поодиноким винятком є серія досліджень Р. Коцюби, а саме «Конституційні засади забезпечення права людини на ядерну безпеку в Україні» (Київ, 2010) і «Конституційно-правові гарантії ядерної безпеки: міжнародний та національний аспекти» (Київ, 2017). Обидві роботи виконано у межах науки конституційного права, тому звернуто увагу на те, що безпечність використання ядерної енергії має стати важливим правовим принципом законодавчого забезпечення діяльності у цій сфері, а також захисту прав людини у зв'язку з цим.

Авторка відзначає, що право людини на ядерну безпеку є складним правом, забезпечення якого тісно пов'язане з іншими правами, наприклад, правом соціального захисту і соціального забезпечення, правом на охорону здоров'я, правом на соціально-економічну компенсацію від ризику діяльності у сфері використання ядерної енергії, а також з гарантіями забезпечення доступу

до інформації та правом на її отримання, правом на участь у формуванні політики у сфері використання ядерної енергії та забезпечення радіаційної безпеки, захистом від впливу іонізуючого випромінювання, правом на відшкодування шкоди заподіяної негативним впливом іонізуючого випромінювання тощо.

Р. Коцюба пропонує концепцію деклараційно-конституційного регулювання політики ядерної безпеки, що ґрунтується на міжнародно-правових актах у сфері гарантій ядерної безпеки, які були імplementовані у національне законодавство та недостатньої мірою відображені у Конституції України як гарантії ядерної безпеки людини і народу. Вона обґрунтовує, що конституційно-правові засади політики ядерної безпеки – це система конституційних принципів і положень щодо утвердження та гарантування права людини на безпечне довкілля, захищеного від шкідливого впливу ядерної енергії, радіаційного й іонізуючого випромінювання. При цьому визначено роль гарантій ядерної безпеки як системоутворювального чинника становлення гарантій і деклараційно-конституційних складових правової системи, зокрема, у формуванні комплексних міжгалузевих інститутів і галузей права (ядерне право, право радіаційної безпеки, радіоекологічне право та ін.). [309, с. 352]

Безперечно, неоднозначними є підходи стосовно виокремлення останніх міжгалузевих інститутів, низки інших концептуальних положень та підходів. Проте раціональними є сформульовані положення про конституційний вимір забезпечення гарантій ядерної безпеки в умовах глобалізації, у зв'язку з процесами «денуклеаризації» території України, що стала ключовим чинником в утвердженні незалежності, узагальнення досвіду зарубіжних країн щодо забезпечення конституційно-правових гарантій ядерної безпеки.

Доцільно звернути увагу на те, що крім згаданих праць до питань «денуклеаризації» України звертались ще раніше зарубіжні вчені, зокрема, Шерман Гарнет (модель української денуклеаризації, 2012), Стівен Пайфер

(тристоронній процес: США, Україна, росія та ядерна зброя, 2011), Джефрі Нопф (запевнення безпеки та ядерне нерозповсюдження, 2012), Надія Шедлоу (денуклеаризація України: зміцнення безпеки України, 1996), Джорж Бан і Роланд Тімербаєв (запевнення безпеки неядерним державам, 1993 р.) та ін. Так, викладені їх погляди мали більш масштабніші підходи до розуміння зазначених актуальних питань, проте, на наш погляд, потребують уточнення, з огляду на суттєві зміни у пріоритетах глобальної і національної енергетичної безпеки, неефективності гарантій безпеки, інституційного та інших механізмів забезпечення енергетичної безпеки.

Відсутність уніфікованих підходів до визначення категорій «безпека», «енергетична безпека», «державна безпека» та ін., еволюція понятійно-категорійного апарату дослідження, наявність різноманітних наукових позицій зумовлені різноманітною його методологічною базою. Безумовно, вона визначається метою і завданнями, предметом даної роботи. Оскільки питання конституційно-правових засад забезпечення енергетичної безпеки належить до міжгалузевих і міждисциплінарних, багатоаспектних, тому закономірно, що задля їх всестороннього вивчення використовуються численні методологічні підходи, принципи і методи.

Разом з тим, у сучасній літературі тривалий час точаться дискусії про співвідношення останніх, відсутнє єдине розуміння їх природи і визначень. Спостерігається іноді хаотичне або дублююче вживання даних категорій, подекуди ототожнення або на розсуд конкретного ученого.

Наприклад, найбільш поширеними методологічними принципами є: принципи об'єктивності, детермінізму, системності, комплексності, інтегративності, міждисциплінарності, всебічності, плюралізму, історизму та ін. Переважна їх більшість дозволяє розкрити теоретичні й практичні особливості енергетичної безпеки, конституційно-правових та інших засад її забезпечення. При цьому очевидними є відмінності сутності й процесу застосування методологічних принципів дослідження і принципів власне енергетичної

безпеки, відповідних засад її забезпечення, регулювання, реалізації і гарантування енергетичної безпеки, безпеки в енергетичній сфері, безпеки енергетичних ресурсів тощо.

У свою чергу, досліджувана проблематика передбачає можливість використання низки методологічних підходів. У даному випадку слід виокремити : системний, порівняльний, аксіологічний, антропологічний, діалектичний, історичний, діяльнісний, функціональний, феноменологічний, комунітарний, синергетичний, ідеологічний, комунікативний, глобалізаційний та ін. Найбільшою мірою філософи права і теоретики права вдаються до вивчення конкретних методологічних підходів або загалом цього явища, учені конституціоналісти – специфіки методологічних підходів і власне методів вивчення інститутів, принципів конституційного права. Все частіше представники економічної, політичної науки, державного управління звертають увагу на методологічні засади ідентифікації та стратегування рівня енергетичної безпеки України [471], політичну ідеологію як чинник національної безпеки України [343], глобальну енергетичну безпеку [326], механізм формування інтелектуальної енергетичної системи України [213], теоретико-методологічні засади державного регулювання сталого розвитку України [225], досягнення сталості енергетичної безпеки [431] і т.д.

На наш погляд, цікавим є антропологічний і феноменологічний підходи у контексті розкриття природи і сутності правової безпеки особи в сучасній Українській державі [213]. За аналогічним підходом уможливлується концептуалізація енергетичної безпеки людини, енергетичної безпеки територіальної громади тощо. Також важливими є напрацювання стосовно наукових методологічних підходів до дослідження державної політики в сфері безпеки Д. Тихомирова [481]. Використання названих здобутків збагачує теоретико-методологічну основу нашої роботи, зокрема, сприяє обґрунтування відповідних засад політики забезпечення енергетичної безпеки, різних її рівнів регламентації та реалізації.

Зрештою, вагомий внесок і інших учених у розвиток сучасного методологічного інструментарію державно-правових явищ і процесів (М. Кельмана, С. Бобровник, В. Денисова, К. Савчука, П. Рабіновича, М. Костицького, О. Бандури, Ю. Бисаги, О. Гвоздіка, О. Крушельницької, М. Медведєвої, О. Мережка, М. Недюхи, Н. Нижник, О. Скрипнюка, О. Тихомирова, Ю. Шемшученка та ін.). Наприклад, варто апелювати до наукової спадщини відомих українських учених М. Костицького і О. Бандури, які ґрунтовно досліджують натурфілософську методологію, що пов'язує соціум з природою, а людські закони із законами природи (Космосу). Натурфілософський підхід забезпечує цілісне бачення розуміння таких феноменів як право і держава в нерозривному зв'язку із Буттям, Часом, Енергією та Матерією. Всезагальні закони Буття, усвідомлені і присвоєні, трансформуються в етиці, [203; 305], а через неї в право і людські закони, принципи права, інститути і галузі права, законодавства. Також звертається увага на гуманістичні підходи, гуманізм права як прояв вищих (космічних) законів у суспільстві.

Отже, на наше переконання, поєднання юснатуралістичного або природноправового і позитивістського підходів дозволяє аргументовано сформулювати визначення й особливості механізму забезпечення енергетичної безпеки як багатогранного явища, охарактеризувати його складові, включаючи принципи і гарантії забезпечення енергетичної безпеки, сформулювати визначення енергетичної безпеки у вузькому і широкому значеннях, а також пропозиції з удосконалення національного законодавства у даній сфері, захисту енергетичної інфраструктури, енергетичної незалежності Української держави тощо.

Зрештою, розгляд методологічної основи нашого дослідження потребує акцентування на ключових загальнонаукових, спеціальних і власне юридичних методах наукового пізнання. Насамперед зауважимо, що серед різних класифікацій таких методів оптимальним є виокремлення наступних груп:

1) загальнонаукові методи – діалектичний, синергетичний, герменевтичний, гносеологічний, антропологічний, формально-логічний (узагальнення, аналіз, синтез, індукція, дедукція), системний, феноменологічний, логічний (логіко-семантичний) та ін.;

2) спеціальні методи дослідження – модельний, стратегування, статистичний, прогнозування тощо;

3) власне юридичні методи дослідження – компаративістський (порівняльно-правовий), історико-правовий, формально-юридичний, структурно-функціональний, інтерпретаційний, метод правової семіотики і т.д..

Зупиняючись на деяких з цих методів, виокремимо діалектичний метод та його значення для пізнання парадигми конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки, еволюції використаних доктринальних і нормативних джерел, основних категорій і понять. Пов'язаний з ним історико-правовий метод дозволяє врахувати динаміку процесу становлення енергетичної безпеки, конституційно-правової основи його регулювання і реалізації в Україні та багатьох інших державах, міжнародного правотворчого і правореалізаційного процесу у даному напрямі, зокрема, щодо розробки і прийняття міжнародних стандартів з питань енергетичної безпеки, відновлювальних джерел енергії, сталого енергетичного розвитку.

На наш погляд, знаковим стало використання порівняльно-правового методу дослідження, зокрема, у контексті вивчення і співставлення досвіду забезпечення енергетичної безпеки окремих держав, реформування національного законодавства, у т.ч. у процесі інтеграції до ЄС, міжнародних енергетичних організацій, а також розвитку договірного та інституційного механізмів забезпечення енергетичної безпеки на універсальному, наднаціональному, регіональному рівнях. Компаративістський аналіз, поряд з виокремленням системно-структурного і структурно-функціонального методів сприяв здійсненню типологізації принципів енергетичної безпеки, стандартів енергетичної безпеки, системи джерел конституційно-правового забезпечення

енергетичної безпеки в Україні, виокремленню складових механізму такого забезпечення, співставленню тенденцій і закономірностей забезпечення енергетичної безпеки у зарубіжних державах, у Європейському Союзі тощо.

Враховуючи той факт, що значна частина міжнародно-правових актів і національних нормативно-правових актів, де регламентовано засади енергетичної безпеки, є стратегічними, програмними документами постійного і тимчасового характеру (довго- і короткострокові стратегії, плани, концепції, доктрини тощо), відрізняє наше дослідження метод стратегування. Власне найбільш поширеними серед існуючих джерел є стратегії, їм належить значуща роль і значення у механізмі забезпечення національної безпеки, енергетичної безпеки, економічної та екологічної безпеки, а також у процесі здійснення наукових розвідок з даної проблематики. Наша дисертація тут не становить виняток, а навпаки, аналіз стратегічних документів здійснювався у кожному розділі роботи (Енергетична стратегія України на період до 2050 року, схвалена розпорядженням КМУ від 21 квітня 2023 р. № 373-р; Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалена розпорядженням КМУ від 18 серпня 2017 р. № 605-р; Стратегія енергетичної безпеки, схвалена розпорядженням КМУ від 4 серпня 2021 р. № 907-р.; різноманітні національні стратегії (Бельгії, Данії, Німеччини, Італії, Греції, Польщі, США, Японії, Китаю й ін.)

Водночас використання інших методів – аналізу і синтезу, правового моделювання, узагальнення і прогнозування, антропологічного, аксіологічного, феноменологічного, гносеологічного, герменевтичного, синергетичного, соціологічного, статистичного і т.д. – дозволило багатогранно висвітлити особливості, проблеми і перспективи модернізації конституційно-правових засад забезпечення енергетичної безпеки в Україні, у контексті євроатлантичної інтеграції, післявоєнної відбудови. На цій основі сформульовано авторські узагальнюючі висновки, рекомендації і пропозиції з досліджуваної проблематики.

Отже, методологічна основа дослідження конституційно-правових засад забезпечення енергетичної безпеки є багатоманітною і мультидисциплінарною, оскільки це властиво і для предмету дослідження, його мети і завдань. Вона сприяла і сприятиме надалі пошуку й обґрунтуванню якісно нових знань, уточненню й новелізації змістовних характеристик існуючих категорій, їх взаємодоповнюваності, обґрунтуванню нових ефективних інструментів забезпечення енергетичної безпеки людини, громади, суспільства і держави, світового співтовариства, енергетичної функції держави, становленню й розвитку безпекового права і законодавства.

1.2. Проблеми концептуалізації енергетичної безпеки і політики забезпечення енергетичної безпеки

На сьогодні у науковій, навчальній, довідниковій та енциклопедичній літературі знаходимо чимало визначень енергетичної безпеки і підходів до таких визначень. Так, відзначається, що найбільш поширене розуміння цієї категорії сформульоване Д. Йєргінім 2006 р. й означає доступність достатніх поставок за доступними цінами [194].

Дещо раніше Європейська комісія з питань енергетичної безпеки 2000 р. визначила її як безперервну фізичну наявність на ринку енергоносіїв за ціною, яка є доступною для всіх споживачів. [68]. Пізніше Міжнародне енергетичне агентство (МЕА) обґрунтувало енергетичну безпеку таким чином: це безперервна фізична доступність енергоресурсів за ціною, прийнятною з точки зору економічної відповідності («the uninterrupted availability of energy sources at an affordable price»). Причому відзначалось, що енергетична безпека характеризується багатьма аспектами:

– довгострокова енергетична безпека в основному стосується своєчасних інвестицій на постачання енергії відповідно до економічних розробок та екологічних потреб;

– короткострокова енергетична безпека зосереджується на здатності енергетичної системи негайно реагувати на раптові зміни у балансі попиту на постачання. [48]

В останні десятиліття зустрічається посилення наукового інтересу до визначення міжнародної енергетичної безпеки, міжнародної безпеки в енергетичній сфері тощо. Зокрема, доволі дискусійним видається трактування міжнародної енергетичної безпеки як впливу складної сукупності правових норм, створених державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародних відносин, шляхом узгодження позицій, через підписання контрактів, спрямованих на забезпечення енергетичної безпеки, як а також вплив складного законодавства на забезпечення енергетичної безпеки, тобто стану забезпеченості держави в паливно-енергетичних ресурсах, надійності та доступності їх постачання, що передбачають диверсифікацію енергетичних джерел, конкурентоспроможність та зниження монополії на енергетичні ресурси, запровадження енергозберігаючих технологій та розвиток альтернативних джерел енергії [318].

Загалом офіційне формулювання явища енергетична безпека дозволяє виокремити такі основні його складові або умови:

- 1) фізична наявність енергетичних ресурсів,
- 2) безперервність їх постачання і доступність,
- 3) економічна обґрунтованість.

Іноді у трактуваннях або варіаціях перекладу визначення поняття енергетичної безпеки, запропонованого МЕА, зазначається і про екологічну відповідність або обґрунтованість.

Згідно з визначенням Всесвітньої енергетичної ради термін «енергетична безпека» розуміється як впевненість у тому, що енергія буде доступна в кількості та якості, яких вимагають економічні умови [332; 363; 451].

На думку професорів Рена та Совакула, енергетична безпека характеризується концепцією 4А, тобто чотирма основними факторами:

- availability – наявність (тобто фізична доступність ресурсів),
- affordability – вартість (економічні витрати на енергію),
- acceptability – прийнятність (соціальні та екологічні аспекти енергії),
- accessibility – доступність (геополітичні аспекти, пов'язані з доступом до ресурсів).

Виходячи з цього, вони роблять висновок, що наявність та вартість енергетики мають найбільше значення для загальної енергетичної безпеки країни, а просування поновлюваних джерел енергії і диверсифікація є важливою стратегією національних енергетик. [110]

Інші вимірювальні класифікації включають фактори: "економічні, екологічні, соціальні, зовнішньополітичні, технічні та безпекові" [15; 189], а також фактори "енергопостачання, економіки, технології, екології, соціально-культурні, військової безпеки" від фон Хіппля та ін. [187]

Цікаво, що у науковій літературі знаходимо й антипод енергетичній безпеці – енергетичну небезпеку, що визначається як втрата економічного добробуту, яка може виникнути в результаті зміни ціни або наявності енергії [44].

Поряд з цим, цікавими є позиції зарубіжних учених щодо різних сенсів енергетичної безпеки. Наприклад, поряд з усталеними традиційними розуміннями даного явища, її розглядають як доступ до чистих, надійних та наявних енергетичних послуг для приготування їжі, опалення, освітлення, комунікацій та інших продуктивних застосувань [126, с.97].

За результатами аналітичних досліджень під терміном «енергетична безпека» розуміють стан безпеки держави у сфері паливно-енергетичних

ресурсів, надійності та доступності їх постачання, що включає диверсифікацію джерел енергії, конкурентоспроможність та зниження монополія на джерела енергії, впровадження енергозберігаючих технологій та розвиток альтернативних джерел енергії. Також енергетична безпека – це спроможність технічно надійним, економічно ефективним та екологічно прийнятним способом задовольняти потреби суспільства в енергоресурсах, забезпечувати стаке функціонування національної економіки в нормальних і кризових умовах, захищати суверенітет держави у формуванні та здійсненні політики захисту національних інтересів [257; 472].

У той же час, у національному законодавстві України також спостерігається неоднозначне розуміння визначення поняття енергетичної безпеки. Так, у ст. 1 Закону України «Про електроенергетику» енергетична безпека визначалась як стан електроенергетики, який гарантує технічно та економічно безпечне задоволення поточних і перспективних потреб споживачів в енергії та охорону навколишнього природного середовища. При цьому, було закріплено, що енергія – це електрична чи теплова енергія, що виробляється на об'єктах. [394].

На нашу думку, таке трактування видаються дещо застарілим і не повною мірою відображає сучасні тенденції суспільного розвитку, а також не цілком відповідає існуючим міжнародно-правовим стандартам у даній сфері. Йдеться, зокрема, про положення Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р.. [229] та інші міжнародно-правові акти, що є частиною національного законодавства України.

Тому впровадження міжнародних рекомендацій і зобов'язань, що відповідно до вимог Закону України «Про використання ядерної енергії та забезпечення радіаційної безпеки» є обов'язковими, зумовили розширення розуміння енергетичної, ядерної, радіаційної безпеки, що виходять за рамки технічних правил безпеки. У даному нормативно-правовому акті встановлено пріоритет безпеки людини і навколишнього природного

середовища, права і обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії, регулює діяльність, пов'язану з використанням ядерних установок і джерел іонізуючого випромінювання, встановлює також правові основи міжнародних зобов'язань України щодо використання ядерної енергії.

За ст. 1 цього Закону надано офіційно визначено поняття радіаційної безпеки наступним чином – це дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами та правилами з безпеки. Тут офіційно визначено і поняття ядерна безпека – дотримання норм та правил та умов використання ядерних матеріалів, що забезпечують радіаційну безпеку. [387].

З'ясування генези правового регулювання використання ядерної енергії засвідчує особливості становлення ядерної безпеки як правової категорії. Ядерній безпеці властивий подвійний зміст, що історично сформувався залежно від сфери використання ядерної енергії (мирної чи воєнної). Сучасні науково-правові дослідження у сфері безпеки використання ядерної енергії відображають підхід, що сформувався в сфері забезпечення безпеки ядерної енергетики, функціонування безпеки ядерних установок мирного призначення. Проте, ці питання можуть становити предмет окремого наукового дослідження, а виходячи з мети і завдань, предмету нашої дисертації варті уваги питання співвідношення ядерної безпеки, радіаційної безпеки, енергетичної безпеки і т.д.

Ядерна та радіаційна безпека дійсно діалектично пов'язані поняття, однак їх ототожнення призводить до того, що вимоги до забезпечення «ядерної», «ядерної та радіаційної безпеки», а також «безпеки» у підсумку передбачають один імператив – дотримання до норм, правил, стандартів та умов, що діють у сфері використання ядерної енергії. Порівняльний аналіз законодавчих та доктринальних визначень ядерної безпеки свідчить, що об'єктом забезпечення ядерної безпеки є ядерні установки (об'єкти) та ядерні матеріали; довкілля та людина. Інші ознаки відображають певні

змістові особливості ядерної безпеки такі як: сфера використання ядерної енергії – ядерна енергетика; використання ядерних установок та поводження з радіоактивними матеріалами. Характерний технічний критерій визначення ядерної безпеки – необхідність дотримання вимог законодавства, норм, правил, стандартів та умов, а додатковими ознаками виступає засіб забезпечення ядерної безпеки – системою науково-технічних, організаційних, економічних, державно-правових та інших соціальних засобів регулювання; або – мета ядерної безпеки, тобто радіаційна безпека; або – наслідок – допущення заподіяння ядерної шкоди та можливість ядерної аварії. [201; 309].

Таким чином, узагальнюючи наведені визначення ядерної безпеки, можна охарактеризувати її як таку, що забезпечується в сфері використання ядерної енергії, зокрема, ядерній енергетиці; у більш вузькому значенні – під час використання ядерних установок та у поводженні з радіоактивними матеріалами; забезпечується технічними організаційними, економічними, державно-правовими та іншими соціальними засобами регулювання, а також є метою забезпечення радіаційної безпеки.

Водночас у Законі України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» не знаходимо трактувань енергетичної безпеки, її сутнісних характеристик.

Згодом у Стратегії енергетичної безпеки, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. № 907-р., спрямованій на регламентацію цільової моделі системи забезпечення енергетичної безпеки, було врегульовано низку питань, що стосуються досліджуваного явища. Загалом цей документ сталоного розвитку України, а стратегічні цілі із забезпечення енергетичної безпеки і завдання щодо досягнення узгоджуються з Цілями сталоного розвитку, визначеними відповідним Указом Президента України 2019 р. № 722. [425; 430].

Так, встановлено, що енергетична безпека – це захищеність національних інтересів у сфері забезпечення доступу до надійних, стійких, доступних і сучасних джерел енергії технічно надійним, безпечним, економічно ефективним та екологічно прийнятним способом в нормальних умовах і в умовах особливого або надзвичайного стану [262]. У подальших документах з питань енергетичної безпеки стратегічного характеру все більше уваги приділяється не лише визначенню, засадам, а й механізмам забезпечення енергетичної безпеки в Україні.

В Енергетичній стратегії України на період до 2030 року також є визначення енергетичної безпеки в сучасному розумінні – «це досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно прийнятного постачання джерел енергії, а також створення умов для формування та реалізації політики захисту національних інтересів у сфері енергетики» [261].

З наведених визначень випливає, що енергетична безпека – це стан забезпеченості держави джерелами палива та енергії, надійність і доступність їх постачання, а також процес досягнення такого визначеного стану.

Вкрай необхідно підкреслити, що згадка про те, що енергетична безпека є складовою національної безпеки, а також визначені напрями її здійснення у контексті збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів, потребують відповідної конкретизації у Законі України «Про національну безпеку України». Власне тут законодавцем окрім того, що звернуто увагу на те, що «державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України...» [415], має бути акцентовано належною мірою і на забезпеченні енергетичної безпеки України.

Слід відзначити, що підтвердження нашої позиції знаходимо у значній кількості доктринальних джерел.

Так, енергетична безпека – це спроможність технічно надійним, економічно ефективним та екологічно прийнятним способом задовольняти потреби суспільства в енергоресурсах, забезпечувати стає функціонування національної економіки в нормальних і кризових умовах, захищати суверенітет держави у формуванні та здійсненні політики захисту національних інтересів [257; 472].

Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України підкреслюють, що сучасне розуміння гарантування енергетичної безпеки концентрується на досягненні стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного й екологічно прийнятного забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери країни, а також створенні умов для формування і реалізації політики захисту національних інтересів у сфері енергетики [384].

Ю. Ващенко енергетичну безпеку визначає як стан захищеності носіїв енергетичних інтересів (зокрема, людини, громади, регіону, суб'єкта господарювання, галузі економіки, держави) від загроз дефіциту в забезпеченні їх потреб в енергії шляхом гарантованого доступу до безпечних для життя, здоров'я людини та навколишнього природного середовища енергетичних послуг належної якості за економічно обґрунтованими і доступними цінами на умовах безперервності, надійності, диверсифікованості джерел енергопостачання, ефективності та раціональності, використання енергетичних ресурсів з відновлюваних джерел енергії, рівного доступу для всіх категорій громадян.

Водночас згадана авторка енергетичну безпеку людини визначено як стан захищеності людини як носія енергетичних інтересів від загроз дефіциту в забезпеченні її потреб в енергії шляхом надання доступу до безпечних для життя, здоров'я та навколишнього природного середовища енергетичних послуг належної якості за економічно обґрунтованими і доступними цінами на умовах безперервності, надійності, диверсифікованості джерел

енергопостачання, ефективності та раціональності, максимально можливого з огляду на технічні, економічні та інші умови доступності використання енергетичних ресурсів з відновлюваних джерел енергії, рівного доступу для всіх категорій громадян. [227; 228]

Навряд чи можна погодитись з наступними підходом до трактування енергетичної безпеки, за яким вона визначається як стан економіки, який гарантує, що поточні та майбутні потреби споживачів у паливі та енергії задовольняються технічно і економічно доцільно та відповідно до вимог охорони навколишнього середовища. [126]. Тут спостерігається вузький економічний підхід, що не відображає багатогранну природу і сутність досліджуваної категорії.

Схожі підходи викладено у роботах В. Бараннік, Ю. Дзядикевич, Г. Лопанчук, А. Шидловського та ін. Тобто енергетична безпека – одна з найважливіших складових економічної безпеки країни, адже лише при забезпеченості паливно-енергетичними ресурсами можливе повноцінне функціонування усіх державних інституцій. Тому питання енергетичної безпеки є одним з вагомих факторів повноцінного функціонування Української держави як самостійної і незалежної. У даному контексті постає необхідність концептуалізації енергетичної безпеки суспільства, її значення у забезпеченні економічної безпеки, національної безпеки тощо.

Узагальнюючи різноманітні трактування науковців щодо терміну «енергетична безпека країни», Я. Шевчук пропонує таке визначення: «Енергетична безпека країни – це стан суспільно-економічних формацій країни, при якому забезпечується оптимальна система забезпечення країни паливно-енергетичними ресурсами та вміння їх ефективно використовувати, що поєднує диверсифікацію джерел ресурсів, створення їх запасів, розвиток власного паливно-енергетичного комплексу та регуляторну дію у сфері ціноутворення» [513, с. 53-59].

«Методика розрахунку рівня економічної безпеки України», прийнята КМУ, закріплює таке визначення енергетичної безпеки – «це стан економіки, який забезпечує захист національних інтересів в енергетичному секторі від існуючих і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дозволяє задовольнити реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування народного господарства в режимі звичайного, надзвичайного та воєнного стану» [341].

Вкотре підкреслимо, що такі підходи мають місце у науковому обігу, нормативно-правових актах, проте за нашою авторською позицією доцільним є широке розуміння енергетичної безпеки.

А. Дейна відзначає, що передують формуванню статистичного забезпечення регулювання енергонезалежності власне визначення сутності категорій енергонезалежність та енергетична безпека. Вона звертає увагу на влучне трактування енергетичної безпеки як своєчасного, повного і безперервного забезпечення паливом і енергією необхідної якості матеріального виробництва, невиробничої сфери, населення, комунальних та інших споживачів; запобігання шкідливому впливу на довкілля; транспортування, перетворення та споживання паливно-енергетичних ресурсів в умовах сучасних ринкових відносин, тенденції та показники світового енергетичного ринку. Далі згадана авторка у широкому значенні виводить таке розуміння енергетичної безпеки країни – це комплекс взаємопов'язаних та раціонально збалансованих теоретичних, практичних, економічних, правових та екологічних заходів, що гарантує повне та безперебійне задоволення потреб держави в паливно-енергетичних ресурсах необхідної якості в будь-який час, в будь-якому місці, при будь-яких умовах, можливість економіки країни забезпечити ефективне використання енергоресурсів як у виробництві товарів та послуг, так і населенням та можливість налагодження зовнішньоторговельних зв'язків щодо експорту/імпорту енергоресурсів. [242].

Структуризація категорії енергетична безпека, що відзначається інтегральним характером, дозволила дослідникам виокремити такі її складові:

- 1) енергозабезпечення (економічна складова);
- 2) соціальна стабільність;
- 3) екологічна прийнятність (екологічна складова);
- 4) енергетична незалежність (політико-економічна складова). [242].

Беззаперечно, що енергетична безпека як складна категорія має економічне, екологічне, соціальне та геополітичне значення, [200]. водночас короткострокові та довгострокові гарантії її забезпечення є не лише важливою політичною метою, а метою загальнодержавного і загальносвітового значення. Тому, звісно, вона має і політичну значущість, котра у сукупності з іншими згаданими іноді зумовлює корупційні та інші небезпечні загрози.

Численні автори звертають увагу на той факт, що для зміцнення енергетичної, економічної, так само і національної безпеки ключовим пріоритетом державної політики є досягнення енергетичної незалежності. На жаль, цьому перешкоджають чимало факторів, у тому числі недосконала система енергозабезпечення, що є наслідком неефективного використання енергоресурсів, політична й економічна нестабільність у країні, радянські методи управління, залишки яких присутні і сьогодні, зокрема, компенсації за рахунок держбюджету витрат на споживання енергоресурсів і т.д. Це позбавляло споживачів стимулів до ефективного споживання енергоресурсів, а виробників – фінансування проектів розвідки національних енергоресурсів, а енергодефіцит покривався за рахунок імпорту російських енергоресурсів. Так поступово втрачалась енергетична незалежність держави, призводячи до жахливих соціально-економічних і воєнно-політичних наслідків. Отже, необхідним є вивчення і пошук дієвих інструментів посилення енергонезалежності України, розвитку енергетичного потенціалу держави і суспільства, забезпечення енергетичної безпеки.

Г. Цулаїя досліджує теоретико-правові підходи до визначення державної політики в енергетичній сфері, під якою пропонує розуміти цілеспрямовану й скоординовану, спільну діяльність суб'єктів публічної служби, політичних інститутів, суб'єктів господарювання енергетики, яка реалізується в межах міжнародних цінностей і меж безпеки, визначених цивілізованим світом та міжнародними організаціями, міждержавною співпрацею в окремих галузях енергетики, та спрямовується на задоволення потреб кінцевих споживачів і підтримку світового порядку й безпеки в енергетичній сфері. Серед її ознак він виділяє такі риси: цільовий характер; горизонтальне (внутрішньодержавне) і вертикальне (на рівні співпраці з міжнародними організаціями та на міждержавному рівні) співробітництво; чітке визначення напрямів розвитку в межах чинного законодавства; поєднання публічних і приватних інструментів упровадження; варіативність в умовах перманентних змін; демократичність, гуманізм і соціальна орієнтованість; потреба у збереженні та підтримці світової безпеки. [506].

Видається неповним трактування згаданим дослідником складових державної політики в енергетичній сфері, зокрема, у частині політичного й управлінського складників, оминаючи увагою власне економічні, екологічні, кліматичні й інші складові елементи. Причому, в аналізованій роботі «Адміністративно-правове забезпечення реалізації державної політики в енергетичній сфері» ототожнюються категорії «державна політика в енергетичній сфері», «державна політика у сфері енергетики» і т.д., а адміністративно-правове забезпечення реалізації державної політики в енергетичній сфері здійснюється через нормативноправове регулювання, яке є комплексним (з огляду на особливість предмета енергетичного та адміністративного права) і має свої особливості. [506]. На наш погляд, все ж таки категорія «забезпечення» є набагато ширшою, і не зводиться до нормативно-правового регулювання, власне реалізація будь-якого процесу чи явища ґрунтується на відповідному регулюванні, системі джерел тощо. Також

заявлена комплексність нормативно-правового регулювання і реалізації державної політики в енергетичній сфері, включаючи політику забезпечення енергетичної безпеки, передбачає врахування особливостей предмету конституційного права, екологічного, господарського, кримінального права, міжнародного права, поряд з енергетичним і адміністративним правом і т.д.

Слід підкреслити, що окремими нормативно-правовими актами України акцентується на тих чи інших засадах, інструментах державної політики в даній сфері. Так, Законом України «Про електроенергетику» було визначено чіткі принципи, які радше є основами або засадами державної політики в електроенергетиці. Зокрема, у ст. 5 регламентовано такі принципи:

державне регулювання діяльності в електроенергетиці;

створення умов безпечної експлуатації об'єктів електроенергетики;

забезпечення раціонального споживання палива і енергії;

додержання єдиних державних норм, правил і стандартів усіма суб'єктами відносин, пов'язаних з виробництвом, передачею, постачанням, розподілом і використанням енергії;

створення умов для розвитку і підвищення технічного рівня електроенергетики;

підвищення екологічної безпеки об'єктів електроенергетики;

забезпечення захисту прав та інтересів споживачів енергії;

збереження цілісності та забезпечення надійного і ефективного функціонування об'єднаної енергетичної системи України, єдиного централізованого диспетчерського (оперативно-технологічного) управління нею;

сприяння розвитку конкурентних відносин на ринку електричної енергії;

забезпечення підготовки кадрів високої кваліфікації для електроенергетики;

створення умов для перспективних наукових досліджень;

забезпечення стабільного фінансового стану електроенергетики;

забезпечення відповідальності суб'єктів електроенергетики та споживачів;
сприяння розвитку альтернативної енергетики як екологічно чистої і безпаливної підгалузі енергетики шляхом встановлення "зеленого" тарифу та оплати електростанціям, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – вироблену лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями), всієї виробленої ними електричної енергії в повному обсязі у грошовій формі, без застосування будь-яких видів заліків погашення заборгованості із розрахунків за електроенергію. [394].

При цьому на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в електроенергетичному комплексі, покладено здійснення моніторингу безпеки постачання електричної енергії та опублікування відповідного звіту (ст. 5-1 згаданого закону).

На нашу думку, загалом позитивним стало унормування принципів або засад державної політики в електроенергетиці, проте забезпечення енергетичної безпеки потребує визначення аналогічних засад в інших галузях енергетики. В умовах сьогодення вбачається, що політика забезпечення енергетичної безпеки є складним і багатогранним явищем, рівновимірним і потребує окремого вивчення. Це напрями для подальших наукових розвідок українських і зарубіжних учених, експертів і т.д.

Загалом можна виділити ключові пріоритети політики забезпечення енергетичної безпеки, виходячи з існуючої правової основи і з огляду на стратегічну мету забезпечення сталого енергетичного розвитку. Йдеться, зокрема, про наступні пріоритети:

- використання енергії має бути екологічно стійким;
- мінімізація викидів парникових газів та інших забруднюючих речовин у навколишнє середовище;
- максимально можливе використання відновлювальних джерел енергії, щоб дозволити природне поновлення екосистеми;

повинні здійснюватися національні програми енергоефективності;

ринкові диспропорції і порочні субсидії, які перешкоджають сталому енергетичному ринку, повинні бути скасовані (наприклад, на використання викопного пального);

національні енергетичні ринки повинні функціонувати таким чином, щоб сприяти сталому розвитку та розширенню мережі кращого доступу до електроенергії;

повинна забезпечуватися передача відповідних енергетичних технологій країнам, що розвиваються;

має забезпечуватися розвиток відновлювані джерела енергії (ВДЕ) як засіб вирішення проблеми «енергетичної бідності»;

використання енергетики не має загрожувати продовольчій безпеці;

доступ громадськості до інформації при реалізації енергетичних проектів, пов'язаної з екологічними аспектами; проведення ОВНС;

наявність відповідальності за транскордонну еколого-енергетичну шкоду; участь «державних» і «недержавних» суб'єктів (дестинаторів міжнародного права) у реалізації сталої енергетики;

відповідальність всіх членів суспільства, щодо енергозбереження та енергоефективності; встановлення амбітних і обов'язкових цільових показників одночасно з наданням стимулів для їх досягнення;

забезпечення технологічної, енергетичної і політичної безпеки постачань енергетичних матеріалів із врахуванням інтересів всіх учасників процесу. [138-139; 214; 217; 245; 394].

На офіційному сайті Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України (Держенергоефективності) – центрального органу виконавчої влади, що відповідає за реалізацію цілісної та інтегрованої державної політики у сфері енергоефективності, енергозбереження та альтернативних видів палива в Україні – викладено пріоритети Держенергоефективності у забезпеченні національних інтересів щодо:

енергетичної незалежності та енергетичної безпеки.
 зниження показників енергоемності економіки України,
 підвищення конкурентноздатності;
 запобігання енергетичній бідності;
 декарбонізації та зменшення забруднення довкілля;
 здобуття повноцінного членства в ЄС.

Зрештою, наразі важливою є загальна місія даного органу, а саме: реалізація політики енергетичної трансформації України, декарбонізації України, зеленого переходу у відповідності із принципами європейської політики. [245]. Це своєрідні ключові вектори діяльності різних владних органів, установ та організацій у даній сфері. Задля підвищення ефективності їх роботи вбачається необхідним вивчення і пошук дієвих інструментів розвитку енергетичного потенціалу держави і суспільства, територіальних громад, посилення енергонезалежності України, забезпечення енергетичної безпеки.

На сучасному етапі державотворення України уповноважені органи державної влади намагалися системно закріплювати у Стратегіях національної безпеки України, Стратегіях забезпечення енергетичної безпеки, Стратегіях економічної безпеки, але політична та економічна ситуація в нашій державі яскраво висвітили недостатній рівень ефективності державної політики у цій сфері. Проте власне у проаналізованих нормативно-правових актах не деталізуються чітко засади забезпечення енергетичної безпеки України, а також ефективні механізми такого забезпечення.

Отже, енергетична безпека – один з важливих об'єктів національної та міжнародної безпеки – відзначається відсутністю концептуальних комплексних досліджень, включаючи її основоположні засади. Спостерігається визначення енергетичної безпеки однією з найважливіших складових національної безпеки, необхідною умовою забезпечення сталого розвитку держави. Саме вона передбачає досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно

ефективного та екологічно безпечного забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери держави.

Фактично формування ефективної цілісної державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки, що здійснюється з моменту здобуття нашою країною незалежності, є ускладненим внаслідок декларативності та взаємної неузгодженості чинних актів законодавства у цій сфері, відсутності об'єктивних уявлень про реальний стан енергетичної безпеки та пріоритетів у подоланні загрозливих явищ, а також формального підходу до удосконалення інструментів державно-правового регулювання у даній стратегічній сфері. Тому значимим є належне наукове обґрунтування основних понять, пов'язаних з енергетичною безпекою, як і власне природи і сутнісних характеристики даного явища, формулювання пропозицій щодо удосконалення визначення і механізмів забезпечення енергетичної безпеки, державної політики забезпечення енергетичної безпеки, сталого енергетичного розвитку тощо.

1.3. Принципи забезпечення енергетичної безпеки

У науковому обігу, правотворчій і правозастосовній діяльності, так само у різних сферах життєдіяльності активного поширення набули категорії «основи», «засади», «принципи» і т.д. Іноді їх ототожнюють чи визначають однопорядковими, у тому числі разом з такими категоріями як «база», «базис», «ключові ідеї» тощо. Виходячи з предмету нашого дослідження, важливим є теоретичний аналіз принципів забезпечення енергетичної безпеки.

О. Скрипнюк нагадує, що ще у класичному римському праві отримала поширення формула «*principium est porissima pars cujunque rei*» – «принцип є найважливішою часткою всього» [248, с.51]. Таку особливу роль відображають й інші автори трактувань поняття принципів, етимологія якого зумовлена його

походженням (від франц. *principe*; від лат. *principium* – основа, начало, база; *princeps* – перший, головний).

Зокрема, зустрічаємо такі підходи до розуміння принципу:

- 1) центральне пояснення, особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь;
- 2) вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації, а також основа побудови або дії якого-небудь прибору, машини тощо;
- 3) основне вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації;
- 4) першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки [299, с. 374; 456, с. 762; 494, с. 519].

Тобто у перших випадках енциклопедичні і словникові видання демонструють загальний або загальнонауковий підхід, в останньому – філософський підхід до розуміння поняття і сутності принципу.

У юридичній енциклопедії запропоновано визначення поняття принципу (від франц. *principe*, від лат. *principium* – начало, основа) як основних засад, вихідних ідей, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права [526, с. 110]. У цьому контексті йдеться власне про юридичний підхід розуміння природи і сутності принципу.

Не дивлячись на відому практику, коли римські юристи звертались до певних основоположних засад задля розв'язання конкретних питань, зарубіжні учені звертають увагу на те, що пошуки системи загальних юридичних принципів, з яких виводились би конкретні правоположення, здійснювали ще постгласатори. Ще більш глибоке коріння принципів права іноді дослідники вбачають у міфології, релігії, а звичай як джерело права часто виник пізніше від первісних принципів права.

Очевидним є факт, що крім соціологів, філософів, істориків та інших дослідників, детально на теоретичному концептуальному рівні до поняття принципів звертаються у своїх роботах переважна кількість теоретиків права і учених-конституціоналістів, муніципалістів та адміністративістів, юристів-міжнародників. Це пояснюється насамперед тим, що принципи становлять основоположні, ідеї, що мають високий рівень сконцентрованості правових позицій, і покладені в основу формування правових норм з метою регулювання правових відносин.

У першу чергу принципи – це ідеї. На думку О. Зайчука, елемент узагальнення, піднесений над конкретикою, що властивий ідеї, досить чітко простежується і в принципах права. Потім принципи перетворюються у норми, втілюються у них. Принципи концентрують результат розвитку права, в них втілюється нерозривний зв'язок минулого, сучасного та майбутнього [269, с. 25]. А. Колодій визначає принципи права як відправні ідеї його буття, виражаючи найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими з сутністю права і складають його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю [288, с. 19].

Цікавим є підхід М. Козюбри, який визначає проблему принципів права серед найбільш складних, суперечливих і світоглядно-методологічно неосмислених у загальнотеоретичному правознавстві. Виходячи із сфери дії відповідних принципів права, пропонує їх класифікацію, з одного боку, як універсальних (загальнолюдських), цивілізаційних, правосімейних, національних принципів – їх часто називають загальними принципами права, а з іншого – галузевих і міжгалузевих принципів права, принципів інститутів права. [285; 287]. Власне останні категорії є важливими для нашого поля зору, адже спрямовані на вивчення принципів енергетичної безпеки, її регулювання та реалізацію.

Окрім наведеної класифікації за ступенем загальності (універсальні, цивілізаційні, національні та ін.), слід згадати і класифікацію принципів за їх ієрархічним рівнем у системі права, за якою виділимо:

- загальні (стосуються всієї системи права),
- конституційно-правові (з огляду на особливу роль конституційного права у національній системі права),
- галузеві,
- інституційні.

Дані класифікації загалом можна розглядати як незалежні, причому іноді окремі принципи можуть мати подвійну або двоїсту природу і значення, наприклад, галузевий принцип може мати характер цивілізаційного, тобто за ступенем загальності виходити за межі національної системи права. [285]. Наявність принципів права різного рівня загальності означає, що сфери їх впливу і реалізації перетинаються, тому при вивченні галузевих й інституційних принципів доцільно звернути увагу на співвідношення їх змісту із змістом принципів вищого ступеня загальності чи ієрархічного рівня – загальних принципів права, конституційно-правових принципів, а іноді, як демонструє розвиток інституту енергетичної безпеки, – і принципів суміжних галузей права.

Стосовно їх взаємозв'язку і співвідношення, вирізняються різні позиції. Так, загальні принципи права виражають основні ідеї, закладені в основу системи права, а отже, галузеві та інституційні принципи права слід розглядати як конкретизацію (відповідно до певної сфери правовідносин – в енергетичній сфері) цих загальних принципів, як результат їх «проекції» на відповідну галузь чи правовий інститут.

О. Уварова вважає, що «кожна з вимог, що становить зміст певного принципу права, також може набувати характер принципу, але нижчого рівня»; «юридична засада, тобто принцип, з якого виводиться певна норма, як висновок з великої посилок силогізму, нерідко спирається на інший, вищий принцип,

який, у свою чергу, може бути висновком з ще більш загального» [486, с.56-61]. Хоча формально-логічне виведення принципу вузкого значення із більш загального навряд чи завжди можливе, зв'язок принципів різного ступеня загальності чи ієрархічного рівня у багатьох випадках безсумнівний.

У свою чергу, професор О. Скрипнюк відзначає, що «загальні принципи конституційного права знаходять своє логічне продовження в спеціальних принципах, які властиві для самостійних інститутів конституційного права та відокремлених видів конституційно-правових відносин» [248, с.53].

Отже, із загального принципу можуть впливати один або й декілька принципів нижчого рівня, що мають не загальне, а галузеве значення; подібно галузеві принципи можуть породжувати принципи окремих інститутів галузі. Однак не можна виключати і можливості того, що специфіка певної галузі чи рідше певного інституту, через невисокий рівень загальності, пов'язана з існуванням галузевих (інституційних) принципів, генетично не пов'язаних з більш загальними принципами.

У процесі комплексного дослідження системи принципів забезпечення енергетичної безпеки, на наше переконання, важливо враховувати згадані вищі аспекти і можливості. Деякі з цих галузевих принципів є прямою проекцією загального принципу на відповідну галузь; наприклад, принципи рівності, відкритості, демократизму, гуманізму, поваги прав людини, поєднання загальнонаціональних та локальних інтересів тощо. Деякі з них становлять безпосередній результат загальноправових принципів. Доволі часто подібною проекцією загального або галузевого принципу (а часом і двох чи більше принципів) на відповідний правовий інститут, є, наприклад, загальновизнаний інституційний принцип публічності та відкритості.

Не можна заперечувати роль принципів права як «керівних ідей» для системи права чи певної його підсистеми (галузі, інституту). Однак таке визначення принципів дуже загальне й одностороннє й не містить відповіді на низку питань щодо їх ролі і місця у системі права. З огляду на відсутність

уніфікованої чіткої наукової чи законодавчої дефініції поняття «правові принципи» або «принципи права» немає чітких сутнісних, типових, родових, ієрархічних, функціональних характеристик.

Ю. Ключковський вважає, що категорія «принцип» у науковому контексті належить до категорій наукової методології, свого роду «метанауки». а тому навряд чи може бути вичерпно дефінійована у межах конкретної науки, зокрема наук, які вивчають право [284]. Будучи однією з найбільш загальних категорій, принцип не може отримати дефініцію через інші категорії відповідної науки, що неминуче виявляються менш загальними.

Таким чином, розуміння принципів як «керівних ідей» є багатограним і широкоаспектним, при цьому не обмежується загальними принципами права; фактично *mutatis mutandis* переноситься і на галузеві та інституційні принципи права, а також інші принципи.

Розуміння сутності принципів права взагалі як правового явища, на наш погляд, має досягатися через їх функції, тим паче вони підкреслюють їх характер основи для системи права та відповідної науки, концентроване вираження суспільно визнаних цінностей, підвищену імперативність, пряме і загальне регуляторне значення. [240; 287].

Тому у наукових джерелах знаходимо як різні визначення принципів права, в яких відображені певні аспекти їх природи, так і різні їх функції:

- принципи права як «керівні ідеї», фундаментальні положення (аксіоми чи постулати), на яких будується відповідна внутрішньо узгоджена система правових положень (онтологічна);
- реалізація і відображення у загальних правових категоріях певних суспільних цінностей, загальноцивілізаційних ідеалів (аксіологічна, ідеологічна);
- основа для пізнання або вивчення права (пізнавальна);
- загальні регулятивні вимоги (регулятивна) та ін. [270; 476].

Вони не можуть бути абсолютизовані і не взаємовиключні, підкреслюють роль базових (аксіоматичних) положень права, забезпечуючи внутрішню

взаємну узгодженість системи права в цілому чи її підсистеми (галузі, інституту), що важливо для несуперечливого, системного і послідовного регулювання відповідної сфери енергетичних та інших суспільних відносин.

Визначальну роль принципів права підкреслюють Ж.-Л. Бержель, Г.Дж. Берман, Ф. фон Хайек. Зокрема, на думку останнього автора, складові правової системи не стільки об'єднані згідно з всеосяжним загальним підходом, скільки поступово пристосовані одна до одної шляхом послідовного застосування загальних принципів до конкретних проблем [499, с.97].

Фактично принципи створюють основу для змістовного узгодження правових положень, відповідних нормативно-правових актів, разом з тим ґрунтуються на спільних базових засадах, витоках, а забезпечення відповідності цим принципам сприяє взаємній узгодженості правового регулювання. Цим пояснюється фундаментальна і визначальна роль принципів права як елементу механізму правового регулювання в безпековій, енергетичній сфері.

Так само влучним є твердження, що необхідна стійкість концепції захисту прав і свобод людини і громадянина досягається шляхом опори на систему принципів, перевірених наукою та практикою. Життєстійкість і прогресивність даної концепції підтверджується за допомогою поєднання правових, моральних, традиційних, інших соціально-регулятивних норм, а також її врахування перешкоджає натиску правового нігілізму й індиферентності. Тому принципи – це свого роду показники, що демонструють ступінь розвитку самого права, відправні пункти, що показують вектор правового регулювання, пронизують всю правову систему суспільства, орієнтуючи її розвиток на загальнозначущі, найбільш цінні ідеали: демократію, справедливість, рівність, гуманізм, свободу особистості і т.д. [212].

Своєрідним є підхід Т. Фулей, яка розглядає загальнолюдські принципи права як зафіксовані у позитивному праві його універсальні нормативні засади, які напрацьовані людством як глобальною макроцивілізаційною системою,

об'єктивно зумовлені потребами і рівнем розвитку людської цивілізації та втілюють її найкращі здобутки у правовій сфері, визначають сутність і спрямованість правового регулювання і придатні до застосування у будь-якій системі права. [497, с.8].

На думку представників позитивістського підходу, принципи є наслідком узагальнення правових норм, які виникають в міру розвитку правових звичаїв і законодавчої діяльності органів державної влади. Тобто виводяться індуктивно із позитивного права, в основному твореного державою. Така «державо-центристська» позиція обґрунтовано заперечується в сучасних умовах правової дійсності. Науковці вказують на переважно природно-правове походження таких уявлень: право базується на природних ідеях, а принципи покладені в основі права, формують його, визначають сутність і спрямованість відповідних норм. [138] Загалом держава не створює основоположні принципи права, а врегульовує їх у правових актах, чим вони відрізняються від звичайних норм права, формування і виникнення яких часто відбувається за активного сприяння держави. Тому закономірним є питання про роль принципів у правовому регулюванні, що становлять предмет дискусії, насамперед, між юснатуралістами і позитивістами.

Як зазначалось у попередніх підрозділах, фрагментарність досліджень з питань енергетичної безпеки у юридичній науці ставить перед подальшими розробниками цієї проблематики чимало завдань, у т.ч. щодо узагальнення існуючих здобутків у даному напрямі, виокремлення проблем на шляху забезпечення енергетичної безпеки і перспектив удосконалення.

Так, О. Муза, акцентуючи на енергетичній безпеці як одному з важливих об'єктів національної безпеки, підкреслює, що її організаційно-правові засади забезпечення охоплюють загальні й тимчасові положення нормативно-правового регулювання та інституційно-правові механізми, а в умовах воєнного стану вони, безперечно стосуються й захисту критичної інфраструктури. Погоджуємось з ним у тому, що з огляду на відсутність належного спеціально-

правового регулювання необхідним є створення додаткових правових механізмів державної політики у сфері енергетичної галузі, забезпечення її стабільності й ефективності, особливо в умовах воєнного стану. [349].

Схожі позиції відстоюють й інші українські та зарубіжні автори з даної тематики [55; 149; 164].

На нашу думку, безпечність використання різних видів енергії, насамперед ядерної, має стати важливим правовим принципом законодавчого забезпечення діяльності у цій сфері, а також захисту прав людини у зв'язку з цим. Тут варто звернути увагу на наукову позицію Р. Коцюби щодо визначення та обґрунтування конституційно-правових засад політики ядерної безпеки. На її думку, це система конституційних принципів і положень щодо утвердження та гарантування права людини на безпечне довкілля, захищеного від шкідливого впливу ядерної енергії, радіаційного й іонізуючого випромінювання. Виокремлення конституційно-правових засад політики ядерної безпеки, поряд з відповідними гарантіями, дозволяє конституювати системоутворювальні чинники становлення деклараційно-конституційних елементів правової системи, зокрема, у формуванні комплексних галузей права (енергетичне право, ядерне право, радіоекологічне право, право радіаційної безпеки та ін.) і відповідних міжгалузевих інститутів. [309]

Наведена вище характеристика правових принципів і відповідних засад цілком стосується принципів енергетичного права, енергетичної безпеки, засад або принципів політики забезпечення енергетичної безпеки. Вони відображають існуючі суспільно-політичні, соціально-економічні та інші, пов'язані з ними цінності й ідеали, визнані демократичним суспільством, зумовлені потребами й інтересами конкретної держави, територіальних громад і населення. Водночас глобалізаційні та інтеграційні тенденції демонструють, що світове співтовариство, окремі міжнародні організації, наднаціональні утворення активізували свої правотворчі зусилля у напрямі визначення принципів забезпечення енергетичної безпеки.

Так, в установчих договорах ЄС закріплено основні принципи, які використовуються для формування спільної політики країн-учасниць у будь-якій сфері. Ключовими принципами енергетичної політики ЄС, у тому числі й задля забезпечення енергетичної безпеки, є такі:

- принцип свободи руху товарів, послуг, осіб, капіталів – зумовлений завданнями єдиного внутрішнього ринку ЄС;
- принцип недискримінації, що означає передусім недискримінацію на спільному ринку ЄС, заборону включати дискримінаційні умови до договорів, забезпечення «доступу третьої сторони», тим самим гарантуючи справедливу конкуренцію;
- принцип прозорості, що забезпечує прозорість внутрішнього ринку, можливість отримання споживачами інформації про динаміку цін на енергоносії, а також нагляд ЄС за поставками і транзитом енергоносіїв;
- принцип охорони навколишнього середовища – відображає потребу застосування превентивних заходів з охорони оточуючого середовища при здійсненні енергопостачання;
- принцип урахування соціального фактору в енергетичній політиці, що зумовлює привернення уваги до рівня безробіття в енергетиці від кон'юнктури ринку, гарантії безпеки працівників в енергетичній сфері. [181]

Європейська Комісія акцентує на сприянні реалізації стратегічної мети ЄС – переведенню Європи на засади вискоєфективного енергетичного співтовариства і низьковуглецевої економіки, що може стати каталізатором здійснення «нової промислової революції». Така мета і відповідні заходи, відображені у документах і діях ЄК, зумовлюють сутність «Європейської енергетичної політики». Визначені критерії і пріоритети демонструють поєднання соціально-економічних, політичних, технічних та інших факторів, що впливають на конституювання засад енергетичної політики. При формуванні міжнародної енергетичної політики стосовно інтересів ЄС передбачено низку заходів. Йдеться, зокрема, про те, що країни-члени ЄС

покликані ініціювати розробку і впровадження у міжнародні угоди механізми, спрямовані на реалізацію принципів Договору до Енергетичної хартії. Іншою ключовою засадою при цьому визначається, що співробітництво в енергетичній сфері з країнами-сусідами ЄС становить основу політики європейської безпеки й стабільності.

Відповідно, ЄС покликано створити багатовекторну мережу із сусідніх держав, співпраця з якими базуватиметься на принципах і за правилами енергетичної політики ЄС:

- зміцнення відносин ЄС з країнами-постачальниками на засадах партнерства, враховуючи принципи прозорості, взаємних інтересів, передбачуваності;
- підтримання відносин з основними споживачами енергетичних ресурсів, зокрема в рамках МЕА, у форматі «великої вісімки» та активізації двостороннього співробітництва;
- розробка ефективних фінансових інструментів та механізмів, використання ресурсів Європейського інвестиційного банку і ЄБРР, започаткування Інвестиційного фонду Європейської політики сусідства, зміцнення енергетичної безпеки ЄС;
- налагодження умов для інвестування в міжнародні проекти у встановлених правових процедурах, координація і представництво інтересів в міжнародних проектах;
- підтримки нерозповсюдження ядерних технологій за допомогою посилення співпраці з МАГАТЕ і т.д. [8; 55; 74; 174; 479; 481].

Меморандум про взаєморозуміння щодо Стратегічного Енергетичного Партнерства між Україною та ЄС спільно з Європейським Співтовариством з атомної енергії 2016 р., базуючись на Меморандумі про взаєморозуміння між Україною та ЄС щодо співробітництва у сфері енергетики 2005 р. [128-129], закріплює основоположні принципи стратегії співробітництва між згаданими сторонами протягом тривалого часу. Закономірним на їх основі стало

розширення відносин в енергетичній сфері, формування якісно нового регіонального енергетичного ринку із залученням сусідніх держав, включаючи Україну.

Українська держава поділяє цілі й принципи Енергетичного Союзу, закріплені Рамковою стратегією ЄК щодо Сталого Енергетичного Союзу з довгостроковою політикою щодо запобігання зміні клімату. Ними передбачено забезпечення споживачів (побутових, бізнесових та ін.) енергією у захищений, безпечний, стабільний, конкурентоздатний і доступний способи. З цією метою сторони домовились про тіснішу співпрацю задля реалізації принципів, визначених згаданою стратегією Енергетичного Союзу [19], тим самим підкресливши початок створення нової правової основи для співробітництва в енергетичному секторі. Виконання міжнародних зобов'язань зумовлено поступальною інтеграцією в ЄС.

Угода про асоціацію передбачила невідкладні реформи в енергетичній сфері, зокрема, у розділах IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» і V «Економічне та галузеве співробітництво» Глави 11 «Питання, пов'язані з торгівлею енергоносіями». Тут увага акцентується на принципах регулювання цін на енергоносії, уникнення подвійного ціноутворення, поряд із встановленням заборони на митні збори, кількісне обмеження на імпорт та експорт енергетичних товарів, співробітництві в енергетичній галузі.

На думку В. Лір, при здійсненні імплементації положень законодавства ЄС у національне законодавство України конституюються наступні головні принципи енергетичної політики України:

- принцип системності та ємержентності, спрямований на забезпечення балансу інтересів суспільства, держави, бізнесу на різних рівнях територіально-галузевої ієрархії управління в енергетичній сфері;
- принцип еквівалентності – рівнозначний, пропорційний і недискримінаційний розвиток напрямів чи підгалузей енергетичного сектору, регіональних та локальних систем енергозабезпечення;

- принцип субсидіарності – оптимального балансу децентралізації і централізації систем енергозабезпечення;
- принцип різноманітності джерел енергії – широкого і вільного розвитку відновлюваних і нетрадиційних джерел енергії;
- принцип відкритості/закритості – вільний доступ третіх сторін до енергетичних мереж і водночас обмеженість доступу до об'єктів енергетики підвищеної небезпеки;
- принцип сегментування – розмежування ринків за окремими видами діяльності з виробництва, розподілу і транспортування енергоресурсів;
- принцип транспарентності, що гарантує прозорість надання інформації споживачам про динаміку цін на енергоносії, якість отриманих енергетичних послуг, моніторинг з боку суспільства за енергетичними потоками;
- принцип суверенітету споживача енергоресурсів – забезпечення реальних можливостей споживачів стати повноцінними суб'єктами енергетичних ринків, впливаючи на рівень цін через попит;
- принцип адаптивності енергетичних систем – коригування показників розвитку енергетики у залежності від кон'юнктури енергоринків;
- принцип екологічності – незавдання шкоди навколишньому природному середовищу, відображаючи необхідні заходи з охорони навколишнього середовища при реалізації енергетичних проєктів;
- принцип соціальної відповідальності – врахування в енергетичній політиці соціальних потреб виробників і споживачів, забезпечення безпеки і соціального захисту працівників даної сфери. [321]

Вартий нашої уваги стратегічний документ, що передбачив аналіз загроз енергетичній безпеці, їх критичності, пріоритети забезпечення енергетичної безпеки і завдання, спрямовані на попередження появи ситуацій, потенційно здатних створити загрози енергетичній безпеці України. Так, Стратегія енергетичної безпеки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. № 907-р., спрямовуючись на регламентацію цільової моделі

системи забезпечення енергетичної безпеки, напрямів її здійснення, передбачила реалізацію системи урядування і господарювання в енергетичному секторі, засновану на засадах функціонування енергетичних ринків ЄС, зокрема:

сталий розвиток національної економіки, забезпечення доступності сучасних джерел енергії для всіх категорій споживачів;

прозоре державно-правове регулювання, стабільність енергетичної політики і послідовність управлінських рішень;

лібералізація, сприяння конкуренції і недопущення монополії на енергоринках, гарантії вільного доступу до ринків та мереж;

втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та ринкові механізми ціноутворення лише у спосіб і рамках, встановлених законодавством;

інноваційний технологічний розвиток енергетичного сектору у поєднанні з гарантіями енергетичної безпеки, захисту довкілля і низьковуглецевого розвитку економіки;

попередження енергетичної бідності і соціальний захист незахищених категорій споживачів, не спотворюючи конкурентність енергетичних ринків;

забезпечення енергетичної безпеки через солідарну співпрацю усіх суб'єктів енергоринків, розвиток державно-приватного партнерства [425].

Отже, поряд з ймовірними прогнозними сценаріями змін в енергетичній сфері та їх впливом на здійснення стратегічного вибору України, враховуючи внутрішні й зовнішні загрози енергетичній безпеці, базуючись на сценарній методології прогнозування, у Стратегії енергетичної безпеки імплементовано принципи і засади функціонування енергетичних ринків ЄС.

Як загальні, так і спеціальні, інституційні принципи, характерні для організації діяльності певних уповноважених у даній сфері владних органів. Наприклад, до принципів Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України належать: 1) служіння народу України; 2)

верховенства права; 3) законності; 4) забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина; 5) професіоналізму, ініціативності, чесності, відданості справі; 6) компетентності, ефективності, відповідальності; 7) прозорості; 8) політичної неупередженості; 9) інноваційності; 10) незворотності європейського та євроатлантичного курсу; 11) дотримання та імплементація норм міжнародного права. [245].

На наш погляд, доцільно згадати про законотворчу практику України на даному шляху. Зокрема, було розроблено і зареєстровано проект закону №: 8609 від 13.07.2018 року «Про засади державної політики у сфері енергетичної безпеки України». Його метою є визначення основних засад державної політики, спрямованої на забезпечення енергетичної безпеки України та захист національних інтересів в енергетичній сфері. [398]

Безпосередньо у положеннях ст. 4 його визначено принципи реалізації державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки. До них автори законопроекту віднесли:

- повне забезпечення потреб кінцевих споживачів (громадян, домогосподарств, суб'єктів господарської діяльності) в паливно-енергетичних ресурсах;
- незалежність України у визначенні її зовнішньої та внутрішньої політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки;
- побудова партнерських стосунків із країнами-постачальниками паливно-енергетичних ресурсів на засадах взаємовигідності;
- своєчасність і достатність заходів забезпечення енергетичної безпеки;
- чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади при забезпеченні енергетичної безпеки;
- децентралізація у сфері енергозабезпечення кінцевих споживачів;
- зменшення негативного впливу діяльності підприємств паливно-енергетичного комплексу на навколишнє природне середовище.

У наступних положеннях проекту закону №: 8609 «Про засади державної

політики у сфері енергетичної безпеки України» регламентовано повноваження суб'єктів у сфері забезпечення енергетичної безпеки, пріоритети і напрями державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки, контроль та інформаційне забезпечення у сфері енергетичної безпеки. Слід зауважити, що чимало його положень деталізують вищезгадану Енергетичну стратегію України на період до 2035 року “Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність” та інших актів.

Зареєстровано також проекти законів України від 26.11.2019 № 2496; від 12.12.2019 № 2582; від 11.05.2021 № 5436-1 [389; 391; 397] і т.д. Проте, на жаль, тут також суб'єкти законодавчої ініціативи обходять увагою відповідні загальні й спеціальні принципи забезпечення енергетичної безпеки України. Тому видається доцільним було б власне на законодавчому рівні регламентувати такі принципи. Особливо це актуально в умовах виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 р. [490], реалізації Цілей сталого розвитку ООН, відповідного Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» №722/2019 від 30.09.2019 р. [430]

Слід згадати, що у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» встановлено певні цільові орієнтири ключових індикаторів, у тому числі, стосовно забезпечення енергетичної безпеки. Однак ефективність їх досягнення залежатиме від того, наскільки будуть узгоджені принципи, цілі, завдання та механізми їх реалізації. Ця проблема залишається нині здебільшого на розгляд окремих центральних органів виконавчої влади, які за недостатністю відповідних системних досліджень з обґрунтування стратегічних рішень керуються переважно відомчими підходами щодо шляхів її вирішення.

Водночас концепція сталого розвитку, яка з початком XXI ст. набула ознак глобальної парадигми, визначена ООН основним напрямом розвитку

людської цивілізації, що означає інтегрування і баланс економічних, соціальних, екологічних, інституційних та інноваційно-технологічних компонентів, щоб максимізувати благополуччя людини в нашому сьогоденні, не ускладнюючи можливості для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби, у тому числі в енергоресурсах. Іноді сталий розвиток взагалі трактується як інтегрований принцип міжнародного права, що вже може мати характер *jus cogens*, а зобов'язання, що виникають в зв'язку з ним вже є *erga omnes* [216; 353].

Незважаючи на всі протиріччя та суперечливості шляхів подолання кризових явищ, розумної альтернативи парадигмі сталого розвитку нині не існує. Разом з тим, потребують чіткого законодавчого унормування принципи забезпечення енергетичної безпеки України, базуючись на трьох стрижнях енергетичної політики, а саме конкурентоспроможність, сталий розвиток і безпека енергопостачання. Це консолідована урядами європейських країн основа планування майбутніх перспектив в енергетичній сфері.

Отже, загальний аналіз принципів забезпечення енергетичної безпеки в Україні демонструє відсутність їх чіткого закріплення на конституційному рівні, загалом вони зафіксовані у підзаконних нормативно-правових актів, переважно стратегічного характеру. Водночас, міжгалузева природа такого явища як енергетична безпека впливає і на певну «розпорошеність» принципів забезпечення енергетичної безпеки України в різних галузях права і законодавства. Це переважно принципи не загального, а спеціального характеру, стосуються всієї енергетичної сфери, їх реалізація покладається в основному на уповноважені органи і посадових осіб у даній сфері, суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки в Україні. На наше переконання, вони є складовими механізму забезпечення енергетичної безпеки в Україні і скеровують його належне функціонування.

Власне у проаналізованих нормативно-правових актах України і законопроектах принципи забезпечення енергетичної безпеки відзначаються

різновекторністю і багатоаспектністю, іноді дублюються, не завжди деталізуються і т.д. Інший важливий аспект полягає у тому, що дана категорія є ширшою, ніж принципи права, правові принципи, галузеві принципи тощо, враховуючи комплексний характер енергетичної політики України, енергетичної безпеки та енергетичного права і законодавства.

Тобто це зумовлює необхідність певного упорядкування численних проаналізованих принципів, їх подальше узгодження з відповідними принципами у законодавстві ЄС з питань енергетичної безпеки, імплементацію норм і принципів міжнародного енергетичного права.

На наш погляд, закономірною є необхідність концептуалізації їх типології, розкриття підходів і критеріїв класифікації. Зокрема, окреслимо для подальших досліджень найбільш поширені такі критерії і різновиди принципів забезпечення енергетичної безпеки. Насамперед, за сферою поширення варто виокремлювати:

- принципи забезпечення міжнародної (глобальної) енергетичної безпеки,
- принципи забезпечення енергетичної безпеки регіонального або наднаціонального характеру,
- принципи забезпечення енергетичної безпеки України.

Причому перелічені групи включають принципи політики забезпечення енергетичної безпеки на відповідному рівні. Дані групи принципів зумовлені розвитком принципів міжнародного енергетичного права, принципів енергетичного права ЄС, принципів енергетичного права і законодавства України, а також засадами або принципами державної політики національної безпеки, енергетичної політики відповідного рівня – міжнародного (глобального чи універсального), регіонального (зокрема, європейського й інших), наднаціонального, транснаціонального або транскордонного.

Зауважимо, що перспективним і необхідним видається подальше вивчення конституційно-правових та інших галузевих, міжгалузевих,

інституційних, інтеграційних принципів, принципів окремих інститутів безпекового, енергетичного права і законодавства, загальних і спеціальних принципів тощо.

Висновки до розділу 1

Згідно з авторським підходом, враховуючи багатогранну і міжгалузеву, міждисциплінарну природу досліджуваного явища, як й інших пов'язаних категорій (енергетики, енергетичної політики, енергоефективності, енергетичного розвитку і т.д.), доцільним є трактування енергетичної безпеки у вузькому і широкому значеннях. Це стосується і політики забезпечення енергетичної безпеки, принципів енергетичної безпеки, загалом механізму забезпечення енергетичної безпеки.

Спостерігається визначення енергетичної безпеки однією з найважливіших складових національної безпеки, необхідною умовою забезпечення сталого розвитку держави і суспільства. Саме вона передбачає досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно безпечного забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери держави. Домінуючим та усталеним є визначення енергетичної безпеки держави як стану забезпеченості держави джерелами палива та енергії, надійність і доступність їх постачання, а також процесу досягнення такого визначеного стану. Проте видається доцільним виокремлення не лише енергетичної безпеки держави, а також енергетичної безпеки людини, громади, міжнародної енергетичної безпеки. Енергетична безпека – один з важливих об'єктів національної та міжнародної безпеки, що зумовлює багатоманітність підходів до трактування даного явища.

Слід підкреслити, що у чинних законах видається дещо застарілим підхід законодавця до трактування даної категорії, а також неоднозначне її розуміння. Йдеться, зокрема, про Закони України «Про електроенергетику», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» та ін. Підзаконними

актами, у тому числі стратегічного характеру, визначено у ширшому обсязі зміст поняття енергетичної безпеки, його складових тощо. Тому закономірною є потреба їх модернізації, а також узгодження відповідного термінологічного апарату.

Не дивлячись на певну увагу законодавців до регламентації енергетичної безпеки як однієї з найважливіших складових національної безпеки, необхідної умови сталого розвитку держави, економічно ефективного та екологічно безпечного забезпечення енергетичними ресурсами, у чинних нормативно-правових актах не конкретизовані принципи забезпечення енергетичної безпеки України. Тому обґрунтовано розмежування конституційно-правових засад енергетичної безпеки, конституційно-правових засад політики забезпечення енергетичної безпеки, конституційно-правових засад права на енергетичну безпеку, права на доступ до енергетичних послуг і т.д. Водночас запропоновано виокремлення принципів забезпечення енергетичної безпеки в Україні, принципів політики забезпечення енергетичної безпеки України, принципів забезпечення міжнародної (глобальної) енергетичної політики, принципів забезпечення енергетичної безпеки регіонального (європейського) або наднаціонального характеру, принципів енергетичної політики ЄС, принципів енергетичного права і законодавства (загального і спеціального характеру).

Обґрунтовано важливість концептуалізації інституту енергетичної безпеки як інституту конституційного права, якому властива міжгалузева природа, а також розвиток енергетичного законодавства як самостійної галузі системи законодавства України, безпекового права і законодавства. Їх належний розвиток і законодавча регламентація сприятимуть системній і послідовній, ефективній реалізації політики забезпечення енергетичної безпеки.

Методологічна основа дослідження конституційно-правових засад забезпечення енергетичної безпеки є міждисциплінарною і міжгалузевою, враховуючи предмет дослідження, його мету і завдання. Використаний методологічний інструментарій, а саме численні методологічні підходи,

принципи і методи, сприяли розкриттю багатоманітної природи конституційно-правових засад забезпечення енергетичної безпеки національного, регіонального, наднаціонального та універсального вимірів, пошуку й обґрунтуванню якісно нових знань, уточненню й новелізації змістовних характеристик існуючих категорій, їх взаємодоповнюваності, обґрунтуванню нових ефективних інструментів забезпечення енергетичної безпеки людини, громади, суспільства і держави.

РОЗДІЛ 2

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ, НАДНАЦІОНАЛЬНЕ І КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ У ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ

2.1. Міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки

Згадані у попередньому розділі сутнісні характеристики міжнародного енергетичного права, комплексна і міжгалузева його природа зумовлюють всесторонній аналіз існуючих міжнародних стандартів. З огляду на мету і предмет нашого дослідження, зосередимо увагу на міжнародно-правових стандартах в енергетичній сфері, насамперед енергетичної безпеки, енергетичної політики, інших пов'язаних категорій.

Тобто, йдеться про договірні і звичаєві матеріальні норми міжнародного права, що регулюють відносини між суб'єктами міжнародних енергетичних відносин, а також відповідні процесуальні норми і принципи, що становлять певні моделі, типові правила чи зразки поведінки зазначених суб'єктів та інших адресатів.

Більшість дослідників сходиться на позиції стосовно виокремлення у даному випадку таких груп норм:

- 1) про постійний суверенітет над природними ресурсами;
- 2) зобов'язання не заподіювати шкоди територіям інших держав або територіям, що знаходяться поза межами юрисдикції держави;
- 3) обов'язок попереджувати і співпрацювати з іншими державами, міжнародними організаціями стосовно ризиків, що можуть виникнути у зв'язку з небезпечною діяльністю в енергетичній сфері [208; 302].

Дані стандарти регламентовані у міжнародно-правових актах універсального й регіонального, загального і спеціального характеру. Серед них, на нашу думку, варто виокремити:

- Генеральну Угоду про тарифи і торгівлю 1947/1994 рр.
- Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р.,
- Керівні принципи експорту ядерних матеріалів,
- Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку (резолюція ГА ООН 3201 1974 р.);
- Хартію економічних прав і обов'язків держав 1974 р.;
- Стокгольмську Декларацію про навколишнє середовище;
- Паризьку Хартію для Нової Європи 1990 року;
- Європейську Енергетичну Хартію 1991 р.;
- Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату 1992 р.;
- Кіотський протокол 1997 р. до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 1992 р.;
- Договір до Енергетичної Хартії 1994 р.;
- Протокол до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів (ПЕЕСЕА) 1994 р.;
- Протокол про енергетику 1998 р. Конвенції про захист Альп 1991 р. у галузі енергетики;
- Декларацію Ріо; Декларацію Ріо+20 Конференції ООН зі сталого розвитку 2012 р.;
- Конвенцію про транскордонне забруднення повітря на далекі відстані, протоколи до неї;
- Конвенцію ООН про ненавігаційні види використання міжнародних водотоків 1997 р.;
- Угоду СНД про енергоефективність і енергозбереження 2002 р.;
- Угоду про основні принципи співробітництва в галузі мирного використання атомної енергії;
- Міжнародну енергетичну хартію 2015 р.;
- Резолюцію ГА ООН 65/151 «Про Міжнародний рік стійкої енергетики для всіх»;

- Резолюцію A/RES/69/225 «Сталий розвиток: сприяння розширенню використання нових та поновлюваних джерел енергії» 2014 р.;
- Резолюцію ГА ООН 55/2 2000 р. «Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй»;
- Резолюцію ГА ООН 2015 р. № 70/1 Глобальні цілі сталого розвитку до 2030 р.;
- Статут ООН 1945 р.;
- Статут Міжнародної агенції з атомної енергії (МАГАТЕ, ІАЕА), а також статuti інших спеціалізованих установ ООН (ІМО, ІКАО, ВООЗ, ЮНЕСКО, ЮНІДО і т.д.);
- Рішення Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) про створення Міжнародного енергетичного агентства 1974 р.;
- Угоду про міжнародну енергетичну програму (Паризьку угоду) 1974 р.;
- Північноатлантичний Договір (НАТО) 1949 р.;
- Паризьку кліматичну угоду 2015 р.;
- Статут Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA) 2009 р. та інші.

Як бачимо, джерела закріплення міжнародно-правових стандартів у досліджуваній сфері є відмінними за власною природою, суб'єктами прийняття, юридичною силою, сферою поширення і т.і. Тобто згадані документи є загальнообов'язковими і рекомендаційними, значна їх частина відзначається міжгалузевим характером. На наше переконання, до останніх можна віднести, зокрема, Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату, Декларацію Ріо+20, Хартію економічних прав і обов'язків держав, Конвенцію про транскордонне забруднення повітря на далекі відстані і т.д.

Акцентуємо увагу на деяких із зазначених міжнародно-правових актів, що містять міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки, поряд з іншими спорідненими стандартами у даній сфері.

Так, Договір до Енергетичної Хартії установлює юридичні рамки з метою сприяння довготерміновому співробітництву в галузі енергетики на основі взаємодоповнення і взаємної вигоди, відповідно до цілей і принципів Хартії. Сторони працюють з метою сприяння доступу до міжнародних ринків на комерційних умовах і, в цілому, з метою розвитку відкритого і конкурентного ринку енергетичних матеріалів і продуктів (ст.3); доступу до енергетичної технології і її передачі на комерційній і недискримінаційній основі (ст.8). При цьому Сторони визнають державний суверенітет і суверенні права щодо енергетичних ресурсів, що мають здійснюватися відповідно до норм міжнародного права і залежно від них. На держави покладено регулювання охорони навколишнього середовища і безпеки такого розвідування, розробки і освоєння в межах своєї території, а також брати участь у такому розвідуванні і експлуатації шляхом, *inter alia*, прямої участі уряду або через державні підприємства (ст.18). Загалом положення згаданого договору не повинні тлумачитися як такі, що перешкоджають вживанню стороною будь-якого заходу, на її думку, необхідного для: а) захисту суттєвих інтересів її безпеки, в тому числі щодо забезпечення енергетичними матеріалами і продуктами військового комплексу; або розпочатого під час війни, збройного конфлікту або інших надзвичайних становищ у міжнародних відносинах; б) національної політики стосовно нерозповсюдження ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв або необхідної для виконання зобов'язань, в) підтримання громадського порядку (ст. 24) [252].

Згідно з Протоколом до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів (ратифіковано Законом України) регламентовано принципи політики сприяння підвищенню енергетичної ефективності, виокремлення різних видів діяльності в енергетичному секторі за відповідними стандартами. Так, за ст. 1 (5) Протоколу "господарська діяльність в енергетичному секторі" означає господарську діяльність щодо розвідування, видобутку, переробки, виробництва, зберігання, транспортування сушею,

передачі, розподілу, торгівлі, збуту чи продажу енергетичних матеріалів і продуктів, за винятком тих, що включені у Додаток № 1, або щодо розподілу тепла між множинними об'єктами. У даному випадку йдеться про будь-яке право, надане відповідно до закону або за контрактом або в силу будь-яких ліцензій і дозволів, виданих згідно із законом, здійснювати будь-яку господарську діяльність в енергетичному секторі. [252]. Як бачимо, своєрідним чином виокремлюється загальний стандарт окремого виду права здійснювати будь-яку господарську діяльність в енергетичному секторі.

Реалізація встановлених договором і протоколом стандартів забезпечується як на міжнародному, так і на національному рівнях його сторонами, а також Конференцією по Енергетичній Хартії. При цьому договір ратифіковано Законом України № 89/98-ВР 1998 р., зупинено тимчасове застосування Договору до Енергетичної Хартії щодо Республіки Білорусь на підставі Листа Міністерства закордонних справ №72/14-612-8001 від 24.01.2023. Аналогічні процедури щодо припинення дії або втрати чинності для України було застосовано до Угоди СНД про енергоефективність і енергозбереження 2002 р., Угоди про основні принципи співробітництва в галузі мирного використання атомної енергії (на підставі Постанови КМУ №1260 від 16.12.2020)

Завдяки ООН, її керівним, допоміжним органам зосереджено значні зусилля світової спільноти у даному напрямі. Варто підкреслити роль Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної та соціальної ради ООН, які найбільше долучались до збору інформації щодо загроз енергетичній безпеці, існуючих видів енергії, нової та відновлюваної енергетики, енергетичної безпеки, підготовки аналітичних і звітних матеріалів, конференцій щодо напрацювання стандартів у даній сфері.

Наприклад, Резолюція ЕКОСОР № 2119 «Нові та відновлювані енергетичні ресурси» акцентує на таких нових та відновлюваних джерел енергії як сонячна та геотермічна енергія, сила вітру, біогаз та енергія припливних

хвиль, враховуючи при цьому становище країн, що розвиваються [56]. За Резолюцією ГА ООН 37/250 було створено Комітет з розвитку та використання нових і відновлюваних джерел енергії; у рамках ЕКОСОР – Комітет з природних ресурсів (до його мандату увійшли й питання енергетики), Комісію зі сталого розвитку.

Слід підкреслити важливе значення глобального масштабу проголошених резолюцією ГА ООН від 25.09.2015 р. № 70/1 Глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року та очікувані результати їх адаптації. З-поміж задекларованих Цілей сталого розвитку виділимо, насамперед, цілі 7 «забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх»; 11 «забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів»; 12 «забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва»; 14 «збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку» та ін. [1]. Безумовно, їх реалізація на національному рівні, включаючи Україну, має певну специфіку, базується на відповідних нормативно-правових актах, Національних доповідях та існуючих організаційних, інституційних, фінансових та інших умовах.

Поряд з цим, у напрямі забезпечення енергетичної безпеки і розробки, реалізації міжнародних стандартів, активна роль спеціалізованих установ ООН, які мають статус самостійних міжнародних організацій у системі ООН. Йдеться про МАГАТЕ, ФАО, ІКАО, ВМО, ВООЗ, ЮНЕСКО, ПРООН, ЮНІДО і т.д.

Так, Міжнародна агенція з атомної енергії (*International Atomic Energy Agency, IAEA, МАГАТЕ*) – міжнародна організація, створена як спеціалізована інституція ООН, що покликана сприяти мирному використанню атомної енергії й перешкоджати її використанню у військових цілях, зокрема ядерну зброю. Це своєрідний міжурядовий форум науково-технічної співпраці в галузі мирного використання ядерних технологій та атомної енергії у світі, розвитку і поширення міжнародних програм і проектів.

За Статутом МАГАТЕ 1956 р. встановлено порядок контролю (гарантій) мирного використання і досліджень атомної енергії, розробки і прийняття стандартів ядерної безпеки і захисту довкілля, радіаційної безпеки, надання державам-учасникам технічної допомоги, яка не буде використано у військових цілях, а також заохочення обміну науковою і технічною інформацією щодо атомної енергії. [465]

Основними напрямками діяльності даної організації є:

1. Ядерна енергетика, паливний цикл та ядерна наука (програма ІНПРО, технології ядерного паливного циклу та матеріалів, створення потенціалу та збереження ядерних знань для стійкого енергетичного розвитку, сприяння розвитку різних галузей ядерної науки);

2. Ядерні застосування у сферах безпеки продовольства та в сільському господарстві, для охорони здоров'я (ракові захворювання, томографія), забезпечення водних ресурсів, для оцінки і раціонального використання морського та наземного середовища, виробництво медичних радіоізотопів та радіаційні технології, управління технічною співпрацею.

3. Ядерна та фізична ядерна безпека (безпека ядерних установок, радіаційна безпека, безпека перевезень, поводження з радіоактивними відходами, фізична ядерна безпека, готовність на реагування на інциденти й аварійні ситуації);

4. Ядерна перевірка (застосування системи гарантій МАГАТЕ, імплементація гарантій Агентства в Ірані, Сирії та КНДР).

Забезпечення нерозповсюдження ядерної зброї визнано найважливішим напрямом діяльності Агентства. Так, за Договором про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. на нього покладено перевірку виконання зобов'язань учасників договору, а контрольні функції Агентства (так звані гарантії МАГАТЕ) спрямовані на недопущення в країнах, що не володіють ядерною зброєю, переключення ядерних матеріалів з мирного застосування на створення ядерної зброї. Це здійснюється на підставі угоди з державою, де

проводитиметься інспекція. За офіційними даними діє 225 угод про гарантії з 141 державою. [103]. Проте постає питання про ефективність таких гарантій, зокрема, щодо гарантій Агентства на ядерні установки Китаю, росії в умовах повномасштабного вторгнення в Україну і руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури, загрози ядерної війни.

Протягом тривалого часу МАГАТЕ розроблено такі засоби аналізу й оцінки безпеки, що стали стандартною практикою, зокрема:

- Систему звітів по інцидентах на АЕС (*IRS – Incident Report System*), що відбулись на ядерних установках країн-членів МАГАТЕ.
- Міжнародну шкалу ядерних подій (*INES – International Nuclear Event Scale*) – поділена на 7 рівнів класифікації подій і дозволяє оцінити ступінь їх важливості з погляду ядерної безпеки.
- Група аналізу експлуатаційної безпеки (*OSART – Operating Safety Analysis Review Team*). Місії OSART у складі експертів і фахівців працюють з метою підвищення експлуатаційної безпеки АЕС за рахунок обміну досвідом експлуатації у світі, використовують Керівництва OSART для проведення оцінки. За їх результатами готують звіти, що визнаються на міжнародному рівні, пропозиції та рекомендації.
- Група аналізу подій, важливих з точки зору безпеки (*ASSET – Assessment of Safety Significant Event Team*) у складі експертів виявляє причини важливих з точки зору безпеки подій, обраних експлуатуючою організацією і національними органами нагляду за безпекою, пропонує коригувальні заходи за цими подіями. [369; 465]

МАГАТЕ збирає інформацію щодо різних аспектів ядерних технологій, поширює її за допомогою своєї Міжнародної ядерної інформаційної системи, спільно з ЮНЕСКО керує Міжнародним центром теоретичної фізики, фінансує три лабораторії для вивчення можливого практичного застосування принципів ядерної фізики, співпрацює з ВООЗ щодо використання радіації в медицині і

біології. Тобто, Агентство активно взаємодіє з іншими організаціями, сприяє розвитку науки, досліджень у даній сфері.

Слід відзначити, що як самостійно, так і спільно із згаданими організаціями, МАГАТЕ розробляє і приймає стандарти обов'язкового і рекомендаційного характеру. Це, насамперед, керівництва і рекомендаційна нормативна документація, за якими реалізуються засоби аналізу та оцінки безпеки. З-поміж правил рекомендаційного характеру виокремимо «норми з ядерної безпеки» (NUSS – *Nuclear Safety Standards*) – для урядових органів, що забезпечують експлуатацію, контроль і нагляд за безпекою АЕС, а також вибір майданчиків під будівництво АЕС, проектування, будівництво і забезпечення якості. Вони розроблені робочими групами у складі експертів різних країн-членів МАГАТЕ, а рекомендаційний характер пояснюється тим, що Агентство не має права нав'язувати те, що знаходиться у віданні національних органів, проте національні норми більшості країн світу містять приписи, еквівалентні NUSS.

Поряд з цим, Міжнародна консультативна група з ядерної безпеки (INSAG – *International Nuclear Safety Advisory Group*) у складі радників при Генеральному Директорі МАГАТЕ ухвалила ряд звітів, що також містять узагальнені стандарти і практики їх застосування:

1) INSAG-1 – після аварії на Чорнобильській АЕС 1986 р., де основними причинами аварії визначено масові порушення інструкцій, помилки персоналу, недотриманням культури безпеки;

2) INSAG-7 – звіт про уточнення причин аварії на ЧАЕС 1992 р., зокрема про конструктивні недоліки реактора і керівних органів сприяли вчиненню помилок персоналом;

3) INSAG-3 «Основні принципи безпеки для атомних станцій» 1988 р.;

4) INSAG-4 – документ визначає сутність культури безпеки 1991 р. [369]

Доцільно звернути увагу на Керівні принципи експорту ядерних матеріалів (Групи ядерних постачальників, ГЯП), метою яких є гарантування,

щоб торгівля ядерною продукцією у мирних цілях не сприяла поширенню ядерного зброї чи інших ядерних вибухових механізмів, не створюючи при цьому несправедливих перешкод для міжнародної торгівлі та співпраці в ядерній сфері. Вони забезпечують надання інструментів, за допомогою яких зобов'язання щодо сприяння мирній ядерній співпраці можуть бути реалізовані на основі міжнародних стандартизованих норм ядерного непоширення. [93]. Тому постачальники затвердили так званий Вихідний список (Trigger list), що включає: фізичний захист; гарантії; спеціальний контроль експорту чутливої при поширенні продукції, спеціальні домовленості експорту установок збагачення; контроль матеріалу при створенні ядерної зброї та наступної передачі тощо. Цінність викладених тут стандартизованих принципів, інших норм, списків полягає з-поміж іншого у попередженні поширення ядерної зброї, актів ядерного тероризму і забезпечення ядерної безпеки. Також підкреслимо, що ГЯП оновлює Керівні принципи і Контрольні списки щороку, вносячи поправки, щотри роки направляє їх у МАГАТЕ для офіційної публікації у якості інформаційних циркулярів (частини 1 і 2 INFCIRC/254). Держави за потреби приймають поправки до цих Принципів і Контрольних списків, з урахуванням національного законодавства. Остання оновлена версія частини 2 Списку узгоджена 2022 р. (Updated NSG Part 2 – Dual-Use List).

Тобто, тривала співпраця у рамках МАГАТЕ дозволила напрацювати значний обсяг міжнародних стандартів у досліджуваній сфері. Насамперед, унікальним є досвід стандартизації ядерної безпеки і фізичної ядерної безпеки (безпеки ядерних установок, радіаційної безпеки, безпеки перевезень, поводження з радіоактивними відходами, готовність на реагування на інциденти й аварійні ситуації), безпеки довкілля, безпеки продовольства і сільського господарства, безпеки у сфері охорони здоров'я, культури безпеки тощо. Їх розробці, прийняттю, забезпеченню реалізації, наданню допомоги державам на цьому шляху сприяли керівні, робочі і консультативні органи Агентства, їх аналітичні і звітні матеріали, науково-дослідна та інша діяльність.

Зі створенням Програми розвитку ООН (ПРООН) передбачено надання допомоги для підтримки і доповнення національних зусиль країн, що розвиваються, у вирішенні найбільш важливих проблем їх економічного та іншого розвитку [10]. Її діяльність передбачає активну участь у розробці стандартів сталого розвитку, зокрема сталого доступу до енергії й підвищення енергоефективності; побудови і зміцнення інклюзивного ефективного демократичного управління; досягнення стійкості в розвитку (resilience-building), що забезпечить можливості для швидкого й ефективного відновлення у зв'язку з можливими кризами, зумовленими тими чи іншими конфліктними ситуаціями або стихійними лихами [33].

Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) фокусується на таких тематичних пріоритетах: зміна клімату; стихійні лиха та конфлікти; управління екосистемами; екологічне управління; шкідливі речовини та небезпечні відходи; ефективність використання ресурсів – стале споживання та виробництво; підтримка держав у переході до більш енергоефективних практик використання і збереження енергії, експлуатації чистих енергетичних ресурсів, досліджень відновлюваної енергетики, впливу на навколишнє середовище різних видів палива. З огляду на виклики змін клімату, обмежені енергетичні ресурси, у напрямі формування стандартів і розвитку альтернативних джерел енергії, ЮНЕП акцентувало на категорії зелена економіка (економіка стійкого розвитку), що призводить до підвищення добробуту людей та зміцнення соціальної справедливості при одночасному істотному зниженні ризиків для навколишнього середовища та дефіциту екологічних ресурсів. [182].

Відзначимо здобутки ЮНІДО – Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (зокрема, щодо розробки стандартів про біопаливо, доступу до чистої енергії у виробничих цілях й ін.), ВООЗ – Всесвітньої організації охорони здоров'я (впливу енергетичних і екологічних факторів на добробут і здоров'я людини), ФАО – Продовольчої і сільськогосподарської організації (сталого розвитку, оцінки можливостей і викликів у сфері

біоенергетики, гарантій безпеки), ВМО – Всесвітньої метеорологічної організації (різних форм виробництва енергії, у т. ч. гідроенергетики, енергії біомаси, сонячної та вітрової енергії; адаптації систем енергетичного сектору, розробки кліматичних індексів для енергетики, які б відображали «чутливість клімату» в різних енергетичних підгалузях) та ін. [209].

Непересічна роль ЮНЕСКО у реалізації Програми «Людина і біосфера», завданням якої поряд з іншими цілями є: забезпечення базового добробуту людей і придатного для життя навколишнього середовища в умовах швидкої урбанізації та споживання енергії як рушійних сил екологічних змін [11]. Серед сфер діяльності організації – екологія і комплексне вивчення природних ресурсів, океанографії та морського середовища, реалізація Міжнародної програми геологічної кореляції, Міжнародної гідрологічної програми, Глобальної освітньої програми у сфері відновлюваної енергетики, захист культурних і природних надбань, підготовка персоналу у сфері управління ресурсами навколишнього середовища, розвиток загальної екологічної освіти. Тобто увага ЮНЕСКО зосереджена на охороні всесвітніх природних надбань; сталому використанні природних ресурсів, впливі кліматичних змін на джерела енергії тощо.

Звернемо увагу на роль Університету ООН, його дослідницькі програми і проекти. За ініціативою ЕКОСОР він долучався до вивчення можливих шляхів застосування геотермальної та сонячної енергії. Наразі його діяльність реалізується у широких програмних сферах – мир та управління, навколишнє середовище та розвиток, що включають 5 тематичних напрямів: мир та безпека; належне управління – від місцевого до глобального; розвиток та скорочення масштабів бідності; навколишнє середовище та сталий розвиток; наука, техніка та суспільство. Водночас у системі ООН існує Механізм «ООН-Енергетика», головне завдання якого полягає у координації роботи ООН в енергетичній сфері, підтримці держав у переході до сталої енергетики. На їх реалізацію спрямовані 3 «кластери» з двома організаціями ООН:

- 1) доступ до енергії (Департамент економічних та соціальних відносин ООН, ПРООН за підтримки Світового банку);
- 2) відновлювана енергетика (ФАО та ЮНЕП за допомоги ЮНЕСКО);
- 3) енергоефективність (ЮНІДО і Міжнародна агенція з атомної енергетики) [12].

Оригінальна ініціатива групи Світового банку, що об'єднує низку спеціалізованих установ, діяльність яких поширюється на захист навколишнього середовища, зменшення бідності, включаючи енергетичну, досягнення сталого розвитку. Йдеться про Глобальний екологічний фонд – самостійний фінансовий механізм для надання грантів та кредитів державам з метою реалізації проектів, спрямованих на вирішення глобальних екологічних проблем. Його робота пов'язана з фінансовою підтримкою реалізації Конвенції ООН про охорону біологічного різноманіття, Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі, Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату, Мінаматської конвенції про ртуть і т. д. [102].

На наш погляд, все ж таки ініціативи ООН у сфері енергетики, включаючи фінансові, не гарантують належною мірою енергетичну безпеку у сучасному світі, окремих його регіонах, континентах. Йдеться, зокрема, про енергетичний тероризм, енергетичні війни, руйнування об'єктів критичної інфраструктури, виснаження природних ресурсів та їх забруднення, енергетичні та економічні кризи тощо.

У свою чергу, Міжнародне агентство з відновлювальних джерел енергії (IRENA) сприяє широкому і зростаючому впровадженню, а також сталому використанню всіх видів відновлюваної енергії. Діючи відповідно до цілей і принципів ООН для сприяння миру і міжнародному співробітництву відповідно до політики ООН, у контексті забезпечення сталого розвитку, Агентство за ст. IV Статуту ініціює обговорення та забезпечує взаємодію з іншими урядовими, неурядовими організаціями й співтовариствами в цій та інших відповідних галузях; надає інформацію про розробку й застосування національних і

міжнародних технічних стандартів, що стосуються відновлюваної енергії, ґрунтуючись на правильному розумінні внаслідок активної участі у відповідних форумах тощо.

Зокрема, у якості міжнародного стандарту у рамках IRENA визначено категорію «відновлювана енергія», що означає всі види енергії, отримувані з відновлюваних джерел екологічно раціональним способом та які, *inter alia*, охоплюють: 1) біоенергію; 2) геотермальну енергію; 3) гідроелектроенергію; 4) енергію океану, у тому числі, *inter alia*, енергію припливів та відливів, енергію хвиль і теплову енергію океану; 5) сонячну енергію; 6) енергію вітру [166].

Україна приєдналась до цього Статуту IRENA 2017 р., що зумовило ряд зобов'язань, включаючи впровадження його положень у національне законодавство і практику реалізації. Насамперед, це стосується комбінованого підходу до відновлюваної енергії та заходів з енергоефективності; обмеження впливу на природні ресурси й зменшення вирубування лісів, опустелювання й скорочення біологічного різноманіття; захисту клімату; економічного зростання і соціальної згуртованості, у т.ч. зниження рівня бідності й сталого розвитку; доступу до енергопостачання й безпеки енергопостачання; взаємної відповідальності поколінь тощо.

У свою чергу, країни-члени Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) 1974 р. через одну з найгостріших нафтових криз заснували Міжнародне енергетичне агентство (МЕА, *International Energy Agency, IEA*) на підставі рішення ОЕСР про створення МЕА та Угоди про міжнародну енергетичну програму (Паризька угода 1974 р.). Його мета – імплементація міжнародної енергетичної програми через здійснення ряду функцій: 1) забезпечення співпраці між країнами-учасниками задля зменшення залежності від нафти шляхом енергозбереження, розвитку альтернативних джерел енергії, досліджень і розвитку енергетики; 2) створення системи інформування про міжнародний нафтовий ринок; 3) реалізація плану підготовки країн-учасниць до ризиків порушень постачання нафти і розподілу її наявних запасів за

надзвичайних обставин. З-поміж пріоритетних напрямів діяльності МЕА – енергетична безпека, економічний розвиток, захист довкілля; використання альтернативної енергетики, особливо відновлюваних джерел, раціональних енергетичних політик, міжнародної кооперації в енергетиці.

Результати його роботи за стандартними процедурами оформлюються у щорічних звітах (World Energy Outlook, Прогноз розвитку світової енергетики) [103]. Загалом перебуваючи у центрі глобального енергетичного діалогу, надаючи авторитетні статистичні звіти, аналізи і рекомендації, наразі МЕА концентрує увагу на чотирьох напрямках, так званих «4Е»:

1) енергетичній безпеці (energy security) – через сприяння диверсифікації, ефективності та гнучкості в усіх енергетичних галузях; 2) економічному розвитку (economic development) – шляхом забезпечення стабільних поставок енергії до країн-членів і розвитку вільних ринків для стимулювання економічного зростання, усунення енергетичної бідності; 3) екологічній обізнаності (environmental awareness) – завдяки аналізу можливих політичних рішень і заходів, покликаних компенсувати негативний вплив енерговиробництва і споживання на навколишнє середовище, зміну клімату; 4) загальносвітової взаємодії (engagement worldwide) – через забезпечення тісної співпраці з країнами, які не є членами МЕА, особливо з найбільшими виробниками та споживачами, для пошуку рішень загальних енергетичних та екологічних проблем [140].

Отже, зусилля МЕА зосереджені на реалізації Міжнародної енергетичної програми, основні аспекти якої відображені у відповідній угоді у вигляді чітких міжнародних зобов'язань її сторін. Порядок формування програм співробітництва й можливі форми співпраці в межах тематичних платформ визначені, зокрема, у «Основних принципах співпраці в галузі досліджень і розробок», 2003 р. принципи міжнародного співробітництва та участі в науково-дослідних програмах (імплементативних угодах) було доповнено й уточнено в спеціальному документі – Рамкових умовах МЕА для міжнародного

співробітництва у сфері енергетичних технологій (IEA Framework for International Energy Technology Cooperation) [100]. Тут встановлено той мінімум вимог, з урахуванням яких повинні розвиватись відносини між учасниками спільних програм і проектів МЕА, спрямованих на дослідження, розробку та впровадження енергетичних технологій та безпеки).

Сучасні дослідники підкреслюють, що у рамках даної організації формуються єдині підходи до створення й використання країнами-членами нафтових резервів як глобальної тенденції, зменшення „енергетичного шантажу” з боку експортерів і т.д. [278]

На думку, Я Бенедик, одночасно вплив МЕА на процеси сталого енергетичного переходу, визначаючись загальною прогресивністю, залишається неоднозначним. Агентство, запроваджуючи інноваційні механізми та програми у сфері енергоефективності й відновлюваної енергетики, традиційно залишається інституцією, яка насамперед діє від імені «елітного клубу» держав, що істотним чином впливає на потенціал та ефективність організації як центральний елемент механізму міжнародної співпраці у сфері відновлюваних джерел енергії. [207] С. Білоцький, зауважує, що незважаючи на широкий спектр глобальних цілей і їх спрямованість, МЕА виступає як міждержавна організація координаційного типу й багато в чому обмежена стосовно нормотворення та правозастосування, що пояснюється її органічним зв'язком з ОЕСР через делегування МЕА повноважень Ради ОЕСР у сфері енергетики [216-217].

Отже, наразі це своєрідний інформаційний центр і консалтингова, колективна наукова організація у сфері енергетики для її 29 членів, що як і МАГАТЕ, значну увагу приділяє розвитку енергетичної науки, статистичним й іншим дослідженням міжнародних енергетичних і суміжних ринків, національних енергетичних політик, за результатами яких подають рекомендації та огляди міжнародних енергетичних ринків, включаючи безпекові й екологічні аспекти. Україна 2022 р. приєдналася до МЕА як

асоційований член, але пріоритетні напрями співпраці і їх результати буде проаналізовано у наступному розділі роботи.

В умовах становлення глобальної енергетичної політики, систем колективної енергетичної безпеки, доречно згадати про ще одне міждержавне об'єднання, значною мірою подібне до МЕА, а саме – Організацію країн-експортерів нафти (ОПЕК). Обидва утворення впливають загалом на регулювання торгівлі нафтовими ресурсами, захищаючи абсолютно різні інтереси: ОПЕК – країн-експортерів, а МЕА – країн-імпортерів. За організаційно-правовим статусом ОПЕК є картелем: її країни-члени узгоджують розподіл ринків збуту, обсяги видобутку й експорту нафти, а також монопольні ціни. Такий організаційно-правовий статус у поєднанні з потужними експортними можливостями дозволяє ОПЕК суттєво впливати на світовий нафтовий ринок і використовувати „нафтовий чинник” як засіб політичного тиску. [453; 175]

На, нашу думку, слід згадати значення міжнародно-правових стандартів, створених у рамках ГАТТ / СОТ у сучасній системі стандартів енергетичної безпеки. Йдеться, зокрема, про Генеральну Угоду щодо тарифів і торгівлі 1947/1994 рр., положення Угоди СОТ про технічні бар'єри у торгівлі, отже і недискримінаційний режим тощо. Причому неодноразово пропонувалось укласти спеціальний багатосторонній договір з питань торгівлі енергоресурсами. Як переконують сучасні дослідники, наприклад, М. Чіпко, основу проекту вказаного договору може покласти підписання Договору, що стосується різних аспектів, включаючи торгівлю, інвестиції та охорону навколишнього природного середовища, відповідних енергетичних секторів сторін договору. Він цілком обґрунтовано може розглядатися як міждержавна угода, що виникла із системи ГАТТ/СОТ, враховуючи, що Договір був укладений у порядку альтернативи безуспішним раніше зусиллям з підготовки в рамках СОТ угоди в сфері енергетики [507, с. 16].

У свою чергу, інша міжнародна організація – Організація Північноатлантичного Договору (НАТО), не дивлячись на те, що це військово-політична міжнародна організація, [173] енергетична складова безпеки стала вагомим для країн-членів і партнерів, згодом і самої організації. Цьому сприяли події на початку 1990-х рр. XX ст., що суттєво змінили політичну, військову та економічну ситуацію у світі та його частинах, глобальні й регіональні енергетичні кризи, природні катаклізми. В останні роки Альянс відступає від питання виключного захисту інфраструктурних об'єктів і приділяє увагу широкому спектру питань енергетичного розвитку, включаючи насамперед, питання енергетичної безпеки. У зв'язку з цим НАТО визначив такі основні пріоритети, що пов'язані з енергетичною безпекою:

1) підвищити стратегічну обізнаність союзників щодо наслідків розвитку енергетики для безпеки – з цією метою 2010 р. створено підрозділ енергетичної безпеки у відділі нових викликів безпеці в штаб-квартирі НАТО в Брюсселі, а також центр передового досвіду в Литві 2012 р. Союзники консультуються між собою і з державами-партнерами, обмінюються розвідданими та отримують рекомендації від інших міжнародних організацій, що спеціалізуються у даній сфері [477, с. 229-245; 318];

2) підтримка захисту критичної енергетичної інфраструктури, включаючи танкери та енергетичні об'єкти на морі. Така інфраструктура є дуже вразливою до нападів ворожих держав. Тому, навіть якщо передбачена відповідальність на національному рівні, НАТО намагається приділяти більше уваги захисту енергетичної інфраструктури;

3) НАТО надає пріоритет підвищенню енергоефективності в армії. Зменшивши споживання енергії військовими транспортними засобами та базами дислокації, союзники сподіваються зменшити залежність енергетичного сектору від обсягів енергопостачання. Для цього передбачається створення єдиних військових стандартів енергоефективних технологій [294, с. 214-221].

Сучасні загрози і виклики, включаючи сферу енергетики, вимагають удосконалення діяльності Альянсу задля забезпечення безпеки в галузях, які суттєво впливають на рівень обороноздатності держав-членів. Власне і відбувається трансформація політики безпеки міжнародних організацій, яка включає переорієнтацію (або доповнення) цілей їх діяльності, розширення набору методів і методик, уніфікованих стандартів як результат відповідної міжнародно-правової регламентації. Якщо раніше, стверджуючи про глобальну або світову безпеку, мала на увазі виключно військово-політична безпека, то сьогодні вона включає також енергетичну, кліматичну, продовольчу, космічну, політичну та інформаційну безпеку [495, с. 224-242; 278, с. 774].

Держави-члени НАТО реалізують самостійну енергетичну політику на внутрішньодержавних рівнях, тому дещо відмінними є їх пріоритети та основні напрями, ресурсна база й інфраструктура, національні стратегії в галузі енергетики. Закономірною є координуюча роль Альянсу у запобіганні протиріч між державами; погодження спільних позицій в окремих напрямках; системи обміну досвідом та інформацією; розвитку потенціалу держав-членів щодо забезпечення захисту стратегічно важливих об'єктів інфраструктури та формування дієвих інструментів реагування на кризи.

У Лісабонській стратегічній концепції НАТО 2010 р. підтверджено безпосередню участь даної організації у забезпеченні енергетичної безпеки як безпеки постачань, споживання енергії, активізації міжнародних зусиль для забезпечення стійкості від атак або руйнування. Представники НАТО підкреслюють, що потенційний внесок Організації в енергетичну безпеку базується на тристоронньому підході: 1) сприяння діалогу та обміну інформацією, 2) поширення стабільності, 3) сприяння захисту критично важливої енергетичної інфраструктури. У Морській стратегії НАТО 2011 р. також йдеться про життєво важливі інфраструктури, енергетичні потоки, захист морських ресурсів та екологічної безпеки – в інтересах безпеки союзників.

У рамках дво- і багатосторонньої співпраці НАТО, включаючи План дій Україна – НАТО, значна увага приділялась енергетичній політиці, енергетичній безпеці. Тут відзначимо відповідні результати Середземноморського діалогу, Стамбульської ініціативи співпраці, Ради Північноатлантичного співробітництва, Партнерства заради миру, Євроатлантичного координаційного центру реагування на лиха, Центру енергетичної безпеки, численних операцій і програм тощо. Наразі НАТО розширює кіберобороздатність, враховуючи ризики кібератак на електро- та інші мережі, терористичні загрози в даній сфері. [445]

Не можемо не згадати внесок Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) у створення і забезпечення реалізації стандартів енергетичної безпеки. Організація проявляє активність у галузі захисту навколишнього середовища, підтримує проєкти щодо збалансованого споживання природних ресурсів, скорочення ризиків природних катастроф, реагування на зміни клімату. Резолюція ПА ОБСЄ «Енергетична безпека» 2009 р., визнаючи взаємозалежність в галузі енергетики і потребу спільних кроків в інтересах зміцнення безпеки енергопостачання і вжиття заходів щодо потенційних криз, підкреслила потребу єдиних правил в сфері міжнародного енергетичного співробітництва відповідно до Договору до Енергетичної Хартії, налагодження міжнародного енергетичного діалогу, балансу інтересів енерговиробників, споживачів і транзитних країн, заохочення ринкових принципів. Тому держави-учасниці ОБСЄ мають брати всесторонню участь в Ініціативі із забезпечення транспарентності у видобувній промисловості; розробці нових коридорів енергопостачань з метою диверсифікації безпечних енергоджерел; збільшенні в енергобалансі частки кліматично безпечних енергоресурсів, включаючи ядерну енергію, відновлювальні джерела енергії і підвищення енергоефективності в інтересах зменшення ризиків, що загрожують глобальній енергетичній безпеці, боротьбі зі зміною клімату тощо. У згаданій резолюції міститься заклик до держав з метою встановлення дієвих міжнародних стандартів задля суттєвого

скорочення викидів парникових газів, розвитку ядерної енергетики у мирних цілях згідно з установленими міжнародними стандартами ядерної безпеки, міжнародними конвенціями про ядерний захист, безпеку, гарантії і перевірки [357].

Отже, ОБСЄ підтримує міжнародний енергетичний діалог, особливо щодо безпекових аспектів, під час виробництва енергії, її споживання і транзиту. Прикметно, що головування України в цій організації 2013 р. сприяло інтенсифікації дискусій в ОБСЄ з питань щодо енергетичної безпеки, проведення конференції високого рівня, підвищення міжнародної ролі ОБСЄ в цій сфері.

Разом з тим, слід підкреслити той факт, що з-поміж фундаментальних засад забезпечення енергетичної безпеки важливе місце займає система міжнародно-правових стандартів з прав людини, закріплених, насамперед, у таких актах:

- Загальна декларація прав людини 1948 р.,
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.,
- Конвенція про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища 1998 р. та багато інших.

На наш погляд, закономірним видається виокремлення у контексті права людини на достатній життєвий рівень (стандарт) права на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку в якості прав людини, відповідних обов'язків, включаючи економне споживання енергоресурсів, забезпечення енергоефективності та ін.

З огляду на періодичні енергетичні кризи світового, регіонального, національних масштабів, руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури внаслідок природних катастроф, воєнних дій, що призводить до обмеження і порушення багатьох прав і свобод людини, на наше переконання, актуалізується потреба розробки і прийняття стандартів національного і

міжнародного рівнів, що стосуються енергетичної безпеки людини, громади, регіону, держав, їх об'єднань, світового співтовариства в цілому.

Вони покликані забезпечити ефективні нормативні, процесуальні, інституційні та інші гарантії права на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку, поряд з існуючими стандартами правами і свободами людини (насамперед, право на безпечне довкілля, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло та ін.).

Отже, міжнародна правотворча діяльність реалізується на універсальному, транснаціональному, регіональному, наднаціональному та інших рівнях, безпосередньо або опосередковано стосується енергетичної галузі загалом, енергетичної безпеки зокрема. Протягом тривалого часу відзначалась співпраця держав, інших уповноважених суб'єктів у напрямі розробки і прийняття міжнародних енергетичних стандартів або стандартів у енергетичній сфері. Вони є ширшою категорією, аніж міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки, оскільки крім цих також включають технічні та інші стандарти.

Є. Шульга, ототожнюючи міжнародно-правове регулювання і міжнародно-правове забезпечення енергетичної безпеки, визначає як вплив складного комплексу юридичних норм, що створюються державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародних відносин, шляхом узгодження позицій, через підписання договорів спрямованих на забезпечення енергетичної безпеки. При цьому останню категорію він пов'язує з паливно-енергетичними ресурсами, енергозберігаючими технологіями та альтернативними джерелами енергії. [517] Погоджуючись концептуально з викладеною позицією, слід зауважити, що міжнародно-правові стандарти як результат міжнародно-правового регулювання енергетичної безпеки створюються суб'єктами міжнародного права, а не міжнародних відносин. Також доцільним ймовірно розглядати об'єкт даного регулювання ширше, а не

лише енергетичної безпеки держави, а суб'єктно-предметний склад потребує уточнення.

За одним із підходів щодо розгляду міжнародно-правового регулювання енергетичної безпеки крізь призму системи міжнародної безпеки, виділяють три групи правових засобів: 1) нормативні, 2) організаційні, 3) матеріальні [218]. Вони спрямовані на подолання і попередження відповідних викликів енергетичної безпеки, що можна типологізувати на суб'єктивні й об'єктивні виклики глобального, регіонального, транскордонного і локального масштабів. Зокрема, перший тип викликів зумовлений вичерпністю природних ресурсів, монополізацією видобутку мінеральних ресурсів, глобалізацією економік держав, потребами забезпечення енергетичної та екологічної безпеки згідно з існуючими міжнародними угодами (Паризька угода, Рамкова конвенція ООН про зміну клімату, Кіотський протокол і т.д.). Регіональний і транскордонний виміри викликів енергетичній безпеці держав включає «енергетичні війни» (енергетичні ресурси стають засобом політичного та/або економічного тиску), значною залежністю більшості країн від імпорту енергетичних ресурсів (це стосується і України), проблеми транзиту енергоносіїв тощо. Локальний рівень викликів пов'язаний з недостатністю власного природо-ресурсного потенціалу; відсутністю чітких енергетичних стратегій держав, що передбачали б ефективне перетворення природної сировини в енергію; корупція і кон'юнктурний вплив; воєнні та інші конфлікти обмежують доступ до багатих на природні ресурси територій [365; 471; 517], руйнують об'єкти енергетичної інфраструктури.

Враховуючи, що міжнародно-правові стандарти переважно становлять міжнародно-правові принципи і норми, які закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права у різних сферах міждержавного співробітництва [450, с. 615], вони пов'язані з міжнародно-правовими зобов'язаннями, рекомендаціями, вимогами, а також сприяють упорядкуванню, уніфікації, якості, надійності, безпечності. А світова практика

свідчить про поширені різновиди стандартизації – технічний і політичний, що дозволяє розглядати «технічні стандарти» і «політичні стандарти». Ключовими універсальними інституціями у першому випадку є Міжнародна організація стандартизації (ІСО), Міжнародна електротехнічна комісія (ІЕЦ), поряд з регіональними організаціями. При цьому їх поділяють ще за способом імплементації на такі, що використовуються безпосередньо, без додаткових процедур і на такі, що починають діяти після реалізації певних процедур законодавчої імплементації.

З-поміж існуючих енергетичних стандартів найбільш дослідженими є міжнародні стандарти екологічно орієнтованої енергетики (ЕОЕ). Наприклад, існує чимало технічних стандартів ІСО і ІЕЦ, що регулюють будівництво вітрових турбін (17 стандартів), різних типів сонячних батарей і їх складових (48 стандартів ІЕЦ і 8 стандартів ІСО), обладнання малих гідроелектростанцій (21 стандарт), енергоефективності (10 рекомендацій), біопалива, установки для перетворення енергією хвиль, припливу, течій тощо. [107] Стандарти ІСО не є юридично обов'язковими для держав-членів, можуть бути такими визнані через видання національних стандартів на їх основі з аналогічними характеристиками, проте відіграють вагоме значення, зокрема, у міжнародній торгівлі.

У свою чергу, політичні стандарти, неправові норми іноді стають базою для розробки міжнародних договорів, а оскільки, як підкреслює С. Білоцький, проблемою є відсутність повноважної міжнародної організації з розробки міжнародно-правових стандартів, тому спостерігаємо спільну діяльність існуючих міжнародних організацій. [255] Це стосується і стандартів з питань енергетичної безпеки – наприклад, 2007 р. укладено спільний меморандум «Роль міжнародних стандартів у підвищенні енергетичної ефективності та просуванні відновлювальних джерел енергії» (ІСО, МЕА). Його мета полягає у співробітництві щодо аналізу прогалин в міжнародних стандартах для вирішення безпекових та інших нагальних проблем енергетики, розробки нових

стандартів, перегляду сфер, де стандарти повинні бути посилені або переорієнтовані на державні політики.

Кожен сектор енергетики відзначається своєю специфікою, включаючи вугільний, вуглеводневий, електроенергетичний, атомний та ін., а також традиційні та альтернативні джерела енергії, тому закономірними є відмінності їх міжнародно-правового регулювання і реалізації. Водночас, предмет нашої роботи зумовлює розкриття теоретичних і практичних аспектів забезпечення енергетичної безпеки, імплементації міжнародно-правових стандартів у даній сфері у національну правову систему.

Таким чином, в узагальненому вигляді міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки – це сукупність норм і принципів міжнародного права, що регулюють міжнародні відносини стосовно безпечного використання, транзиту, постачання, торгівлі, видобування енергетичних ресурсів, поширення про них інформації, запровадження енергозберігаючих технологій і розвитку альтернативних джерел енергії.

Видається, що створення і функціонування міжнародних організацій загальної і спеціальної компетенції сприяло розробці, прийняттю, забезпеченню реалізації міжнародно-правових стандартів енергетичної безпеки універсального, наднаціонального, регіонального, міжрегіонального або транскордонного, локального масштабів. При цьому названі стандарти можна диференціювати також за юридичною природою – на договірні, звичаєві і прецедентні; за юридичною обов’язковістю – загальнообов’язкові та рекомендаційні (закріплені в актах «м’якого права»); за функціональним призначенням матеріальні та процесуальні; за характером вираження приписів – норми-визначення, норми-принципи, норми-декларації, норми-цілі, норми-програми, норми-стратегії; за суб’єктами прийняття, об’єктним складом, спрямованістю дії норми, змістом, строком дії і т.д. Наднаціональні стандарти енергетичної безпеки розглянемо у наступному підрозділі, з огляду на їх особливу природу, порядок прийняття і реалізації тощо.

Значна частина міжнародно-правових стандартів енергетичної безпеки, на наш погляд, відзначаються рамковим, програмним і міжгалузевим характером, причому спостерігається іноді ототожнення таких стандартів з принципами міжнародного енергетичного права. Останні імплементуються у відповідні принципи і норми національного права, що закономірно потребує окремого ґрунтовного вивчення, як і природа різних видів міжнародно-правових стандартів енергетичної безпеки, підстави і критерії типологізації, ефективність і механізми їх реалізації тощо. Безумовно, вони є результатом міжнародної правотворчої діяльності держав, міжнародних організацій і сприятимуть не лише належному функціонуванню енергетичної сфери, а й сталому енергетичному розвитку, належному здійсненню енергетичної політики відповідного рівня – від глобального до національного.

2.2. Енергетична безпека у Європейському Союзі: особливості наднаціонального регулювання і реалізації

Стосовно регіональних стандартів забезпечення енергетичної безпеки слід підкреслити здобутки, насамперед, Європейського Союзу (ЄС), формування і реалізацію його енергетичної політики, ефективного механізму забезпечення енергетичної безпеки. Розробці таких стандартів сприяли Європейське співтовариство вугілля і сталі, пізніше Європейське економічне співтовариство та Європейське співтовариство з атомної енергії, засновані ще у 1950-х рр., згодом Європейський Союз. Тому на основі установчих договорів ЄС, що належать до «первинного права ЄС», відбувається становлення системи стандартів в енергетичній сфері в цілому, включаючи питання енергетичної безпеки.

Акумульовано дані стандарти як своєрідні моделі, узгоджені принципи і правила регулювання відносин в енергетичній сфері у численних документах, основними з яких є:

- Паризький договір про заснування Європейського співтовариства вугілля та сталі 1951 р.,
- Римський договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії 1957 р.,
- Європейська Енергетична Хартія 1991 р.,
- Інструкція з енергоефективності 1998 р.,
- Європейська енергетична стратегія 2000 р.
- Договір про заснування Енергетичного Співтовариства: 2005 р.;
- «Енергетика 2020. Стратегія конкурентної, сталої та безпечної енергії» 2010 р.,
- Стратегія ЄС у сфері опалення та кондиціонування 2016 р.,
- Стратегічний план з енергетичних технологій і відповідний План дій;
- Європейська стратегія енергетичної безпеки, що включає «Рамкову стратегію стійкого Енергетичного союзу з прогресивною політикою щодо клімату» до 2030 року» і «Дорожню карту ЄС щодо переходу до конкурентної низьковуглецевої економіки в 2050 році» та ін.

На наш погляд, це переважно акти фундаментального і стратегічного характеру, що місять як ключові вектори та принципи спільної енергетичної політики ЄС, так і визначають пріоритетні напрями подальшого сталого енергетичного розвитку.

За Паризьким договором 1951 р. про заснування Європейського співтовариства вугілля та сталі (ЕСВС, European Coal and Steel Community, ECSC) створено міжнародну організацію, що об'єднувала кам'яновугільну, залізорудну і металургійну промисловість 10 країн Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). Водночас, Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом, European Atomic Energy Community, EAEC, Euratom)

є міжнародною організацією, створеною за Римськими договорами 1957 р. для спільного мирного використання атомної енергії, створення в Європі спільного ринку ядерного пального, контролю за ядерними виробництвами та розвитку атомних технологій у мирних цілях в рамках єдиних стандартів безпеки, досліджень з атомної енергетики. З часом компетенція організації розширилася, охоплюючи різні сфери, пов'язані з атомною енергетикою та іонізуючим випромінюванням, зокрема охорону ядерних матеріалів, радіаційний захист та будівництво Міжнародного термоядерного реактора ITER. [66; 458] Після об'єднання керівних органів Спільнотами 1967 року, функції Євратому, визначені договором, виконує Європейська Комісія.

Тобто з часу заснування Європейських співтовариств поступово позиціонуються на порядку денному питання енергетичного розвитку, економічні та безпекові аспекти. Відповідно функції регулювання та управління енергетичною галуззю було покладено на Європейський парламент, Раду Міністрів, Європейську Комісію, Суд Справедливості, Палату Аудиторів.

З 90-х рр. XX ст. почала формуватися політика енергоефективності в ЄС, коли було прийнято ряд Зелених книг у сфері енергетики, а згодом Білих книг ЄС, де викладені пропозиції щодо зміни законодавства ЄС у даному напрямі. Слід відзначити програму «Save» (1991), спрямовану на підвищення енергоефективності, а із схваленням Програми енергетично інтелектуальної Європи (Energy Intelligent Europe, 2003) вона увійшла до неї. Прийнята 2000 р. Європейська програма з кліматичних змін (European Climate Change Program) визначила найбільш ефективні економічні та екологічні дії, що дозволили ЄС виконати прийняті зобов'язання за Кіотським протоколом, де особливе місце відведено енергетичним питанням.

У свою чергу, Договором про заснування Енергетичного Співтовариства 2005 р. (набрав чинності для України 2011 р.) передбачено заснування інтегрованого ринку природного газу та електроенергії, єдиного простору регулювання торгівлі газом та електроенергією на основі спільних інтересів і

солідарності задля доступу сторін до сталого й безперервного постачання газу та електроенергії, що необхідно для економічного розвитку і соціальної стабільності. За ст. 2 серед завдань Співтовариства йдеться про поліпшення безпеки постачання в єдиному регуляторному просторі за допомогою запровадження стабільного інвестиційного клімату, поліпшення екологічної ситуації тощо. Тому на нього покладено створення Договірними Сторонами нормативно-правової бази Європейського Співтовариства з енергетики, навколишнього середовища, конкурентної політики та відновлюваних джерел енергії. [253]

Регламентація "нормативно-правової бази Європейського Співтовариства з енергетики" дозволяє виокремити директиви Європейського парламенту й Ради Європи 2003/54/ЕС про загальні засади функціонування внутрішнього ринку електроенергії, 2003/55/ЕС про загальні засади функціонування внутрішнього ринку природного газу, постанову Європейського парламенту й Ради Європи 1228/2003/ЕС щодо умов доступу до мережі транскордонної передачі електроенергії. Безумовно, важливим є затверджений Список загальнозовживаних стандартів Європейського Співтовариства, за якими прийняті плани розвитку для приведення секторів енергопродуктів і матеріалів відповідно до цих Стандартів. За ст. 23 вони стосуються будь-яких стандартів технічних систем, що застосовуються в рамках Європейського Співтовариства та є необхідними для безпечного й ефективного функціонування систем мереж, у тому числі для аспектів передачі, транскордонних з'єднань, модуляції та загальних стандартів безпеки технічних систем, виданих у разі необхідності Європейським комітетом зі стандартизації (CEN), Європейським комітетом стандартизації в електротехніці (CENELEC) і подібними нормативними органами або виданих Союзом з координації передачі електроенергії (UCTE) та Європейською асоціацією зі спрощення енергетичного обміну (Easeegas) для встановлення спільних правил і бізнесової діяльності. Крім цього, Розділом V Договору про заснування Енергетичного

Співтовариств визначено інституції Енергетичного Співтовариства, а саме: Рада Міністрів, Постійно діюча група високого рівня, Рада регуляторних органів, Форуми, Секретаріат. [253]

Отже, Енергетичне Співтовариство покликане вживати заходів для створення єдиного ринку без внутрішніх кордонів для енергопродуктів і матеріалів, для транспортування яких використовуються мережі.

Як запевняють дослідники, важливим етапом розвитку ЄС стало формування єдиної нормативно-правової бази з розвитку енергетики та підвищення енергоефективності. З 2006 р. в ЄС реалізуються Європейська енергетична політика (Energy Policy for Europe), а також Стратегічний план з енергетичних технологій (Strategic Energy Technology Plan), План дій з енергоефективності для зменшення витрат та підвищення ефективності використання енергії, в умовах відкриття нових ринків для промисловості ЄС [214]. Ними передбачено виконання заходів на національному, регіональному і місцевому рівнях, врахування під час формування та реалізації національної енергетичної політики. Йдеться про Другий пакет реформування європейського енергоринку і законодавства.

Особливого значення питання енергетичної безпеки та необхідності впровадження енергетичної стратегії для ЄС набуло під час криз 2006 та 2008 рр. разом із виникненням гуманітарних й економічних проблем внаслідок припинення транзиту газу територією України. Перед ЄС постали безпрецедентні виклики, зумовлені підвищеною залежністю від імпорту енергоресурсів та їх дефіциту, тобто від ролі енергоресурсів як геополітичного інструменту, а також потребою обмежити наслідки зміни клімату й подолати економічну кризу. У 2008-2015 рр. Європейською Комісією, Європейським Парламентом і Радою ЄС імplementовано ряд фундаментальних документів щодо вирішення питань енергетичної політики, формування стратегічних напрямів її розвитку, а також заходів протидії змінам клімату, зокрема «підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів у всіх сферах

(галузях) економіки, перехід на низьковуглецеві джерела енергії та декарбонізацію економіки, зниження імпортозалежності та підвищення енергетичної безпеки співтовариства. [361].

У свою чергу, Стратегію конкурентної, сталої та безпечної енергії «Енергетика 2020» та її основні принципи визнано засадничим документом енергетичного розвитку ЄС, тому вона стала основою для імплементації прийнятої нової «Європейської стратегії енергетичної безпеки» (European Energy Security Strategy).[6] Це базовий документ енергетичної політики прийнятий Європейським Парламентом і Радою ЄС 2010 р., де сформульовані цілі та пріоритети визначають енергоефективність максимально ефективним інструментом підвищення енергетичної безпеки, зниження викидів в атмосферу і т.і. Тут визначено цілі у сфері енергетики та зміни клімату на період до 2020 р. – скорочення викидів парникових газів на 20%, збільшення частки поновлюваних джерел енергії до 20%, підвищення рівня енергоефективності на 20%. З-поміж напрямів даної Стратегії слід виокремити: 1) досягнення енергоефективної Європи, 2) створення загальноєвропейського інтегрованого енергоринку, 3) розширення прав і можливостей споживачів, досягнення найвищої рівня безпеки, 4) розширення лідерства Європи в енергетичних технологіях та інноваціях, 5) посилення зовнішнього виміру (впливу) енергоринку ЄС. Зокрема, акцентується на поліпшенні стандартів безпеки та надійності в енергетиці, а також підвищення ролі споживачів в енергетичній політиці, гарантій їх безпеки, просуванні юридично обов'язкових стандартів безпеки атомної енергії і нерозповсюдження ядерної зброї.

На даному етапі реформування енергетичного ринку ЄС, пов'язаному з прийняттям і виконанням Третього пакету енергетичного законодавства з оновленими Директивами і Регламентами, зусилля спрямовані на забезпечення лібералізації енергетичного ринку, зокрема в електроенергетичній та газовій галузях. Слід згадати Директиву з енергоспоживання будівель 2010/31/ЄС (Energy Performance of Buildings Directive, EPBD), у якій передбачено створення

на національному рівні бази для підвищення енергетичної ефективності житлових і громадських будівель з установленням показників енергоспоживання й енергоефективності; Директиву з екологічних вимог до енергоспоживчої продукції 2009/125/ЄС (Directive on Ecodesign of Energy Using Products, EuP), що визначила вимоги з екодизайну для енергоспоживчих продуктів; Директиву щодо збільшення частки використання поновлюваних джерел енергії 2009/28/ЄС (The Directive on the promotion of the use of Energy from Renewable Sources, RES) спрямовано на реалізацію заходів з підвищення обсягів використання енергії ПДЕ; Директиву з маркування продукції класом енергетичної ефективності 2010/30/ЄС (Energy Labelling Directive, ELD) щодо маркування і стандартної інформації про товар, обсягів споживання ним енергії з встановленням правил інформування про енергоспоживання продукту. Зокрема, останньою Директивою встановлено «рамки для гармонізації державних заходів щодо публікування, насамперед шляхом маркування та зазначення інформації про товар, інформації про споживання енергії та інших основних ресурсів, а також додаткової інформації про певні типи енергоспоживчих продуктів, дозволяючи таким чином кінцевим споживачам обирати більш енергоефективні продукти» [51]. Тобто йдеться про безпеку споживання, відповідні зобов'язання, вимоги і правила.

Також Третім енергетичним пакетом ЄС приділена увага незалежним регуляторам, які у державах-членах повинні співпрацювати один з одним для сприяння конкуренції, відкриттю додаткових енергетичних ринків, забезпеченню ефективного та безпечного функціонування інфраструктури. [178]

Цікавим є підхід щодо суттєвих вигод для населення, приватних компаній та органів державної влади при реалізації положень директивних та законодавчих актів у скоригованому «Плані енергоефективність - 2011» (Energy Efficiency Plan COM(2011)109). З 2012 р. у країнах ЄС впроваджується комплексний підхід до політики енергозбереження на всіх стадіях виробництва,

трансформації та споживання енергії. Цьому сприяло прийняття Директиви 2012/27/ЄС з енергоефективності, якою передбачено зміни діючих директив (2009/125/ЄС і 2010/30/ЄС, анулювання 2004/8/ЄС і 2006/32/ЄС), встановлюючи правила щодо усунення перешкод на ринку енергоносіїв, підвищенню ефективності й безпеки використання енергії. Вона зобов'язує уряди держав-членів ЄС враховувати показник енергоспоживання при закупівлі товарів та послуг для державних установ і використовувати цей критерій у тендерах; використання недорогих і якісних енергоаудитів, обов'язкову перевірку для великих компаній, впроваджуючи системи енергоменеджменту.

Слід згадати Стратегію ЄС у сфері опалення та кондиціонування (EU Strategy on heating and cooling, COM(2016)51), серед пріоритетів якої – підвищення енергоефективності, декарбонізації діючих і споруджуваних будівель в усіх галузях економіки.

У свою чергу, Рамкова стратегія стійкого Енергетичного союзу з прогресивною політикою щодо зміни клімату до 2030 року» («Energy Efficiency and its contribution to energy security and the 2030 Framework for climate and energy policy») і «Дорожня карта ЄС щодо переходу до конкурентної низьковуглецевої економіки в 2050 році» (Roadmap for moving to a low-carbon economy in 2050) становлять Європейську стратегію енергетичної безпеки (Стратегія Енергетичного союзу). Нею визначено показники енергетичної безпеки, зокрема зниження впливу на навколишнє середовище і створення ефективної й низьковуглецевої економіки з прийняттям (коригуванням) відповідної законодавчої бази до 2018 р. Серед цілей документу: збільшення частки відновлюваної енергії в енергобалансі ЄС, підвищення рівня енергоефективності, скорочення викидів парникових газів тощо. Виходячи з того, що один з основних напрямів реалізації стратегії – енергетична безпека, солідарність і довіра, тому ключовим аспектом енергетичної безпеки та стійкості визначено диверсифікацію джерел енергії шляхом розвитку можливої інфраструктури енергозабезпечення, співпраця між сусідніми країнами щодо

колективної закупівлі газу під час кризи. Інші напрями, варті нашої уваги у Стратегії енергетичної безпеки ЄС – внесок ефективного використання енергії в скорочення обсягу споживання, дослідницька діяльність, інноваційні розробки і конкурентноспроможність. [78]

Задля ефективної реалізації напрямів цієї стратегії 2017 р. Європейською комісією подано Четвертий енергетичний пакет (Зимовий пакет), що визначив сценарій переходу ЄС до нового енергетичного майбутнього. Його парадигму викладено у доповіді «Чиста енергія для всіх європейців» 2016 р., де акумульовано такі основні стратегічні вектори: 1) лідерські позиції у відновлюваній енергетиці; 2) надання якісних послуг та пріоритет запитів споживачів; 3) енергоефективність.

У Повідомленні Європейської комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського економічного та соціального комітету, Комітету регіонів та Європейського інвестиційного банку про рамкову стратегію розбудови стійкого енергетичного союзу з перспективною політикою щодо зміни клімату [41] першочерговим завданням визначено надання споживачам безпечної, стійкої, конкурентоспроможної та доступної енергії. 2019 р. ЄС затвердив Четвертий енергопакет «Чиста енергія для всіх європейців» («Clean energy for all Europeans package»), що включає вісім документів, обов'язкових для виконання державами-членами ЄС. Ініційований Європейською Комісією регулярний моніторинг субсидій на викопне паливо в ЄС зумовлює виконання державами-членами своїх енергетичних та кліматичних планів, розробку, впровадження, моніторинг та оцінку політики енергетичної безпеки, відповідних фінансових інструментів.

Директивою (ЄС) 2018/2001 Європейського Парламенту і Ради про сприяння використанню енергії з відновлюваних джерел була запроваджена гарантія походження – електронний документ, єдиною функцією якого є надання доказів кінцевому споживачеві того, що певну частку або кількість енергії було вироблено з відновлюваних джерел. [42] Походження енергії з

відновлюваних джерел може бути гарантоване як таке відповідно до об'єктивних, прозорих і недискримінаційних критеріїв. Гарантія є сертифікатом, що надає додаткову цінність продукту на ринку, якщо він виробляється з використанням безпечної відновлюваної електроенергії. Рішенням Ради міністрів 2021/14/MCEnC включено дану Директиву до *acquis communautaire* Енергетичного Співтовариства, внесено зміни до ст. 20 і Додатку I Угоди про Енергетичне Співтовариство. Згадане законодавство поширюється також на Україну, передбачає певні зобов'язання. Підкреслимо, що у даному випадку всі органи, які здійснюють в ЄС видачу гарантій, є членами Асоціації органів-емітентів (AIB), яка організовує торгівлю європейськими гарантіями походження, створює уніфіковані правила («Європейська система енергетичної сертифікації» (EECS)) та ін.

Крім цього, щоб налагодити співпрацю, забезпечити стабільне і безпечне функціонування внутрішнього енергетичного ринку ЄС створено Агентство ЄС із співробітництва регуляторів енергетики (ACER) у якості координаційного центру регуляторів енергетичних ринків держав-членів ЄС. ACER підтримує інтегрований функціонуючий внутрішній енергетичний ринок електроенергії й газу ЄС, що продаються і постачаються відповідно до найвищих стандартів прозорості й безпеки, а споживачі ЄС отримують переваги від широкого вибору постачальників, справедливих цін і більшого захисту їхніх прав та інтересів, у тому числі щодо їх безпеки. [79]

Директивою 2019/944 регламентовано загальні принципи і правила виробництва, передачі, розподілу, зберігання енергії та постачання електроенергії, а також положення про захист споживачів з метою створення інтегрованих конкурентних, орієнтованих на споживача, гнучких, справедливих, прозорих ринків електроенергії у Спільноті. Передбачено також обов'язок національних органів регулювання енергетики гарантувати, що оператори систем передачі та оператори систем розподілу вживають відповідних заходів з метою забезпечення стійкості та гнучкості мережі,

здійснення технічних заходів щодо забезпечення безпеки енергосистем та енергетичної інфраструктури. [36; 52] Власне вони є відповідальними інституціями на національному рівні за виконання правил ЄС в енергетичній сфері, за реалізацію заходів з підвищення енергоефективності у контексті розвитку розумних і безпечних енергосистем, інших функцій.

Варто виокремити ряд стратегічних документів, спрямованих на підвищення ефективності використання ресурсів, боротьбу з глобальним потеплінням, скорочення забруднення і забезпечення безпеки навколишнього середовища:

- «Європейський зелений курс» (The European Green Deal), мета якого – перетворення Європи до 2050 р. у перший кліматично нейтральний континент; [7; 265]

- «Стратегія ЄС з інтеграції енергетичної системи» (EU Strategy for Energy System Integration), спрямована на підвищення енергоефективності економіки ЄС за рахунок створення інтегральної системи енергозабезпечення [73], що об'єднує в єдине ціле різні джерела енергії, інфраструктуру, споживачів і передбачає широке й ефективне використання місцевих джерел енергії, а також ширше застосування електроенергії;

- «Воднева стратегія для кліматично нейтральної Європи» (A Hydrogen Strategy for a climate neutral Europe) [9] – встановлює стратегічні рамки для впровадження європейської водневої економіки, передбачає надання поштовху виробництву чистого водню в якості сировини, палива, енергії для перевезень та забезпечення його зберігання з метою зменшення викидів парникових газів у промисловості, транспорті, енергетиці й будівництві;

- План Комісії з економічного відновлення «ЄС наступного покоління» (Next Generation EU: European Commission) [135] виділяє водень як інвестиційний пріоритет для стимулювання економічного зростання, безпеки і стійкості, створення локальних робочих місць і зміцнення глобального лідерства ЄС.

Тобто, пріоритетом ЄС є розробка чистого і відновлюваного «зеленого» водню, що виробляється переважно з використанням енергії вітру та сонця. Проте в коротко- й середньостроковій перспективі необхідним є виробництво інших форм водню з низьким вмістом вуглецю, метою якого є скорочення рівня викидів від існуючих виробництв водню, підтримка розвитку масштабного водневого ринку. Безумовно, важливою є підтримка спільноти безпечних, найчистіших і доступних технологій. Європейська комісія працює над упровадженням комплексної термінології та сертифікації, визначенням відновлюваних та інших форм водню. Згадана «Стратегія ЄС з інтеграції енергетичної системи» передбачає низку заходів й етапів, спрямованих на те, щоб водень став невід'ємною частиною інтегрованої енергетики ЄС, а використання поновлюваного водню розповсюдилось у широких масштабах і всіх секторах, що складно декарбонізувати. Європейський альянс чистого водню має допомогти побудувати надійний трубопровід і, на переконання експертів, фокусом в ЄС є застосування енергетичного водню для добового й сезонного балансування електроенергосистеми, що ґрунтується на відновлюваних джерелах, а інвестиції допоможуть створити так звані водневі долини із повним циклом доданої вартості виробництва та використання водню у промисловості, на транспорті, для обігріву помешкань тощо. [197]

Крім стратегічних документів, воднева енергетика стала об'єктом регулювання таких актів законодавства ЄС: Директива 2014/94/ЄС про розгортання інфраструктури альтернативних видів палива; Директива 2015/1513 про внесення змін до Директиви 98/70/ЄС щодо якості бензину та дизельного палива та про внесення змін до Директиви 2009/28/ЄС про сприяння використанню енергії з відновлюваних джерел; Директива 2018/2001 про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел, Регламент (ЄС) 2022/869 Європарламенту і Ради про вказівки щодо транс'європейської енергетичної інфраструктури і т.д. Це законодавча основа для зниження інтенсивності викидів парникових газів у паливі, що використовується в

транспортних засобах, забезпечення безпеки навколишнього середовища, розробки й реалізації водневих пріоритетних коридорів, національних планів розвитку.

Отже, сутність Стратегії енергетичної безпеки ЄС фактично полягає у забезпеченні гарантій постачання енергетичних ресурсів за доступними цінами у безперервному режимі, функціонування інтегрованого і безпечного енергетичного ринку.

Загалом безпекова та інші складові енергетичної політики ЄС активно впроваджуються як на наднаціональному рівні, так і на внутрішньодержавному рівнях держав-членів. Як запевняють науковці, досвід імплементації стратегічного планування сталого енергетичного розвитку ЄС є позитивним прикладом цілеспрямованої діяльності зі збереження енергетичних ресурсів, підвищення ефективності їх використання та розвитку альтернативних джерел енергії. [483] Разом з тим, національні політики стратегічного енергетичного розвитку держав-членів ЄС враховують процеси реформування енергетичного ринку відповідно до перспективних сценаріїв, а також особливості законодавства, систем організації влади, пріоритети безпекової політики тощо. Тому у наступних розділах дослідження цим аспектам приділимо увагу.

Підводячи певні підсумки здійсненого аналізу, варто підкреслити, що ключовими стандартами і стратегічними векторами розвитку енергетичної політики ЄС визнані такі її основні складові:

- безпека,
- поставки,
- конкурентоспроможність,
- стала енергія.

Прикметно, що власне безпека є першочерговим, хоча фактично усі згадані складові є взаємопов'язаними й важливими як для ЄС, його органів і політик, так і для держав-членів ЄС. Тим паче, на наше переконання, безпековий компонент має значення на різних етапах енергетичної розвитку,

функціонування інтегрованого енергетичного ринку, реалізації прав споживачів у цій сфері, удосконалення енергетичних технологій, збереження енергетичних ресурсів, навколишнього середовища тощо.

Характер стандартів набули й основоположні принципи енергетичної політики ЄС, принципи енергетичної безпеки, які проаналізовані у попередньому розділі. Загалом енергетична політика ЄС спрямована на збільшення інвестицій у розвиток ВДЕ, впровадження заходів з енергозбереження та енергоефективності. Пріоритет надається: інвестуванню у вітряну, сонячну, гідро- і геотермальну енергетику; пошуку ефективної альтернативи традиційному моторному паливу; запровадженню жорстких стандартів споживання палива на транспорті; “безпечному та відповідальному” розвитку ядерної енергетики; впровадженню “чистих” вугільних технологій, а також підвищенню інноваційної складової розвитку ПЕК. На нашу думку, усі перелічені види енергетики мають відповідати стандартам безпеки, гарантіям безпечного споживання і навколишнього середовища.

У контексті функціонування енергетичного ринку ЄС в останні роки, активізації співпраці України з ЄС, державами-членами ЄС варто виокремити Меморандум про взаєморозуміння між Україною та ЄС щодо співробітництва у сфері енергетики, укладений 2005 р. [127], що передбачив реалізацію дорожніх карт за такими напрямками: ядерна безпека, інтеграція ринків електроенергії та природного газу, підвищення безпеки енергопостачання і транзиту вуглеводнів, вугільна галузь, енергоефективність використання відновлювальних джерел енергії. На ньому базується Меморандум про взаєморозуміння щодо Стратегічного Енергетичного Партнерства між Україною та Європейським Союзом спільно з Європейським Співтовариством з атомної енергії 2016 р.[129], закріплюючи фундаментальні принципи стратегії співпраці між цими сторонами. Також співробітництво відбувається на підставі Угоди між Урядом України та Європейським співтовариством з атомної енергії про наукову і технологічну співпрацю та асоційовану участь України у Програмі наукових

досліджень та навчання Євратом (2014-2018, ратифікована 2016 р.), Рамкової стратегії ЄК щодо Сталого Енергетичного Союзу з довгостроковою політикою щодо запобігання зміні клімату і т.д. Набуття Україною статусу асоційованого члена цієї програми, зважаючи на визнану компетенцію наукових установ та «ноу-хау» України у сфері ядерної енергетики, дозволило розширити взаємовигідну співпрацю між Україною та ЄС.

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони передбачила необхідність реформ в енергетичній сфері, зокрема, у розділі IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» і розділі V «Економічне та галузеве співробітництво» Глави 11 «Питання, пов'язані з торгівлею енергоносіями». У відповідних статтях розділу є посилання на додатки, що містять перелік і терміни імплементації актів законодавства ЄС. Тому потребують імплементації і виконання більше 300 регламентів і директив ЄС, різних актів *acquis* ЄС, з-поміж яких у сфері енергетики й енергоефективності визначений перелік найважливіших. [367]

Значні результати на цьому шляху очевидні, насамперед, стосовно удосконалення законодавчої основи у даній сфері. Водночас попереду ще багато завдань у даній сфері, системна імплементація існуючих стандартів стосовно енергетичної безпеки, а також, видається, вкрай необхідна активніша участь України у розробці і прийнятті нових міжнародних і європейських правових стандартів, з урахуванням національних інтересів, дієвості гарантій безпеки, забезпечення енергетичної незалежності нашої держави.

2.3. Зарубіжний досвід забезпечення енергетичної безпеки

Засади правового регулювання енергетичної безпеки, енергетичної політики більшості європейських та інших держав визначаються низкою цілей національного і наднаціонального, глобального значення. Як зазначалось, вони стосуються, зокрема, сприяння створенню Європейського енергетичного співтовариства, формуванню глобальної енергетичної політики і механізмів її здійснення тощо. Така діяльність у тому числі передбачає розробку і затвердження інструментів координації національної політики, розвитку відновлювальних джерел енергії, гнучкої системи енергоспоживання, забезпечення енергетичної безпеки тощо. Разом з тим, правова карта сучасного світу характеризується різноманіттям правових систем і правових сімей, суттєвими відмінностями законодавчого регулювання у їх межах, наявністю різних за природою, функціями і значенням державних та інших інституцій у даній сфері і т.д.

На наше переконання, цікавий досвід, вартий уваги притаманний конституційно-правовому регулюванню енергетичної безпеки Французької Республіки. Так, її Конституція 1958 р. зі змінами і доповненнями підкреслює важливість принципів національного суверенітету, прав та обов'язків людини, включаючи викладених у Хартії про довкілля 2004 р. та ін. Розділом XI визначено статус Економічної, соціальної та екологічної Ради, яка уповноважена надавати висновки щодо проектів законів, ордонансів і декретів, розглядати петиції і надавати консультації з будь-якої проблеми економічного, соціального та екологічного характеру (стст. 69-70 Конституції). [118] Питання безпеки не належать до компетенції територіальних колективів, а мають загальнодержавне значення.

У результаті кодифікаційного процесу тут прийнято Енергетичний кодекс (Code de l'énergie), що постійно оновлюється, імплементуючи європейські та міжнародні стандарти, удосконалюючи засоби здійснення національної

енергетичної політики. Він складається з двох основних частин, а саме законодавчої (статті L100-1 А – L851-2) і регулятивної (статті R111-1 - R742-2), кожна з яких містить ряд книг, що визначають загальну організацію енергетичного сектору, роль держави в ньому, забезпечення потреб в енергії, розвитку відновлювальної енергетики, положення про електроенергію, газ, нафту, біопаливо і біолідні речовини, теплові й охолоджувальні мережі, водень. У чинній редакції від 1.07.2023, а згодом кожні 5 років закон визначає цілі та встановлює пріоритети дій національної енергетичної політики щодо реагування на екологічну і кліматичну надзвичайну ситуацію. [37] Варті уваги чітко сформульовані цілі щодо скорочення викидів парникових газів; кінцевого споживання енергії, диверсифікації структури виробництва електроенергії; енергетичної безпеки і модернізації у будівельному секторі задля створення до 2050 р. парку будівель з низьким енергоспоживанням і рівнем викидів парникових газів. Енергетичний кодекс підкреслює міжгалузеву природу даної проблематики, відсилаючись до положень Екологічного, Будівельно-житлового та інших кодексів, актів галузевого законодавства.

Спеціальні норми Енергетичного кодексу Франції стосуються встановлення міністром, відповідальним за енергетику, технічних вимог, що застосовуються до проектування, будівництва та експлуатації напірних трубопроводів щодо безпеки (стаття R521-45), безпеки громадських мереж природного газу та сприяння захисту споживачів від збоїв постачальників (ст. L443-9-3), безпеки гідротехнічних споруд, що перебувають у концесії (ст. R521-46), транскордонного внеску у безпеку поставок у Франції і коефіцієнту безпеки, що визначаються для року поставки (Ст. R335-9), забезпечення ядерної безпеки (ст. L100-4), безпеки навколишнього середовища, забезпечення оператором безпеки та ефективності своєї мережі та збалансованість потоків природного газу, беручи до уваги обмеження, які на нього накладаються (ст. L143-4), загроз безпеці або безпеці електричних мереж і установок або ризику

для безпеки людей, тимчасових заходів у разі серйозної кризи на енергетичному ринку тощо.

Енергетична політика цієї держави загалом сприяє мобілізації усіх промислових секторів, зокрема, зеленого курсу як способу економічного розвитку, безпечності, енергоефективності, інклюзивності, інноваційності тощо. Пріоритетними її напрямками визначено: збереження здоров'я людей і навколишнього середовища зокрема, шляхом боротьби зі збільшенням парникового ефекту, зниження забруднення повітря і забезпечення ядерної безпеки; боротьба з паливною бідністю тощо.

Аналізуючи інституційний механізм здійснення енергетичної політики Франції, одним з напрямів якої є забезпечення енергетичної безпеки, слід акцентувати на Міністерстві енергетики, Комісії з питань регулювання енергетики, яка сприяє належному функціонуванню ринків електроенергії та природного газу на користь кінцевих споживачів. Агенти Комісії уповноважені контролювати операції, що здійснюються між постачальниками, трейдерами та виробниками електроенергії та природного газу; здійснювати моніторинг операцій щодо квот на викиди парникових газів; оцінювати належне переведення мереж зрідженого нафтового газу на електрику чи відновлювані джерела енергії у районах, не пов'язаних з мережею міста тощо. Комісія для забезпечення безпеки розрахунків, безпеки інформації має право доступу до рахунків енергетичних компаній, що здійснюють діяльність у секторі електроенергії та природного газу, а також до економічної, фінансової та іншої інформації; проводити розслідування, отримувати звітні та інші документи. [38]

У Франції запроваджена практика моніторингу виконання енергетичної політики, згідно з якою будь-яка фізична або юридична особа, що виробляє, транспортує, розподіляє, імпортує, зберігає, експортує або постачає енергію, надсилає відповідальному адміністративному органу дані про її діяльність. Статтями R311-33 – R311-40 Енергетичного кодексу впроваджена процедура контролю (нагляду) за об'єктами виробництва електроенергії інспекційними

органами, місіями щодо всіх енергетичних об'єктів. Такими інспекційними органами можуть бути організації, акредитовані органом державної влади з акредитації (наприклад, Французьким комітетом з акредитації (COFRAC) або будь-яким іншим), що підписав багатосторонню угоду про визнання, укладену в рамках Європейської координації органів з акредитації (або «Європейської акредитації») на основі стандарту NF EN ISO/CEI 17020 «Оцінка відповідності. Вимоги до роботи різних типів органів, що здійснюють інспекцію». [65]

Також системною є робота з імплементації у законодавство Франції стратегій, директив, регламентів, інших актів ЄС. Йдеться, зокрема, про Багаторічну енергетичну програму, Закон № 2019-1147 «Про енергетику та клімат», Закон № 2019-1428 «Про орієнтацію на мобільність», Закон № 2015-992 «Про перехід енергії для зеленого зростання», яким було внесено зміни до Книги I та Книги VII Енергетичного кодексу Франції; Національну стратегію розвитку безвуглецевого водню 2020 р.

У свою чергу, у Конституції Німеччини встановлено виключну законодавчу компетенцію Федерації (ст. 73), до якої належать питання безпеки Федерації або землі, а також конкуруючу законодавчу компетенцію (ст. 74), що поширюється у тому числі на господарське право (гірська справа, енергетичне господарство), виробництво і використання ядерної енергії в мирних цілях, спорудження й експлуатацію установок, призначених для цих цілей; захист від небезпеки, що виникає при вивільненні атомної енергії або внаслідок іонізуючого випромінювання, і захоронення радіоактивних матеріалів. [92]

У Німеччині серед основних нормативних актів у даній сфері – Закон «Про енергетику» (EnWG), Закон про пріоритет відновлюваної енергії, Енергетична стратегія Німеччини до 2050 р., Воднева стратегія (Nationale Wasserstoffstrategie Deutschlands), План розвитку газової мережі Німеччини, постанови тощо. Зокрема, Енергетична стратегія Німеччини до 2050 р., прийнята 2010 р. на підтримку програми Energiewende (Енергетичний перехід), у свою чергу продовжує залишатися визначальною для енергетичної політики

Німеччини, забезпечення енергетичної безпеки, основи стратегічного планування якої закладено 1991 р.

Їх реалізацію покладено на Федеральне міністерство економіки та змін клімату Німеччини (Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz), інші федеральні органи з питань транспорту, будівництва і житлового господарства, а також охорони навколишнього середовища та безпеки реакторів. [27] Слід виокремити Федеральне мережеве агентство Bundesnetzagentur [28] (державний регулятор, аналог української НКРЕКП), що гарантує лібералізацію і дерегуляцію ринків енергетики через недискримінаційний доступ до мережі, здійснює моніторинг, розслідування в даній сфері й ін. Регіональні офіси Агентства підтримують зв'язок зі споживачами і промисловістю у всій державі. У Німеччині вирішення проблем енергоефективності та енергозбереження, реалізації федеральної енергетичної політики покладено на міністерства федеральних земель з питань навколишнього середовища, економіки (з оцінки та прогнозування розвитку енергетичної сфери), а також з питань транспорту, будівництва і міського розвитку (з питань енергозбереження будівель). Широкий спектр енергозберігаючих проектів та програм, включаючи безпеку енергетичної інфраструктури, її оцінку, контроль за роботою діючих електростанцій, здійснює Німецьке енергетичне агентство (Deutsche Energie Agentur, DENA) [49], засноване 2000 р. як федеральна структура у формі товариства з обмеженою відповідальністю. Це компетентний центр у сфері енергоефективності й використання відновлюваних джерел енергії, незалежний партнер, який: ініціює, координує та веде енергетичні проекти; оцінює технології; розробляє концепції кампаній і координує їх здійснення; розробляє програми модернізації електростанцій та стратегії майбутньої вітрової енергетики, механізми чистого розвитку та програми спільної реалізації.

Згідно зі Статутом DENA основними напрямками діяльності є: раціональне використання енергії, відновлювані джерела енергії, комбіноване тепло, електроенергія та охолодження. Агентство сприяє співпраці енергетиків

та агенцій із захисту клімату; здійснює моніторинг своєї діяльності, забезпечуючи постійну перевірку ефекту мережевих ініціатив у енергетичній сфері [184] на шляху досягнення окремих цілей політик ЄС. Рівень енергозбереження та економія квот на парникові гази енергетичними мережами підтверджується проведеною DENA процедурою моніторингу. Отже, у Німеччині державний регулятор має обов'язки щодо контролю за енергетичними ринками, а також функції нагляду за об'єктами енергетики.

Тут діє Закон про видачу, передачу й скасування гарантій походження та створення реєстру гарантій походження для газоподібних джерел енергії та реєстру гарантій походження для опалення або охолодження з відновлюваних джерел енергії. [88] Компетентний орган Федеральне агентство з навколишнього середовища (Betrieblicher Umweltschutz/UBA) [23], що адмініструє бази даних, Herkunftsnachweisregister (HKNR) [96] – реєстри гарантій, а Statnett уповноважений вимірювальний орган, відповідальний за збір і перевірку виміряного обсягу енергії. Крім цього, відповідальними є мережеві оператори станцій, власники об'єктів відновлюваної енергетики, виробники, трейдери, роздрібні продавці електроенергії, постачальники послуг та екологічні верифікатори, Федеральна асоціація німецької водопровідної та енергетичної промисловості.

Спостерігається удосконалення водневого законодавства Німеччини, враховуючи успішні пілотні проекти щодо використання водню як палива для потягів регулярного перевезення пасажирів, для повітряного і водного транспорту. Загалом, у цій країні відзначаються значні результати у забезпеченні енергетичної безпеки на федеральному рівні та у суб'єктів федерації, як при розробці законодавчої основи організації та функціонування енергетичної сфери, так і належній її реалізації уповноваженими владними органами, іншими суб'єктами.

Своєрідним є підхід до регламентації енергетичних відносин, забезпечення енергетичної безпеки у Бельгії. Прийнято законодавство у

містобудівній, будівельній, екологічній, транспортній та інших галузях, де звертається окрема увага на безпечне для життя і здоров'я використання, транспортування різних видів енергії. Наприклад, Королівський Декрет 2002 р. про дозвіл на транспортування газоподібних та інших продуктів трубопроводами; Королівський Декрет 2017 р. щодо заходів безпеки для встановлення та експлуатації установок для транспортування газоподібних та інших продуктів трубопроводом. У преамбулі останнього йдеться про те, що Декрет призначений встановити загальні правила безпеки в контексті проектування, будівництва, експлуатації та виведення з експлуатації установок для транспортування газоподібних та інших продуктів трубопроводами, а також загальні та основні заходи безпеки, яких необхідно вживати у зв'язку зі створенням та експлуатацією трубопроводів, призначених для транспортування газоподібних та інших продуктів. [115]

У цій державі заохочується розвиток відновлювальних безпечних джерел енергії. Так, у Бельгійському плані відновлення, схваленому ЄК 2021 р. (Belgium's recovery and resilience plan), встановлено пріоритетні цілі виробництва і споживання альтернативних джерел енергії до 2026 р. [22] Водночас, для Бельгії характерні тенденції регіоналізації енергетичного законодавства. Тому Закони федеративних адміністративних одиниць держави Фландрії, Валлонії й Брюсселю відрізняються, відмінний порядок реалізації різних проектів, ініціатив (зокрема, надання дозволів і ліцензій, що є прерогативою місцевих органів влади, поряд з отриманням спеціального дозволу від державних регуляторних органів для зберігання газів, їх стиснення або розрідження, транспортування тощо).

Крім згаданих органів, інституційну основу забезпечення енергетичної безпеки у Бельгії становлять Міністерство енергетики Бельгії, Федеральний регулятор ринків електроенергії та газу CREG (забезпечує дотримання інтересів споживачів; відповідності загальнонаціональним інтересам, загальній енергетичній політиці Бельгії), регіональні регулятори VREG (Фламандський

регулятор ринку електроенергії та газу), CWaPE (Валонська комісія з енергетики), BRUGEL (Брюссельський регулятор енергетики), які відповідальні за організацію і функціонування регіональних ринків електроенергії та природного газу, водню, контролюють дотримання положень законодавства, зокрема безпечного споживання, транспортування тощо. Більше десятиліття успішними виявились демонстраційні проекти програм Interreg Hydrogen Region Flanders-South Netherlands у рамках транскордонної співпраці Бельгії й Нідерландів; розробка, будівництво та демонстрація інноваційного транспорту, виробництво «зеленого» водню за допомогою електролізу з використанням відновлюваної енергії. 2021 р. уряд Фландрії (північна область Бельгії) схвалив проект королівського Декрету (Указу) про транспортні засоби з нульовим рівнем викидів і транспортні засоби, що працюють на альтернативному паливі [47], створюючи фінансові стимули для використання водневих автомобілів, а також щодо розробки відповідної інфраструктури. Отже, нові законодавчі ініціативи передбачають регулювання створення чи підтримки територій (зон) із низьким рівнем викидів у всій державі.

Данія вважається найбільш досвідченою країною-членом ЄС у питаннях енергозбереження, оскільки її практика планування енергетичного розвитку започаткована з 1970 р. у період енергетичної кризи. З метою подолання загроз економічній та гуманітарній безпеці тут було розроблено систему поетапного планування енергопостачання. Останній етап спрямований на подолання екологічних проблем, зокрема через зменшення викидів вуглецю в атмосферу. Галузеве енергетичне законодавство Данії включає закони «Про постачання електроенергії», «Про постачання природного газу», «Про теплопостачання», «Про сприяння відновлюваній енергії», «Про централізоване охолодження», «Про заохочення економії споживання енергії» та ін. На їх основі Міністр клімату, енергетики та постачання відповідальний за безпеку електропостачання (зокрема, § 27 першого закону). [21] Крім цього, відповідальними є Energinet (державна публічна компанія з газу та

електропостачання) і дочірні компанії, що їй належать. Уповноважений орган ініціює вибіркові перевірки суб'єктів, може стягувати плату для покриття необхідних витрат, керуючись стандартом «CEN – EN 16325». Також Forsyningstilsynet є регулятором у сфері електроенергії, газу, централізованого опалення та відходів, діє відповідно до Закону «Про датський орган постачання» (Lov om Forsyningstilsynet) [125]. Він контролює виконання різними суб'єктами дотримання законодавства про електроенергію, газ, опалення та відходи, у т.ч. дотримання правил контролю і нагляду, встановлених згідно з Міністром, може видавати обов'язкові до виконання розпорядження, накази, вимагати надання інформації з метою забезпечення енергетичної безпеки. За невиконання обов'язкових вимог Регулятора передбачено накладення щоденних або щотижневих штрафів на посадових осіб енергетичних компаній, інших учасників енергетичного ринку. Скарги на рішення Міністра або Регулятора розглядає Комісія з енергетичних скарг.

У Данії імплементується Енергетична стратегія до 2050 р., головною метою якої стало досягнення 100% незалежності від викопного палива в національній енергетичній суміші. З метою досягнення 100% виробництва електроенергії з відновлюваних джерел, уряд Данії зосереджує увагу на безпечній енергії вітру, що разом з біомасою і біогазом забезпечить 40% загальних потреб в електроенергії. У будівельному секторі уряд впроваджує норми-заборони рідкопаливних котлів у всіх будинках, поряд із заохоченням використання безпечних біомаси, біогазу і сонячних теплових приладів. Для фінансування енергетичного переходу тут встановлено податок на послугу з електропостачання і газу, тоді як податок на нафту, газ та вугілля буде додатково збільшений, щоб стримувати їх використання [50].

Важливим є досвід енергетичної стратегії Австрії, запровадженої 2010 р., що передбачила безпечне енергоспоживання, збільшення частки відновлюваних джерел енергії, інвестиційну підтримку даного сектору [70]. Задекларовані цілі передбачають до 2030 р. отримання електроенергії повністю з відновлюваних

джерел, а також досягти кліматичної нейтральності держави до 2040 р. Тут діє Федеральний закон про розширення використання енергії з відновлюваних джерел, Закон «Про розширення відновлюваної енергетики» 2021 р. Зокрема, останній спрямований на сприяння виробництву електроенергії та газу з відновлюваних джерел згідно з принципами права ЄС, сприяння використанню відновлюваного водню як ключового елементу для об'єднання та інтеграції секторів галузі. Як державні, так і громадські газові а інші мережі, повинні забезпечувати гарантії енергетичної безпеки на різних рівнях. Передбачені інвестиційні гранти для перетворювальних установок, модернізацію безпекових технологій.

В Іспанії діє ряд нормативних актів, а саме Закон «Про зміну клімату та енергетичний перехід», прийнятий іспанським парламентом і затверджений королем Іспанії 2021 р. [121], Стратегічна енергетична та кліматична рамкова програма держави, «Воднева дорожня карта: зобов'язання щодо відновлюваного водню», Національний комплексний енергетичний та кліматичний план («PNIEC») на 2021–2030 роки, Довгострокова стратегія декарбонізації до 2050 року, Стратегія зберігання енергії і т.д. [71-72; 144] Значна їх частина схвалена Радою міністрів уряду Іспанії за пропозицією Міністерства з питань екологічного розвитку і демографічних проблем (MITECO), відповідно до чинних стратегій та інших актів ЄС.

Відмінним є підхід Греції до врегулювання даної проблематики. Тут ухвалено низку законів, наприклад, № 4001/2011 про функціонування ринків електроенергії і газу для мереж розвідки, видобутку та транспортування вуглеводню й інших ресурсів; №2289/1995 про видобування, розвідку та розробку вуглеводню й інших ресурсів; №4513/2018 про Енергетичні спільноти та інші положення. [120] Головною ідеєю останнього спеціального закону є запровадження нової бізнес-моделі, яка сприятиме переходу до відновлюваних джерел енергії за активної участі громадян, місцевого бізнесу і місцевої влади, водночас вирішуючи гостру проблему енергетичної бідності. Інструментом, за

допомогою якого передбачено досягнення таких цілей є новий тип кооперативів – «енергетичні громади». Між іншим, у ст. 12 Конституції Греції – одній з небагатьох національних конституцій у світі, де прямо вказується, що кооперативи будь-якого виду самоуправляються відповідно до законів та їх статутів, захищаються і контролюються державою, яка відповідальна за їх розвиток. За ст. 18 володіння та розпорядження шахтами, кар'єрами, печерами, археологічними пам'ятками і скарбами, мінеральними, проточними та підземними водами та підземними ресурсами в цілому регулюються спеціальними законами [171].

Не дивлячись на значну критику і певні недоліки [53], суттєві проблеми на шляху реформування енергетичного сектору Греції, поступово відбувалась адаптація положень законодавства ЄС до національного законодавства. Наприклад, Директива ЄС про загальні правила внутрішнього ринку електроенергії та загальні правила внутрішнього ринку газу, що зобов'язують держав-членів ЄС до подальшої лібералізації своїх ринків електроенергії та природного газу, зумовила прийняття окремого закону. Основи правового регулювання використання альтернативного палива в транспортному секторі Греції було запроваджено Законом № 4439/2016 «Про прийняття Директиви 2014/94/ЄС Європейського Парламенту та Ради про розвиток інфраструктури альтернативного палива і спрощення процедури ліцензування» [81]. Він спрямований на встановлення мінімальних специфікацій для створення інфраструктури альтернативного палива, включаючи пункти підзарядки для електромобілів і заправки природним газом та воднем, визначення їх технічних характеристик і специфікації способу інформування користувачів. На підставі цього Закону 2019 р. Урядовою радою економічної політики Греції підготовлено Грецький національний енергетичний і кліматичний план (NECP англ., ESSEK грец.) [18], яким визначено цілі, політику і заходи для їх досягнення. Даний план становить детальну дорожню карту для здійснення конкретних заявлених цілей. до 2030 р. Зокрема, передбачені варіанти

об'єднання секторів електроенергії та газу (енергія – газ) за допомогою програм зберігання, функціонування на взаємодоповнюючій основі різних операторів енергії (водню, біопалива, біометану), сприяючи найбільш економічно ефективному, безпечному і стійкому функціонуванню енергетичної системи.

Проте триваючі збої на енергетичному ринку та інші негаразди зумовили перегляд НЕСР, прийняття Національного закону про клімат №4936/2022, що встановлює заходи і політику адаптації країни до зміни клімату, забезпечення декарбонізації до 2050 р. і серед іншого забороняє виробництво електроенергії з твердого викопного палива з 31.12.2028 р. Загалом створено правову основу для реформ у грецькому енергетичному секторі, що здебільшого складаються з часткової приватизації контрольованих державою енергетичних компаній, відокремлення системних операторів і посилення ролі незалежного регулятора енергетичної безпеки, ліцензування, моніторингу ринку і захисту споживачів, а також забезпечення широкого використання відновлюваних джерел енергії, розвиток відповідних пілотних, інноваційних проектів.

Однак слід звернути увагу і на негативний досвід на цьому шляху. Тим паче, причини економічної та енергетичної криз Греції й України доволі схожі, включаючи корупцію, непослідовність і несистемність реформ, неефективність стратегій управління галуззю. Наприклад, зміна політичного курсу зазвичай у Греції супроводжується суттєвими проблемами в економіці та енергетиці, підтримкою монополістів в цій сфері, дотуванням вугільної галузі, зокрема, будівництво потужної електростанції на бурому вугіллі Птолеміада-5 замість розвитку сонячної енергетики, перевищення встановлених в ЄС лімітів викидів шкідливих речовин, забруднення навколишнього середовища туристичної країни і збитки для здоров'я населення. Отже, теперішній кризовий стан в енергетиці в Україні дає можливість здійснити структурну перебудову в енергетиці, забезпечення енергетичної безпеки і прав людини з урахуванням недоліків правового регулювання і правозастосування у даному напрямі.

На наш погляд, для України цікавим є більш успішний досвід енергетичного розвитку Республіки Польща, гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС Урядом Польщі, змішаного фінансування енергетичних проектів (кошти ЄС, міжнародних фондів-донорів, екологічних фондаций, бюджету), з використанням системи податкових пільг. Вагому роль при цьому відіграє Міністерство клімату і навколишнього середовища Польщі, а також парламент у процесі удосконалення законодавства і його реалізації.

Тут діють такі нормативно-правові акти: Закони «Про енергетику», «Про відновлювані джерела енергії» 2012 р. (EEG), Воднева стратегія Польщі до 2030 року (Polska Strategia Wodorowa do roku 2030, PSW) [145] з перспективою до 2040 р., ухвалена Радою міністрів 2021 р. та ін. Енергетична політика Польщі визначає стратегічні напрями розвитку сектору: оптимальне використання вітчизняних енергоресурсів; диверсифікація постачання природного газу і нафти, використання новітніх енергетичних потужностей та інструментів передачі; розвиток мережевої інфраструктури й ринку енергетики; запуск ядерної енергетики; розвиток відновлюваних джерел енергії; інноваційні технології теплопостачання і когенерації; забезпечення відповідного рівня енергоефективності [67]. З-поміж цілей, визначених PSW – ефективна та безпечна передача, розподіл і зберігання водню; підтримка декарбонізації промисловості, створення стабільного регуляторного середовища та ін.

Системними є зміни до Законів «Про енергетику», «Про будівництво» та інших щодо очисних установок, безпечної їх експлуатації і т.д. Їх завданням є зменшення процедурних зобов'язань для суб'єктів державного і приватного секторів, сприяючи безпечному використанню енергоносіїв, забезпечення динамічного розвитку всього сектору.[148]

Цікавими є Національні програми Форсайт «Польща 2020» (2006 р.), «Польща 2025» (2010-2011), 10 форсайтів регіонального рівня (2005-2013). Економічна й наукова спільнота цієї країни значну увагу приділяє галузевим і регіонально-галузевим форсайтам, у т.ч. у енергетичному секторі. Зокрема,

виокремимо такі стратегічні документи на обласному рівні відповідно до енергетичних форсайтів Польщі: Інноваційна регіональна стратегія Сілезького воєводства 2003-2013 рр.; Стратегії розвитку Сілезького воєводства 2000-2015 і 2000-2020 рр.; Інноваційна регіональна стратегія Малопольського воєводства; Енергетична стратегія Нижньосілезького воєводства; Інноваційна стратегія Нижньосілезького воєводства та ін. (за їх результатами сформовані звіти галузевого характеру). Тут певна увага приділена безпековим аспектам, виявленню і попередженню загроз енергетичній безпеці регіонального рівня, їх усунення тощо. У підсумку, експерти і дослідники відзначають, що галузеві форсайти дали змогу більш точно розробити програми інноваційного розвитку енергетичного сектору Польщі відповідно до спеціалізації й особливостей технікотехнологічного забезпечення підприємств. [329]

Загалом форсайт передбачає визначення напрямів майбутнього розвитку і їх механізмів, міждисциплінарних підходів і багатоваріантних сценаріїв, комплексний аналіз технологічних, соціально-економічних перспектив і наслідків. Доцільним є впровадження польського досвіду проведення форсайтів енергетичного сектору, щоб уникнути більшості помилок, додаткових фінансових витрат. Погоджуємось, що перспективними є подальші дослідження і розробки організаційно-економічного механізму проведення спільних енергетичних форсайтів Україна-Польща. [329]

У Чехії серед законодавчих актів у даній сфері звернемо увагу на Закони «Про захист прав споживачів у сфері бізнесу в енергетичному секторі»; «Про умови ведення бізнесу та здійснення державного управління в енергетичному секторі та про внесення змін до деяких законів». [3] Їх виконання, а також обов'язки щодо регулювання енергетичних ринків покладено на Офіс регулювання енергетики (Energetický Regulační Úrad) [62], що здійснює відповідно до закону нагляд в енергетичному секторі, моніторинг і перевірку умов доступу до газових резервуарів та пов'язаних з ними послуг, кількості викидів біометану; захист законних інтересів клієнтів і споживачів в

енергетичному секторі; підтримку використання відновлюваних і вторинних джерел енергії тощо. У свою чергу, власники ліцензії покликані забезпечити надійне і постійне безпечне постачання енергії. Тобто, спостерігаються взаємні зобов'язання різних учасників енергетичних відносин у контексті безпечного використання енергетичних ресурсів, а також співпраця уповноважених органів з регуляторними органами інших держав-членів ЄС та ACER.

В Італії прийнято Інтегрований національний енергетичний та кліматичний план (Piano Nazionale Integrato per l'Energia e il Clima 2030 (PNIEC, 2021) Міністерством економічного розвитку спільно з Міністерством навколишнього середовища, Міністерством інфраструктури і транспорту. [142-143] Ця країна прагне досягти до 2030 р. скорочення викидів CO₂, використання безпечних відновлюваних джерел енергії. Енергетичний та екологічний перехід був додатково підтверджений Національним планом відновлення та стійкості, що є частиною програми ЄС наступного покоління. Як запевняють експерти, італійська законодавча база у даній сфері досить фрагментована. [130] Видається, переважають тут підзаконні акти міністерств економічного розвитку, внутрішніх справ, інфраструктури і транспорту. Наприклад, їх спільним наказом «Технічні правила протипожежної безпеки при проектуванні, будівництві та експлуатації водневих розподільних установок для автомобільних транспортних засобів» (18A07049) 2018 р. [130] встановлено обмежувальні заходи щодо землекористування, включаючи зональні заборони, що застосовуються залежно від обраного способу виробництва, відповідно до міжнародних технічних стандартів (стандарт ISO 19880-1), а також технічні правила протипожежної безпеки для розподільних водневих установок. Отже, хоч і на підзаконному рівні, але імplementовано існуючі стандарти забезпечення безпекових заходів і гарантій у національне галузеве законодавство.

Як і в Італії, так і Нідерландах, відзначається поширене підзаконне регулювання різних аспектів у енергетичній сфері, поряд з галузовими

законами. Тут діють спеціальні закони про електроенергію, про видобуток, транспортування та розподіл газу, про теплопостачання, Національна кліматична угода, укладена між урядом Нідерландів, промисловістю та іншими зацікавленими сторонами 2019 р., Національна стратегія щодо водню і відповідна політична програма (листо 2020 р.) тощо. У згаданій угоді передбачено досягнення декарбонізованої енергетичної системи, зниження витрат і запровадження інновацій у цій сфері; програмна та поетапна розробка водневої системи, що виконуватиме важливі функції у забезпеченні безпечної енергії та сировини без CO. [133] Крім міністерства економіки та клімату визначено відповідальними у даній сфері виробників, постачальників і трейдерів. Значна увага приділяється дослідженням і впровадженню відновлюваної теплової енергії, відновлюваної електроенергії, у т.ч. сертифікатором «зеленого» газу і «зеленого» водню Vertogas, національною газовою інфраструктурною компанією Gasunie (аналог НАК «Нафтогаз України»). Передбачено видання гарантій походження виробнику або продавцю – цифрового сертифікату і єдиного доказу того, що енергія була вироблена у безпечний відновлюваний спосіб з таких джерел як вітер, вода, сонячна енергія, біомаса, сонячна тепла та геотермальна енергія. Відповідно до Положення про визначення категорій сталого виробництва енергії та зміни клімату 2022 р. [153] надається фінансова підтримка, субсидії виробникам ВДЕ, масштабних інфраструктурних проєктів для забезпечення безпечного енергоспоживання. Останнім часом законодавчі напрацювання тут сконцентровані на розробці нового закону «Енергетичний акт», що має замінити діючі закони Нідерландів про електроенергетику і газ, де увага приділена певним чином питанням енергетичної безпеки.

У Фінляндії діє Закон «Про Енергетичне агентство», спрямований на просування цілей національної енергетичної політики Фінляндії. Ним передбачено створення і функціонування Енергетичного агентства (Energaivirasto, Агентство) – національного регулятора, що слідкує за тим, щоб

ринки електроенергії та природного газу Фінляндії функціонували відповідно до енергетичного законодавства, а також підтримували стабільний розвиток національних, регіональних і європейських енергетичних ринків. Це незалежний орган, що виконує функції національного органу нагляду за розвитком безпеки постачання електроенергії та природного газу, здійснює енергетичний нагляд, моніторинг національного і міжнародного розвитку енергетичної галузі, виступає з ініціативами щодо розробки енергетичного законодавства, допомагає Міністерству праці та економіки Фінляндії у запровадженні енергоефективності тощо. [61]

Значною специфікою відзначається, на наш погляд, Китайська Народна Республіка (КНР, Китай), де закрита комуністична економічна системи за декілька десятиріч років трансформувалась у відкриту для глобалізації, з модернізованими енергетичною, безпековою, інвестиційною й іншими політиками. Тут створено низку агенцій, відповідальних за розробку і реалізацію політики енергетичної безпеки: Національна комісія з розвитку і реформ (включає Енергетичне управління), Національна енергетична адміністрація і Національна енергетична комісія, Державна канцелярія з нафтових резервів, Китайська рада з електроенергетики, Бюро з охорони навколишнього середовища, Всекитайські збори народних представників, Державна рада, міністерства тощо. Раніше діюче Національне енергетичне агентство було відсторонено на користь Національної економічної комісії, створеної 2010 р., а також утворено Державну проблемну групу з розроблення енергетичної стратегії, основою якої визначено енергетичну безпеку та енергозбереження. [358; 482]

У базовому Законі про енергоощадження, що набрав чинності 1998 р. і переглянутий 2007 р., забезпечується юридична підтримка реалізації мети енергетичного переходу і акцентується на просуванні енергоефективності та розвитку, використанні поновлюваних джерел енергії. У першій Державній стратегії розвитку поновлюваних джерел енергії передбачено розвиток вітряних

електростанцій і встановлено зобов'язання для постачальників електроенергії купувати вироблену енергію. В офіційному документі "Енергетична політика Китаю" (2012) найважливішими пріоритетами уряду визначено енергоощадження та енергетична безпека, що покладені в основу кліматичної політики 2007 р. та ін. [17; 162; 259]

Актуальна енергетична стратегія КНР охоплює три часових виміри: Рамкову стратегію розвитку енергетики до 2050 р.; Довгострокову програму розвитку основних галузей енергетики до 2030 р.; детальний план і програму на 14-те п'ятиріччя (2021-2025), затверджені всекитайськими зборами народних представників 2021 р. Тобто у представлений новій енергетичній та кліматичній політиці Китаю уряд має сформулювати програму дій з досягнення максимального рівня викидів вуглецю до 2030 р і спрямувати зусилля на досягнення вуглецевої нейтральності до 2060 р. У плані викладені нові цілі щодо підвищення енергоефективності та скорочення викидів, зниження частки викопного палива в енергоспоживанні, скорочення забруднення повітря і підвищення енергетичної безпеки. [34] У попередніх п'ятирічних планах, а саме 11-му (2006-2010) увага була зосереджена на енергетичній безпеці та енергоощадженні, де одна з основних цілей стосувалась зниження рівня бідності, сфокусована на соціальні наслідки енергетичної безпеки; оновлених 12-му (2011-2015) і 13-му (2016-2020) – оптимізації енергетичної системи та побудови чистої, декарбонізованої, безпечної та ефективною сучасної енергетичної системи.

Слід підкреслити, що успішність цих планових документів гарантується у т.ч. суворим контролем їх належного виконання і визначення примусового «порогу» – стандартів енерговитрат. Зокрема, Держкомітетом КНР у справах розвитку та реформ підписано з 30 адміністраціями документ провінційного рівня, що передбачив відповідальність провінційних урядів за досягнення цілей енергозбереження, забезпечення енергетичної безпеки. Уряд Китаю регулярно тестує продукцію різних компаній і досліджує відповідність рішень стандартам

енергозбереження і компанії, що не виконали зобов'язання, стають відомі всій країні. Видається, такий досвід є корисним для запозичення в Україні та інших державах. Також звернемо увагу на ініціативи Китаю, спрямовані на зміцнення міжнародного співробітництва і розвиток світової торгівлі, безпеки енергетичної інфраструктури, зміцнення енергетичної співпраці сприяння сталому розвитку світової енергетики та досягнення глобальної енергетичної безпеки. Наприклад, Спільна декларація міністрів енергетики про створення енергетичного партнерства "Пояс і шлях", відкрита для всіх країн (наразі долучено 140 країн) і міжнародних організацій для просування взаємовигідної енергетичної співпраці. [232; 492]

Отже, авторитарна і державна політична економіка Китаю має тенденцію до об'єднання політичних і комерційних інтересів, що призвела до взаємозв'язку енергетичної безпеки, безпеки режиму і національної безпеки. Тривалі реформи конституційно-правового статусу уповноважених органів, зовнішньополітичної сфери і законодавства дозволили проаналізувати значні енергетичні витрати, екологічні збитки, розширити енергетичну інфраструктуру, реформувати механізм ціноутворення на нафтопродукти, розвиток відновлюваних джерел енергії тощо. Загалом в останні десятиліття значно зміцнено енергетичну безпеку, безпеку своїх морських шляхів сполучення та безпеку постійного постачання сировини, розвиток військово-морського флоту і державної безпеки, зросли інвестиції у світові економічні центри і геополітичний вплив Китаю.

Цікавим, на наш погляд, є вирішення питання енергетичної безпеки Японії в умовах низки викликів: бідних природних ресурсів, відсутності газопроводів і ліній електропередач між державною територією і сусідніми державами тощо. Правову основу енергетичного переходу тут закладено 1998 р. з прийняттям Закону про стимулювання заходів проти глобального потепління, згодом 2016 р. прийнято однойменний План протидії глобальному потеплінню, а також Закон про стимулювання використання морської акваторії

під розміщення генеруючих потужностей вітроенергетики 2018 р. (правова база для виділення ділянок національної морської акваторії для будівництва офшорних вітропарків) [172, с. 20], Закон про адаптацію до кліматичних змін 2018 р., Стратегію “зеленого” росту відповідно до водневої нейтральності до 2050 р., Довгострокову стратегію Японії 2019 р. (у рамках Паризької угоди закріплено засади державної енергетичної політики на період до 2050 р.) [108] та ін. При цьому, у механізмі їх реалізації суттєві завдання покладено на Міністерство економіки, торгівлі та промисловості, Міністерство довкілля, Японську національну корпорацію нафти, газу і металів (JOGMEC), Стратегічну комісію з питань нової ери автомобілізації тощо.

Енергетична політика в Японії регламентована у регулярних «Стратегічних енергетичних планах» (Strategic Energy Plan, SEP) – програмних документах тимчасового характеру (2021, 2018, 2014, 2010, 2007, 2003), що розроблені на основі Базового закону про енергетичну політику (Basic Act on Energy Policy, 2002). Особлива увага приділяється розширенню використанню біопалива (біодизеля і біоетанолу) у транспортному секторі, збільшенню сукупної долі беземісійних галузей енергетики (відновлювальної вітро-, геотермальної та ядерної), намірам зробити країну воднево-нейтральною до 2050 р., зниження викидів парникових газів до 2030 р. Наразі національна енергетична політика побудована на принципах енергетичної безпеки, економічної ефективності, екологічної стійкості/наступності (the «3E+S» goal – «енергетична трилема» згідно SEP–2014 і наступних) і технологічної надійності (SEP–2021) [109]. Визначальною для кожного SEP є категорія «безпеки» («Safety»), а одночасне досягнення згаданих принципів – це складне завдання, проте, як запевняють експерти і дослідники, його вирішення можливе шляхом розвитку низьковуглецевих технологій. [334]

Для України цікавим є досвід подолання викликів і ризиків енергетичної безпеки, наслідків Фукусімської катастрофи на АЕС 2011 р., що радикально трансформувала енергетичну політику Японії. Так, у четвертому SEP (2014)

сформульовано політику скорочення залежності від атомної енергетики і викопних ресурсів, розширення використання ВДЕ, акцентовано на підвищенні енергоефективності (у т.ч. технічне переозброєння ТЕС) і заявлені плани Японії щодо створення т. зв. «водневого суспільства», яке визначено не метою, а засобом досягнення мети. [170] Отже, Японія сформулювала найпершу у світі «Базову водневу стратегію» 2017 р. [14], відповідно до розділу 3.1 якої для зниження вартості водню необхідно, щоб його постачальник і споживач доклали зусиль для досягнення таких умов: 1) виробництво водню з використанням недорогої сировини; 2) побудова ланцюга постачання, що забезпечить масове виробництво і масове транспортування водню; 3) використання великої кількості водню для транспортних засобів на паливних елементах, виробництво електроенергії для промислового застосування тощо. Базою для створення моделі нової водневої енергетики стало будівництво «Фукусімського водневого енергетичного дослідницького поля (FH2R)» (м. Наміє, префектура Фукусіма) і дана система використовує безпечну відновлювану електроенергію, вироблену сонячними енергетичними установками.

Таким чином, у Японії – одній з наймогутніших економічно і технологічно розвинутих держав світу, не дивлячись на її острівне положення і традиційну залежність енергетики від імпорту сировини й енергоносіїв, – відбулось переосмислення парадигми національної енергетичної політики. На реалізацію програмних стратегічних документів, що закріплюють її основні положення, спрямовані нові урядові інноваційні рішення, енергетичний перехід (відображений у всіх урядових програмних документах останніх десятиліть) і зростання виробництва енергії з відновлювальних джерел, конституційно-правове та адміністративно-правове реформування енергетичного ринку, висока культура енергоспоживання. Ключовою засадою при цьому залишається енергетична безпека.

Ще видається корисним звернути увагу на досвід США у напрямі правового забезпечення енергетичної безпеки та інших пов'язаних питань. З огляду на IX Поправку Конституції США, де встановлено, що перелік у Конституції певних прав не повинен тлумачитись як заперечення чи обмеження інших прав, які належать народові [297], доцільно виокремити право на безпеку, право на безпечне енергозабезпечення споживачів та ін. Це підтверджується аналізом існуючої законодавчої бази й організаційної структури системи забезпечення, що постійно вдосконалюються. Серед основних законодавчих і регламентуючих актів різних рівнів, насамперед, виокремимо: Федеральний енергетичний акт (The Federal Power Act, FPA, Закон), Закон «Про енергетичну політику» (The Energy Policy Act, 2005), Водневий закон (Hydrogen Act, 2005), Закон «Про інфраструктуру» (H.R.3684 Infrastructure Investment and Jobs Act, 2021) та ін.

Законом 2005 р. внесено зміни до FPA, згідно з якими введено термін «стандарт надійності» (Reliability standard) і запроваджено вимогу застосовувати такий стандарт усім суб'єктам електроенергетичної системи. Ці стандарти затверджує американський енергетичний регулятор (Federal Energy Regulatory Commission, FERC) у співпраці з Організацією з питань надійності електропостачання (Electric Reliability Organization, ERO) – уповноваженою в електроенергетиці для розробки стандартів, їх упровадження. Закон уповноважував FERC або ERO накладати штрафи на суб'єктів забезпечення енергопостачання за порушення стандарту надійності. Згодом FERC сертифікував North American Electric Reliability Corporation (NERC) як ERO і до цього часу NERC забезпечив розробку 14 стандартів у сфері забезпечення безпеки та стійкості енергопостачання (CIP). У структурі NERC діє Електроенергетичний центр аналізу та обміну інформацією (Electricity Information Sharing and Analysis Center, E-ISAC) [134], що здійснює експертизу, надає своїм членам і партнерам інформацію для зменшення кібер- і фізичних загроз енергетичним системам. За законом FERC уповноважено затверджувати

і контролювати дотримання стандартів надійності, що зумовлює також необхідність узгоджувати вимоги до заходів безпеки з можливостями відшкодовувати витрати в структурі цін і тарифів у компаніях, які є об'єктом регулювання FERC. Цю функцію в структурі FERC виконує Офіс безпеки енергетичної інфраструктури (Office of Energy Infrastructure Security, OEIS) [84; 469]. Завдяки такій багатоаспектній діяльності енергетичний регулятор усвідомлює обсяг витрат операторів критичної інфраструктури, потрібних для забезпечення визначеного ним рівня захисту.

Секторальна організація діяльності щодо безпеки і стійкості інфраструктури у сфері енергетики дозволяє виокремити Міністерство енергетики США (Department of Energy, DOE), що реалізує, як і Міністерство внутрішньої безпеки (DHS) на загальнодержавному рівні: – координацію з іншими федеральними департаментами й установами, співпрацю з власниками й операторами енергетичної інфраструктури; – визначення пріоритетів політики безпеки й стійкості; – реагує на порушення сталого функціонування енергетики. У системі DOE завдання, пов'язанні з безпекою і стійкістю електроенергетичної інфраструктури покладено на Офіс кібербезпеки, енергетичної безпеки та кризового реагування (Office of Cybersecurity, Energy Security, and Emergency Response, CESER) [63]. Основні його зусилля передбачають реагування на загрози з метою забезпечити сталий потік енергії для споживачів. Діють також Національна адміністрація ядерної безпеки; Федеральна програма енергетичного менеджменту США, Федеральне агентство з надзвичайних ситуацій (FEMA) [82], Міжвідомча робоча група з водню та паливних елементів у складі федеральних агенцій, у т.ч. департаментів енергетики, оборони, торгівлі, транспорту, агентства охорони навколишнього середовища, управління сільського господарства, національного наукового фонду, національного управління з аеронавтики і дослідження космічного простору, які обмінюються інформацією, співпрацюють у відповідній сфері.

Одним з основних актів законодавства США в цій сфері є Директива президента США щодо безпеки та стійкості критичної інфраструктури (PPD-21), якою визначено Міністерство внутрішньої безпеки (DHS) координуючим органом щодо безпеки і стійкості на національному рівні. Також на деякі органи влади покладено відповідальність за сектори критичної інфраструктури США; залучено власників та операторів їх об'єктів до активного управління ризиками та зміцнення безпеки й стійкості критичної інфраструктури, враховуючи всі види небезпек, що можуть спричинити негативний вплив на національну безпеку, економічну стабільність, громадське здоров'я і безпеку або будь-яку їх комбінацію. У структурі DHS на Агентство з кібербезпеки та безпеки інфраструктури (CISA) покладено такі завдання. Для координації та узгодження діяльності залучених суб'єктів щодо безпеки і стійкості енергетичної інфраструктури DHS розробляє й оновлює Національний план захисту критичної інфраструктури федерального рівня, затверджено Енергетичний секторальний специфічний план (2015) [32], де визначено напрями розвитку спроможностей суб'єктів енергетичного сектору задля забезпечення стійкості функції енергозабезпечення споживачів. На рівні штатів готують плани гарантування енергозабезпечення (Energy Assurance Plans) [132] – інструменти формалізації й координації дій органів державної влади (федеральних і місцевих) з усіма суб'єктами, залученими до процесу енергозабезпечення штату задля готовності реагування на потенційні збої енергопостачання. Йдеться про План захисту критичної енергетичної інфраструктури і План кризового енергозабезпечення місцевої влади на випадок повної втрати проєктних способів постачання енергії.

На виконання Закону «Про інфраструктуру» [94] міністром енергетики США через Офіс демонстрації чистої енергії (Office of clean energy demonstration) створено програми підтримки регіональних хабів чистого водню (фінансування 8 млрд доларів США на 2022-2026 рр.), сприяючи створенню національній мережі з гарантіями енергетичної безпеки. Згідно з Водневим

законом США 2005 р. Конгресом закріплено такі цілі: – розбудова зрілої водневої економіки, що створює різноманітність видів палива у великому транспортному секторі США; – зменшення залежності від імпортої нафти та ін. Запроваджується Комплексна програма досліджень і розробок щодо технологій, пов'язаних з виробництвом, обробкою, очищенням, розподілом, зберіганням і використання водневої енергії, паливних елементів і відповідної інфраструктури, яку здійснює Міністр енергетики спільно з іншими федеральними агентствами, приватним сектором. Вона спрямована, зокрема, на реалізацію стандартів виробництва чистого водню в транспортному, комунальному, промисловому, комерційному і житловому секторах до 2040 р. Схвалено розробку й дослідження відновлюваних джерел енергії й відновлюваних ресурсів, тому передбачено створення безпечних проектів на об'єктах сонячної енергії, вітроенергетичних установках. [154, 165].

Важливою для підтримки енергетичної безпеки України і Європи є своєчасна реакція США, зокрема, йдеться про зареєстрований законопроект «Про реагування на кризу енергетичної безпеки в Україні та Європі» (RESCUE) з метою забезпечення нагальних потреб України в паливі і допомоги у відбудові й модернізації енергетичної інфраструктури. Передбачено інвестиційну і технічну допомогу країнам східної та південно-східної Європи для зменшення регіональної залежності від російських нафти і газу; збільшення регіональних взаємозв'язків у енергетиці, поліпшення диверсифікації джерел енергії, допомоги у вирішенні проблем здоров'я та ядерної безпеки в Україні, запровадження сучасних стандартів управління [226].

Висновки до розділу 2

Розгляд конституційно-правових засад забезпечення енергетичної безпеки потребує з'ясування їх співвідношення з існуючими міжнародними і європейськими стандартами, відповідними засадами тощо. Міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки становлять сукупність норм і принципів

міжнародного права, що регулюють міжнародні відносини стосовно безпечного видобування, використання, транзиту, постачання, торгівлі енергетичних ресурсів, поширення про них інформації, запровадження енергозберігаючих технологій і розвитку альтернативних джерел енергії. Уповноважені на їх розробку, прийняття, забезпечення реалізації, насамперед, держави, міжнародні організації різної компетенції (Міжнародна агенція з атомної енергії, Міжнародне агентство з відновлювальних джерел енергії, Міжнародне енергетичне агентство, Організація Північноатлантичного Договору, Організація з безпеки та співробітництва в Європі та ін.). Існуючі міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки дозволяють їх класифікувати на: – універсальні, наднаціональні, регіональні, міжрегіональні, транскордонні, локальні; – договірні, звичаєві і прецедентні; – загальнообов’язкові, рекомендаційні (закріплені в актах «м’якого права»); – матеріальні, процесуальні; – норми-визначення, норми-принципи, норми-декларації, норми-цілі, норми-програми, норми-стратегії тощо.

Загалом досліджувані стандарти у даній сфері є рамковими, програмними і стратегічними. Ці особливості стосуються і наднаціонального регулювання на рівні Європейського Союзу, де так само поширені документи постійного і тимчасового характеру з питань енергетичної безпеки. Зокрема, це Стратегія енергетичної безпеки ЄС, Рамкова стратегія стійкого Енергетичного союзу з прогресивною політикою щодо зміни клімату до 2030 року», «Стратегія ЄС з інтеграції енергетичної системи», «Воднева стратегія для кліматично нейтральної Європи, «Європейський зелений курс», Стратегія ЄС у сфері опалення та кондиціонування тощо. На рівні ЄС діє політика енергоефективності в ЄС, ряд Зелених книг у сфері енергетики, Білих книг ЄС, де викладені пропозиції щодо зміни законодавства ЄС у даному напрямі; Програми енергетично інтелектуальної Європи, Європейська програма з кліматичних змін тощо. Основними ключовими стандартами і стратегічними векторами розвитку

енергетичної політики ЄС визнані її основні складові, а саме: безпека, поставки, конкурентоспроможність, стала енергія.

З часу заснування Енергетичного Співтовариства 2005 р. функціонує єдиний інтегрований і безпечний енергетичний ринок, без внутрішніх кордонів для енергопродуктів і матеріалів для транспортування, забезпечено гарантії постачання енергетичних ресурсів за доступними цінами у безперервному режимі задля економічного розвитку і соціальної стабільності. Загалом безпекова та інші складові енергетичної політики ЄС активно впроваджуються на наднаціональному та внутрішньодержавному рівнях держав-членів.

Водночас досвід конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки окремих держав різних континентів, з різними правовими системами, традиціями та енергетичними ресурсами демонструє спільні й відмінні тенденції, закономірності. Так, зазвичай на конституційному рівні регламентовано питання національної або державної безпеки, безпечних умов життєдіяльності і т.д.; рідше – енергетичної безпеки, заборони здійснювати радіаційний вплив на навколишнє середовище тощо; у законодавстві врегульовано засади і здійснення енергетичної і кліматичної, екологічної політики, у т.ч. на довгострокову перспективу (Польща, Іспанія, Італія, Греція, Нідерланди, США, Японія, Китай, Бельгія, Данія, Німеччина й ін.), існують державні рамкові програми, національні комплексні плани і стратегії щодо підтримки вітряних і сонячних електростанцій, виробництва і ринку електромобілів, водневої інфраструктури, декарбонізації і т.д. Суттєвою відмінністю законодавчого регулювання енергетичної безпеки у Франції, на відміну від решти держав, є кодифікаційні процеси у даному напрямі, причому Енергетичний кодекс є комплексним нормативно-правовим актом, що враховує здобутки інших галузей або містить відсилання до інших кодексів. Вартий уваги досвід Польщі у реалізації національних і регіональних програм, форсайтів у енергетичному секторі, що сприяли його реформуванню,

інноваційному розвитку, визначенню багатоваріантних сценаріїв і напрямів, механізмів і зв'язків, реальних і можливих наслідків.

Власне успішні зарубіжні практики ефективного енергетичного менеджменту, енергоефективності, енергетичного переходу, енергетичного нагляду, аудиту, моніторингу розвитку енергетичної галузі, подолання енергетичної бідності й інших загроз, використання ВДЕ, форм міжнародного співробітництва з питань гарантій безпеки енергетичної інфраструктури, а також адаптації національного законодавства до законодавства ЄС є важливими для України, удосконалення конституційно-правових засад забезпечення енергетичної безпеки.

РОЗДІЛ 3

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

3.1 Конституційно-правове регулювання та інституційний механізм забезпечення енергетичної безпеки в Україні: загальна характеристика

Проаналізовані у попередніх розділах дослідження численні національні та міжнародно-правові акти, які становлять частину національного законодавства України з питань енергетичної безпеки, дозволяють їх систематизувати наступним чином.

Так, на наше переконання, система конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки базується на таких групах джерел:

1) міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана у встановленому законодавством порядку (проаналізовані у розділі другому дисертації);

2) Конституція України;

3) Закони України («Про національну безпеку України», «Про ринок електричної енергії», «Про електроенергетику», «Про ринок природного газу», «Про теплопостачання», «Гірничий закон України», «Про енергетичну ефективність будівель», «Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання», «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу», «Про Фонд енергоефективності», «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», «Про альтернативні види палива», «Про альтернативні джерела енергії», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про енергозбереження», «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання», «Про дозвільну діяльність у сфері

використання ядерної енергії», Водний кодекс України, Кодекс законів про надра і т.д.);

4) підзаконні акти:

а) акти Президента України (Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року; Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затверджена Указом Президента України №392/2020 від 14.09.2020 р. та ін.);

б) акти Кабінету Міністрів України (Енергетична стратегія України на період до 2050 року, схвалена розпорядженням КМУ від 21 квітня 2023 р. № 373-р; Стратегія енергетичної безпеки України, схвалена розпорядженням КМУ «Про Стратегії енергетичної безпеки України» від 4 серпня 2021 р. № 907-р; Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалена розпорядженням КМУ від 18 серпня 2017 р. № 605-р; Положення про Міністерство енергетики України, затверджене постановою КМУ від 17 червня 2020 р. № 507; Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України, затверджене постановою КМУ від 26 листопада 2014 р. № 676; постанова КМУ «Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань підготовки пропозицій та рекомендацій з розроблення Національного енергетичного і кліматичного плану» від 19.08.2023 № 924 та ін.);

в) акти міністерств та інших органів центральної виконавчої влади (Кодекс газотранспортної системи, затверджений постановою НКРЕКП та ін.);

г) акти місцевих органів публічної влади;

5) акти Конституційного Суду України;

б) судова практика у даній сфері та ін.

Причому особливу групу джерел становлять рішення Ради національної безпеки і оборони України (РНБОУ), введені в дію указами Президента України («Про заходи з нейтралізації загроз у сфері атомної енергетики і

промисловості» 2021 р., «Про стан забезпечення енергетичної безпеки у зв'язку з ситуацією щодо постачання природного газу в Україну» 2014 р. та ін.)

З огляду на обмежений обсяг дисертації акцентуємо нашу увагу на найбільш значущих і цікавих із згаданих актів. Крім цього, значна частина нормативно-правових актів з питань забезпечення енергетичної безпеки, енергетичного розвитку або часто змінюються, або втрачають чинність, у т.ч. замінюючись новими тощо.

Так, Конституція України на найвищому законодавчому рівні, «дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [295], акумулює існуючі міжнародно-правові та європейські стандарти у різних сферах життєдіяльності. Це стосується також і енергетичної сфери, питань енергетичної безпеки.

Зокрема, у ст. 16 Основного Закону закріплює обов'язок держави із забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України. А відповідно до ст. 17 «Захист суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу...». [295]

На наш погляд, з 1996 р. не тільки минуло багато часу, змінились суспільні відносини, пріоритети державно-правового регулювання України, очевидним є системне зростання нормативно-правових актів з питань енергетики, енергетичної безпеки. Слід акцентувати на значній важливості енергетичної функції держави, поряд з інформаційно, економічною, соціальною та іншими. А в умовах сьогодення, тобто протистояння повномасштабному збройному вторгненню в Україну, знищення об'єктів енергетичної інфраструктури, постає необхідність належного відображення цього і закріплення на конституційному рівні. Тобто, доцільним є розширення змісту

ст. 17 Основного Закону України у частині доповнення функцією держави щодо забезпечення її енергетичної безпеки, яка, безумовно, належить до найважливіших таких функцій, є справою всього Українського народу.

Аналізуючи інші конституційні положення слід виокремити розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», у якому за загальновизнаними стандартами викладено ключові постулати, перелік основних конституційних прав і свобод, обов'язків людини і громадянина, їх принципи і способи захисту. На перший погляд, тут не закріплено безпосередньо право людини, суспільства або держави на енергетичну безпеку, водночас за частиною першою ст. 22 Конституції України, права і свободи людини і громадянина, закріплені нею, не є вичерпними. [296; 298] Тому, на нашу думку, виходячи з реальних потреб і ґрунтуючись на згаданому положенні, є підстави виокремлювати групу енергетичних прав людини, територіальної громади, організацій, держави та інших суб'єктів, відповідних обов'язків в енергетичній сфері. З часом, ймовірно, вони можуть бути регламентовані у нормативно-правових актах різної юридичної сили.

Наразі згідно з положеннями ст. 48 Конституції України «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло». [295] Видається досить широким підхід законодавця, викладений у даній нормі й постає питання чи мав він на увазі також доступ до енергетичних послуг у контексті гарантованості достатнього життєвого рівня, забезпечення гідних умов життя людини. Такі умови, нагадаємо, регламентовані у Преамбулі Основного Закону України, а за його ст. 3 «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». [295]

Дане соціальне право людини встановлено у вигляді стандартів у багатьох міжнародних актах у галузі прав людини. Це, зокрема, ст. 25 Загальної декларації прав людини 1948 р., ст. 11 Міжнародного пакту про соціальні, економічні і культурні права 1966 р., ряд положень Європейської соціальної

хартії (переглянутої) 1996 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейського стовпа соціальних прав 2017 р. (*The European Pillar of Social Rights*) та ін. [75; 264; 268; 291; 345]

Задля розв'язання численних проблем, пов'язаних із захистом права людини на життя, Комітет з прав людини ООН 2018 р. прийняв Загальний коментар № 36 до ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Так, обов'язок захисту права на життя також передбачає, що держави мають уживати належних заходів для подолання факторів, які можуть загрожувати життю або перешкоджати особам жити в гідних умовах. Зокрема, це високий рівень кримінального або збройного насилля, систематичні масштабні транспортні й індустріальні катастрофи, погіршення навколишнього середовища, позбавлення корінних народів землі, територій та ресурсів, поширення захворювань, які загрожують життю, таких як ВІЛ, туберкульоз, малярія, зловживання забороненими речовинами, поширеність голоду, недостатнього харчування, глибокої бідності та життя на вулиці. Заходи, які мають впливати на загальні умови для захисту права на життя, охоплюють заходи із забезпечення без затримки доступу осіб до основних товарів і послуг, таких як їжа, вода, житло, охорона здоров'я, електроенергія та санітарія, а також інші заходи для розвитку й підтримання адекватних загальних умов, таких як зміцнення невідкладної медичної допомоги, допомоги в надзвичайних ситуаціях (протипожежна допомога, невідкладна медична допомога, поліція), соціальних житлових програм. [87].

Тобто, з-поміж заходів, що покликана вживати держава у даному контексті, чільне місце відводиться забезпеченню електроенергією та іншими ресурсами, щоб стверджувати про належні гарантії реалізації права людини на життя, на гідні умови життя, достатній життєвий рівень.

Простежується тісний взаємозв'язок конституційного права на достатній життєвий рівень з правом на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування, правом на житло. Ці права мають передумовний соціальний

характер та відіграють надзвичайно важливу роль щодо збереження здоров'я. Забезпечення благоустроєним житловим приміщенням, що відповідає встановленим санітарним і технічним вимогам, відіграє важливу роль для створення умов відновлення фізичного і психологічного здоров'я громадян. Додатковою умовою цього процесу є достатній життєвий рівень. Порушення права на житло є своєрідним каталізатором підвищення захворюваності, потреби фінансування витрат на соціально-медичну допомогу. Комітет ООН з економічних, соціальних та культурних прав у Загальному коментарі №4 1991 р. зазначає, що право на житло не слід тлумачити у вузькому чи обмеженому сенсі, що було б рівнозначним, наприклад, із наданим дахом, що означає лише те, що хтось має дах над головою. Його швидше слід розглядати як право мешкати будь-де в безпеці, спокої та гідності [443]. Видається, обов'язковою складовою безпеки є, у тому числі, енергетична безпека людини.

Право людини на достатній життєвий рівень – це її право «проти держави» на те, щоб мати можливість задовольнити свої базові потреби, оскільки держава може надати допомогу за умови, що суспільство перебуває у сприятливих обставинах. І право на достатній рівень життя, яке «сприяє добробуту», і право на свободу від свавільного арешту, що «захищає автономію», можна таким чином описати як визначення необхідної цілі та необхідного обмеження для досягнення інших соціальних цілей. Природною відповіддю на проблему незліченних зобов'язань є те, що право на достатній рівень життя та подібні права є правами «проти держави». Загальна декларація прав людини стосується відповідності рівня життя людини «здоров'ю та добробуту» [43].

Отже, у сучасних умовах добробут і гідні умови життя, достатній життєвий рівень пов'язані з енергопостачанням, споживанням енергетичних послуг населенням, енергетичною безпекою людини. Проте у чинному законодавстві України відсутня чітка дефініція поняття «достатній життєвий рівень», а саме дана категорія не є імперативною величиною, адже змінюється

залежно від соціальних, економічних, інших факторів. Тому і серед науковців існують різні підходи щодо термінологічного визначення цього поняття. [198, с. 137-143 ; 250, с. 52–58; 335]

У будь-якому випадку, сучасний вимір і зміст права на достатній життєвий рівень, на наше переконання, включає доступ до енергетичних послуг. З огляду на це вбачає доцільним запропонувати внести доповнення до ст. 48 Конституції України і викласти її наступним чином: «Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, доступ до енергетичних послуг».

Це сприятиме підвищенню уваги законодавця, інших уповноважених органів держави стосовно конкретизації даного положення в інших нормативно-правових актах України з метою визначення чітких реальних процедур здійснення права на достатній життєвий рівень.

Разом з тим, відповідно до частини третьої ст. 22, ст. 64 Конституції України соціально-економічні права можуть бути обмежені, у т.ч. зупиненням дії законів (їх окремих положень), лише в умовах воєнного або надзвичайного стану на певний строк. Таку правову позицію Конституційний Суд України висловив у рішеннях № 5-рп/2002 (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) (п.6 мотивувальної частини); № 6-рп/2007 (справа про соціальні гарантії громадян). [442].

Крім конституційної основи забезпечення енергетичної безпеки, звернемо увагу на іншу галузеву законодавчу основу даного явища.

Так, одним з базових законів з часу прийняття до 2017 р. був Закон України «Про електроенергетику» 1998 р., який втратив чинність на підставі Закону № 2019-VIII від 13.04.2017 р. з прийняттям Закону України «Про ринок електричної енергії» 2017 р. Власне Законом України «Про електроенергетику» врегульовано відносини, що виникають у зв'язку з виробництвом, передачею, розподілом, постачанням і використанням енергії, державним наглядом за безпечним виконанням робіт на об'єктах електроенергетики незалежно від

форм власності, безпечною експлуатацією енергетичного обладнання і державним наглядом за режимами споживання електричної і теплової енергії, а також з централізованим диспетчерським (оперативно-технологічним) управлінням. Згідно зі ст. 1 було детально визначено терміни, з-поміж яких варті уваги насамперед:

енергетична безпека – стан електроенергетики, який гарантує технічно та економічно безпечне задоволення поточних і перспективних потреб споживачів в енергії та охорону навколишнього природного середовища;

енергія – електрична чи теплова енергія, що виробляється на об'єктах електроенергетики і є товарною продукцією, призначеною для купівлі-продажу;

електроенергетика – галузь економіки України, що забезпечує споживачів енергією;

об'єднана енергетична система України - сукупність електростанцій, електричних і теплових мереж, інших об'єктів електроенергетики, які об'єднані спільним режимом виробництва, передачі та розподілу електричної і теплової енергії при централізованому управлінні цим режимом;

міждержавна електрична мережа – електрична мережа, призначена для передачі електричної енергії між державами;

операційна безпека функціонування об'єднаної енергетичної системи України - здатність об'єднаної енергетичної системи України забезпечити її надійне функціонування з нормативними показниками якості послуг з розподілу та постачання електричної енергії у звичайних умовах та в умовах надзвичайних ситуацій. [394].

Важливим було законодавче закріплення споживачів енергії – суб'єктів господарської діяльності та фізичні особи, що використовують енергію для власних потреб на підставі договору про її продаж та купівлю; суб'єктів електроенергетики – суб'єктів господарської діяльності незалежно від їх відомчої належності та форм власності, що займаються виробництвом,

передачею, розподілом, постачанням електричної енергії та теплової енергії при централізованому теплопостачанні, а також суб'єкт господарської діяльності, що здійснює централізоване диспетчерське (оперативно-технологічне) управління. Чітким інструментом визначено нормативно-технічний документ, що містить норми, правила, інструкції та стандарти, прийняті та зареєстровані в порядку, встановленому законодавством, щодо забезпечення належного технічного стану електричних, теплових, тепловикористовувальних установок та мереж.

У наступному згаданому Законі України «Про ринок електричної енергії» 2017 р. [419], так само як і в інших законах у даній сфері відсутнє визначення енергетичної безпеки, механізмів її забезпечення. Видається, це доволі невдалий законодавчий крок, що спричинив значну плутанину та неузгодженості, прогалини у досліджуваній сфері.

Цікавим з точки зору законодавчої техніки є нормативно-правовий акт Кодекс газотранспортної системи, затверджений постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг № 2493 від 30.09.2015 р. (Кодекс ГТС) [400]. Не дивлячись на багатообіцяючу назву, що передбачає результат кодифікаційного процесу відповідної галузі чи інституту, даний документ відзначається швидше програмним, рамковим характером, а не є результатом однієї з форм систематизації нормативно-правових актів щодо газотранспортної системи як складової енергетичної системи України.

Інший вартий уваги підхід, заснований на основі стратегування, зумовив розробку і прийняття численних підзаконних актів різних уповноважених суб'єктів – Президента України, Уряду України та ін., якими затверджені відповідні стратегії у досліджуваній сфері.

Так, розглянемо забезпечення енергетичної безпеки крізь призму Стратегій національної безпеки України за роки незалежності України. Перша Стратегія національної безпеки України затверджена указом Президента

України №105/2007 від 12 лютого 2007 р. і у розділі 2 «Принципи забезпечення національної єдності та захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз» закріплено, що стан економічної безпеки залишається складним внаслідок дії низки викликів та загроз, зумовлених, в тому числі, надмірною залежністю від імпорту енергетичних ресурсів, недиверсифікованістю джерел енергопостачання (ст. 2.2). У розділі 3 «Стратегічні цілі, пріоритети та завдання політики національної безпеки» зазначено, що забезпечення енергетичної безпеки країни, насамперед можливо шляхом докорінного підвищення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів. Також, у цій статті було підкреслено, що потребують нагального вирішення питання зменшення енергетичної залежності України та диверсифікації джерел енергопостачання, реалізації транзитного потенціалу держави, модернізації енергетичної інфраструктури на основі впровадження новітніх технологій. Реалізація зазначених завдань неможлива без суттєвого підвищення ефективності системи управління паливно-енергетичним комплексом, забезпечення належного контролю за діяльністю державних компаній у цій сфері, використання у національних інтересах транзитних нафто- і газопроводів, підземних сховищ газу, ліній електропередачі, залізниць і портів тощо (ст. 3.4). [422].

Нова редакція Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» затверджена Указом Президента України від 8 червня 2012 р. уперше в історії незалежної України закріпила загрози енергетичній безпеці держави. Зокрема, у її Розділі 3 «Безпекове середовище та актуальні загрози національним інтересам і національній безпеці України» регламентовано чіткі загрози енергетичній безпеці:

—низька ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, відносно повільні темпи впровадження новітніх технологій;

- надмірна залежність від імпорту енергоносіїв, невирішені проблеми диверсифікації джерел і маршрутів їх постачання, недостатнє використання власного енергетичного потенціалу;

- недостатня реалізація енерготранзитного потенціалу та інтеграція України в європейський енергетичний ринок; – відсутність зведеного енергетичного балансу держави (ст. 3.2.3) [422].

Також тут викладено шляхи зміцнення енергетичної безпеки, а саме:

- підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів, впровадження енергозберігаючих технологій, розвиток виробництва та використання альтернативних джерел енергії;

- забезпечення стабільності постачання паливно-енергетичних ресурсів, зокрема, шляхом диверсифікації його джерел;

- створення умов для надійного функціонування вітчизняної інфраструктури транзиту та постачання енергоносіїв на внутрішній і зовнішні ринки;

- створення системи стратегічних резервів паливно-енергетичних ресурсів відповідно до практики ЄС і нормативів Міжнародного енергетичного агентства;

- забезпечення формування балансів основних видів енергоресурсів і зведеного енергетичного балансу держави та аналіз їх виконання, впровадження ефективної системи прогнозування та стратегічного планування розвитку паливно-енергетичного комплексу;

- дієвий захист критичної інфраструктури паливно-енергетичного комплексу від еколого-техногенних впливів та зловмисних дій;

- модернізація атомних електростанцій;

- зменшення рівня залежності від імпортних енергоносіїв за рахунок розвитку видобутку (виробництва) власних енергетичних ресурсів [422].

Далі Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України №287/2015 26 травня 2015 р. визначала такі пріоритети забезпечення енергетичної безпеки України:

- реформування енергетичних ринків, забезпечення прозорості господарської діяльності, конкуренції на цих ринках та їх демонополізація, інтеграція енергетичного сектору України до енергетичних ринків ЄС та системи європейської енергетичної безпеки;

- підвищення енергетичної ефективності та забезпечення енергозбереження;

- диверсифікація джерел і маршрутів енергопостачання, подолання залежності від Росії у постачанні енергетичних ресурсів і технологій, розвиток відновлюваної та ядерної енергетики з урахуванням пріоритетності завдань екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

- створення умов для надійного енергозабезпечення та транзиту енергоресурсів територією України, захищеності енергетичної інфраструктури від терористичної загрози;

- формування системи енергозабезпечення національної економіки і суспільства в особливий період [422].

Четверта Стратегія національної безпеки України 2020 року «Безпека людини – безпека країни», затверджена указом Президентом України №392/2020 14 вересня 2020 р. виокремлює недостатній рівень конкуренції та панування монополій в енергетичній сфері та інфраструктурі, низьку енергоефективність, що також зменшує конкурентоспроможність України і загрожує добробуту її громадян. Тут у ст. 54 Розділу 3 «Основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки» наголошується, що економічний розвиток і безпека неможливі без стійкого розвитку енергетики і для цього слід:

– сприяти розширенню енергетичного потенціалу України та ефективності його використання; – інтегрувати енергетичні ринки України до енергоринку ЄС, зокрема інтегрувати Об'єднану енергосистему України до Європейського об'єднання операторів системи передачі електроенергії (ENTSO-E) та Газотранспортну систему України до Європейської мережі операторів газотранспортної системи (ENTSO-G), зберегти та розширити транзитний потенціал України, протидіяти реалізації проєктів, що негативно впливають на енергетичну безпеку держави;

– диверсифікувати джерела і маршрути постачання енергетичних ресурсів;

– підвищити енергоефективність, упровадити суцільний облік виробництва, передачі та використання енергетичних ресурсів, упровадити загальнодержавний енергетичний баланс, забезпечити подальший розвиток паливно-енергетичного сектору на умовах сталого розвитку та екологічної безпеки, з урахуванням новітніх технологій виробництва енергії з відновлюваних джерел та її зберігання [464].

На цій основі передбачено розроблення документів щодо планування у сфері національної безпеки і оборони, які визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації. Тому КМУ 4 серпня 2021 р. затвердив відповідним розпорядженням № 907-р. розроблену Міністерством енергетики України Стратегію енергетичної безпеки України, що визначає цільову модель системи забезпечення енергетичної безпеки як складової національної безпеки. У цьому документі визначено 29 ключових загроз енергетичної безпеки, серед яких, зокрема, зовнішні ризики – кіберзагрози об'єктам критичної інфраструктури енергетики, агресія з боку Російської Федерації, та внутрішні – можливе незавершення інтеграції із системами електро- та газопостачання ЄС, зношеність основних фондів, відсутність енергетичних резервів тощо [425].

Іншими розпорядженнями Кабінету Міністрів України схвалено також

Енергетичну стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» (розпорядження Кабінету

Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р., втратило чинність 21.04.2023 р.) [262; 423].

Енергетичну стратегію України на період до 2050 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 373-р). [423].

Відзначимо і Стратегію економічної безпеки України до 2025 року, схвалену Указом Президента України № 347/2021 від 11.08.2021 р. [462]. та ін.

Як бачимо, в Україні, як і в багатьох інших зарубіжних державах, а також на наднаціональному рівні у Європейському Союзі численними є стратегічні, програмні документи постійного і тимчасового характеру з питань енергетичної безпеки, а також енергетичного розвитку загалом. Стратегічний підхід дуже важливий для такої галузі як енергетика, особливо в умовах нестабільної ситуації у геополітичній сфері, з урахуванням обмежених енергетичних ресурсів і потреби розвиватися екологічно, турбуючись про довкілля, розуміння потенційних ризиків і загроз, що впливають або здатні вплинути на енергетичний сектор України, забезпечення енергетичної безпеки. Даний інструмент сприятиме забезпеченню прогнозованості розвитку і стійкості енергосистеми, своєчасній ідентифікації загроз та ефективній протидії їм. Виокремлення короточасних і тривалих, реальних і потенційних загроз енергетичній безпеці не лише здатні порушити безпеку і стійкість функціонування енергетичного сектору України, обмежити чи порушити належне енергозабезпечення споживачів, призвести до негативних наслідків, а й також є цікавими для дослідників у даному напрямі.

Важливо, що вони фокусуються останнім часом все більше на питаннях забезпечення державної політики в енергетичній сфері. Зокрема, Г. Цулаія, розкриваючи особливості адміністративно-правового забезпечення реалізації державної політики в енергетичній сфері, відзначає розгалуженість і відсутність системності в частині нормативно-правового регулювання державної політики в цій сфері, констатує про закріплення більшості положень на рівні підзаконних нормативно-правових актів і законів, що регулюють

окремі галузі енергетики. На його думку, адміністративно-правове забезпечення державної політики в енергетичній сфері варто розуміти як діяльність уповноважених суб'єктів влади та публічних адміністрацій, спрямовану на виконання законодавчих вимог і вимог, передбачених міжнародним законодавством, щодо реалізації державної політики в енергетичній сфері, що передбачає впровадження низки механізмів та інструментів нормативного й ненормативного характеру, та як фактично діючі нормативні засади, які становлять зміст управлінської діяльності стосовно реалізації державної політики в енергетичній сфері. Можна погодитись з підходом, за яким при визначенні поняття «суб'єкт реалізації державної політики» варто керуватися концепцією поділу влади, проте не виключати Верховну Раду України як єдиний законодавчий орган та Президента України як гаранта Конституції України, який бере участь у формуванні й реалізації державної політики в енергетичній сфері шляхом видання указів і введення в дію рішень Ради національної безпеки і оборони України [506].

Проте, очевидною є доцільність ширшого підходу до трактування як забезпечення державної політики в енергетичній сфері, так і конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки, відповідних механізмів правового регулювання й реалізації, гарантій забезпечення енергетичної незалежності Української держави, права на доступ до енергетичних послуг, на енергетичну безпеку в умовах сталого енергетичного розвитку.

Так, ґрунтуючись на багатоаспектності і міждисциплінарності категорії «енергетична безпека», оптимальним видається трактування механізму забезпечення енергетичної безпеки як складного комплексного явища, що включає такі елементи:

- об'єкти енергетичної безпеки,
- суб'єкти забезпечення енергетичної безпеки,
- енергетичні загрози та систему захисту об'єктів енергетичної безпеки від них;
- принципи і гарантії забезпечення енергетичної безпеки тощо.

Вбачається виокремлення таких ключових складових енергетичної безпеки як от: - безпека видобутку енергоносіїв, - безпека транспортування (постачання) електроенергії, природного газу та інших ресурсів; - безпека споживання, - безпека розрахунків, - безпека інформації про енергоресурси; - захист критичної енергетичної інфраструктури, її модернізація, - диверсифікація джерел енергії і т.д.

Безумовно, нами окреслено у загальних рисах поняття і складові механізму забезпечення енергетичної безпеки як складного комплексного явища, що сподіваємось сприятиме не лише наступній науковій дискусії, а й відповідним спеціальним дослідженням у даному напрямі. При цьому, як і у будь-якому іншому механізмі, у вищезазначеному наявні нормативно-правова та інституційна основи, іноді їх розглядають як окремі механізми стосовно визначеного явища.

Варто підкреслити, що і нормативно-правова основа або механізм забезпечення енергетичної безпеки, й інституційна основа або механізм забезпечення енергетичної безпеки, зазнають і зазнаватимуть суттєвого реформування, особливо в умовах післявоєнної відбудови України.

Наразі звернемо увагу на той факт, що Конституцією України встановлено повноваження єдиного органу законодавчої влади в Україні – Верховної Ради України (ст. 85), а також питання, які визначаються виключно законами України (ст. 92). Так, за част. 5 ст. 92 Основного Закону України до таких належать «засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку» [295].

Далі за ст. 106 з-поміж повноважень Президента України виокремлено забезпечення державної незалежності, національної безпеки і т.д. Причому, як свідчить практика державотворення і правотворення в Україні, питання національної безпеки, енергетичної безпеки, нейтралізації загроз у сфері

атомної енергетики і т.д., регламентовані рішеннями Ради національної безпеки і оборони України, введені в дію указами Президента України [407; 422].

У свою чергу, ст. 116 Конституції України встановлено повноваження Кабінету Міністрів України, серед яких підкреслимо: - забезпечення державного суверенітету і економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; – забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО; - вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; - забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; - розроблення і здійснення загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України; - здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю та ін. [295].

На наше переконання, доцільним є розширення змісту деяких з цих повноважень, зокрема, пропонуємо доповнити названу статтю в викласти наступним чином:

Стаття 116. Кабінет Міністрів України:

... 3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування, енергетичної безпеки та енергоефективності; ...

Аналогічні зміни є закономірними у подальшому і для Закону України «Про Кабінет Міністрів України» та ін.

Слід згадати і про доцільність розширення повноважень органів місцевої державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у напрямі забезпечення енергетичної безпеки. Це підтверджують реалії сьогодення в Україні. Наприклад, навряд чи можна розглядати програми соціально-економічного розвитку без врахування загроз і ризиків в енергетичній сфері, забезпечення енергетичної безпеки та енергоефективності. Власне на територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування покладено затвердження таких програм і контроль їх виконання (ст. 143 Конституції України, Закон України «Про місцеве самоврядування»). [295; 413]. Тому у майбутніх наукових розвідках, законопроектній роботі важливо приділити цим аспектам належну увагу. За їх результатами закономірним вбачається внесення змін і доповнень до низки законів і підзаконних актів України.

Поряд з цим, неповним є розгляд інституційної основи забезпечення енергетичної безпеки в Україні без органів, установ та організацій спеціальної компетенції у даній сфері. Так, протягом тривалого часу їх чисельність, назви, компетенція та інші характеристики суттєво змінювались. Йдеться, насамперед, про Міністерство енергетики України; Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг; Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України; Державна інспекція ядерного регулювання України, Національна енергетична компанія, Фонд енергоефективності тощо.

Так само було створено ряд робочих груп, інших тимчасових органів, діяльність яких спрямована на удосконалення законодавства і правозастосовної практики з питань забезпечення енергетичної безпеки в Україні, підвищення ефективності й оптимізації діяльності власне досліджуваного інституційного механізму. Наприклад, однією з останніх таких є Міжвідомча робоча група з питань підготовки пропозицій та рекомендацій з розроблення Національного

енергетичного і кліматичного плану, положення про утворення якої затверджено постановою КМУ від 19.08.2023 №924 [427].

Враховуючи системні порушення прав людини, у тому числі прав в енергетичній сфері, дотримання прав споживачів, пропонуємо не лише удосконалення діяльності існуючих владних органів України у даній сфері, а й запровадження інституту Уповноваженого Президента України з питань енергетичної безпеки. Ми не вперше звертаємо на це увагу у науковій правничій літературі, проте дане питання потребує ще окремого вивчення, науково-експертного обговорення. Сподіваємось це сприятиме покращенню інституційного механізму забезпечення енергетичної безпеки в Україні, налагодженню взаємодії з іншими органами, установами та організаціями у даній сфері.

3.2. Удосконалення забезпечення енергетичної безпеки України в сучасних умовах

Забезпечення енергетичної безпеки України особливо загострилося з огляду на ряд факторів, серед яких, зокрема:

- початок гібридної війни росії проти України,
- активізація євроінтеграційних та євроатлантичних процесів України
- значні проблеми в енергетичному та інших секторах економіки України;
- проблеми, пов'язані з монополізацією енергетики в Україні,
- недосконала законодавча база у цій сфері тощо.

Усе це змусило уповноважені владні органи та посадових осіб сконцентруватись на вирішенні актуальних питань у даному напрямі.

На думку багатьох учених та експертів, чимало проблем на шляху забезпечення енергетичної безпеки України стосуються системи енергетичного нагляду, на відміну від поширеної у зарубіжних державах ефективної системи

енергетичного моніторингу, контролю і нагляду, що покладено переважно на національних регуляторів.

Так, енергетичний нагляд в Україні здійснює Державна інспекція енергетичного нагляду України (Інспекція) [247]. Державний енергетичний нагляд у галузях електроенергетики і теплопостачання покликаний забезпечити контроль за технічним станом та експлуатацією електричних станцій, теплових, тепловикористальних установок і мереж, а також енергетичного обладнання. Крім того, забезпечується нагляд за випробуванням та ремонтом теплових, тепловикористальних електроустановок і мереж та виконанням робіт з їх проектування.

У свою чергу, Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) визначено регулятором ринків електроенергії, газу, теплоенергії, житловокомунальних послуг. Це постійно діючий центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який утворюється Кабінетом Міністрів України. Вона здійснює державне регулювання, моніторинг та контроль за діяльністю суб'єктів господарювання у сферах енергетики та комунальних послуг, зокрема щодо: діяльності з виробництва, передачі, розподілу, постачання електричної енергії, зберігання енергії; діяльності з організації купівлі-продажу електричної енергії на ринку; транспортування, розподілу, зберігання (закачування, відбору), надання послуг установки LNG, постачання природного газу; транспортування нафти, нафтопродуктів та інших речовин трубопровідним транспортом; діяльності з виробництва теплової енергії на теплогенеруючих установках, включно з установками для комбінованого виробництва теплової та електричної енергії, транспортування її магістральними та місцевими (розподільчими) тепловими мережами, постачання теплової енергії в обсягах понад рівень, що встановлюється умовами та правилами провадження господарської діяльності (ліцензійними умовами); діяльності у сфері централізованого водопостачання

та водовідведення в обсягах понад рівень, що встановлюється умовами та правилами провадження господарської діяльності (ліцензійними умовами).

Законодавство України, що регламентує суспільні відносини у сфері паливно-енергетичного комплексу України, загалом визначає такі види нагляду в залежності від виду енергії:

1) державний енергетичний нагляд в електроенергетиці (стаття 9 Закону України «Про ринок електричної енергії» № 2019-VIII від 13 квітня 2017 р.) [419], предметом якого є господарська діяльність, пов'язана з виробництвом, передачею та розподілом електричної енергії, а також з використанням енергії для власних потреб учасниками ринку (крім споживачів) в частині технічної експлуатації електричних станцій і мереж, енергетичного обладнання, випробування та ремонту електроустановок і мереж, виконання робіт із проектування електроустановок і мереж;

2) державний нагляд (контроль) у сфері теплопостачання (стаття 14 Закону України «Про теплопостачання» № 2633-IV від 2 червня 2005 р.) [426], предметом якого є господарська діяльність, пов'язана з виробництвом, транспортуванням, постачанням та використанням теплової енергії у частині технічної експлуатації теплових, тепловикористальних установок і мереж, енергетичного обладнання суб'єктів відносин у сфері теплопостачання, випробування та ремонту зазначених установок і мереж, режимів споживання теплової енергії, а також виконання робіт із проектування теплових, тепловикористальних установок і мереж;

3) державний нагляд у сфері використання когенераційних установок (стаття 13 Закону України «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу» [411], який забезпечує центральний орган виконавчої влади у сфері енергозбереження – Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України (Держенергоефективності) – відповідно до Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження

України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 676 [403];

4) моніторинг безпеки постачання природного газу (стаття 7 Закону України «Про ринок природного газу» від 9 квітня 2015 р. № 329-VIII) [420], який здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в нафтогазовому комплексі – Міністерство енергетики України – відповідно до Положення про Міністерство енергетики України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2020 р. № 507 [412];

5) нагляд за дотриманням власником газотранспортної системи та оператором газотранспортної системи обов'язків, встановлених Законом (стаття 4 згаданого Закону України «Про ринок природного газу»), який забезпечує Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) [350];

6) державний нагляд у сфері гірничих відносин за додержанням гірничого законодавства під час проведення гірничих робіт, будівництва та експлуатації, ліквідації або консервації гірничих підприємств (стаття 10 «Гірничого закону України» № 1127-XIV від 6 жовтня 1999 р.) [238].

Правозастосовна практика в Україні у даному контексті демонструє численні проблеми, суперечки тощо. Тому закономірною є активізація судового розгляду і вирішення енергетичних спорів, особливо в останні роки.

Загалом цікавою та дискусійною у науковому плані є практика Конституційного Суду України як органу конституційної юрисдикції. Йдеться, зокрема, про його деякі знакові акти, зокрема:

рішення у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про електроенергетику" (справа про електроенергетику) №3-рп/2002 від 12.02.2002 р.;

рішення у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю „ДІД Конс“ щодо офіційного тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 37 Закону України „Про виконавче провадження“ у взаємозв’язку з положеннями частини першої статті 41, частини п’ятої статті 124, пункту 9 частини третьої статті 129 Конституції України, статті 115 Господарського процесуального кодексу України, пунктів 1.3, 1.4 статті 1, частини другої статті 2, абзацу шостого пункту 3.7 статті 3 Закону України „Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу“ (справа про стягнення заборгованості з підприємств паливно-енергетичного комплексу) від 13 грудня 2012 р. № 18-рп/2012;

рішення у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 1, пункту 2 частини першої статті 4, частини першої, абзаців першого, другого частини другої статті 5, абзаців другого, третього, четвертого, п’ятого, тридцять дев’ятого, сорокового частини третьої, частини шостої статті 8 Закону України „Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг“ (справа про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг) № 5-р/2019 від 13 червня 2019 р. та ін.

Зокрема, за законодавством України підприємства паливно-енергетичного комплексу мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, тому, на думку КСУ, з метою створення умов для підтримання їх стабільного фінансово-економічного стану законом можуть встановлюватися особливості правового регулювання відносин у цій сфері. У зв’язку з цим зупинення проведення виконавчих дій щодо примусового виконання судових рішень про стягнення з таких підприємств, у разі їх внесення до Реєстру, заборгованості, що виникла внаслідок неповних розрахунків за енергоносії, є

заходом, спрямованим на забезпечення життєво важливих суспільних інтересів.
[444]

Аналізуючи практику Конституційного Суду України з питань енергетики, слід виокремити тенденцію, за якою наявні численні відмови у відкритті конституційних провадження у справах за конституційними скаргами, за конституційними поданнями визначених суб'єктів. Йдеться переважно про справи про ціни і тарифи на житлово-комунальні та інші послуги, межі повноважень визначених владних органів, гарантії тощо. Тут виокремимо:

Ухвалу Третьої колегії Першого сенату КСУ про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Акціонерного товариства „Херсонобленерго“ щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень підпункту 14 пункту 9 розділу V „Прикінцеві та перехідні положення“ Закону України „Про приватизацію державного і комунального майна“ та пункту 12 частини першої статті 34 Закону України „Про виконавче провадження“ №129-3(І)/2021 від 09.09.2021 р.;

Ухвалу Великої палати КСУ про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3-1 розділу IV "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг" у редакції Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг" щодо надання повноважень Президенту України для забезпечення сталої діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг" № 8-у/2021 від 04.03.2021 р.;

Ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Сороколіта Артема Петровича щодо відповідності

Конституції України (конституційності) статті 2 Закону України „Про встановлення додаткових гарантій щодо захисту прав громадян, які проживають на територіях проведення антитерористичної операції, та обмеження відповідальності підприємств – виконавців/виробників житлово-комунальних послуг у разі несвоєчасного здійснення платежів за спожиті енергетичні ресурси“, пункту 1 частини четвертої, пункту 1 частини шостої статті 19, частини першої статті 274 Цивільного процесуального кодексу України №75-3(І)/2021 від 18.05.2021 р.

Також відкрито конституційне провадження з 18.05.2021 р. щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указів Президента України від 29 травня 2018 року №152/2018, від 29 травня 2018 року №153/2018, від 29 травня 2018 року №154/2018, від 29 жовтня 2019 року №780/2019, від 29 жовтня 2019 року №781/2019, від 29 жовтня 2019 року №782/2019, від 29 жовтня 2019 року №783/2019, пункту 3-1 Розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення») Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг») (у редакції Закону України №2237-VIII від 07.12.2017 року, до прийняття Закону України №394-IX від 19.12.2019 року), пунктів 3 та 4 Розділу 11 «Прикінцеві та перехідні положення») Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення конституційних принципів у сферах енергетики та комунальних послуг») №394-IX від 19.12.2019 р.

На наше переконання, вбачається доцільним звернення уваги КСУ на численні міжнародно-правові акти, зарубіжний досвід розгляду питань безпосередньо енергетичної безпеки людини, держави, суспільства, з урахуванням практики ЄСПЛ, Суду ЄС та ін.

Як стверджує суддя КГС ВС, проф. О. Кібенко акцентує на небалансах в сфері електроенергетики та інших енергоспорах у практиці Верховного Суду, звертає увагу, зокрема, на правові позиції Верховного Суду щодо:

- спорів про стягнення заборгованості за послуги балансування за договорами транспортування природного газу;
- спорів у сфері зеленої енергетики (стягнення виробниками електроенергії заборгованості за зеленим тарифом з ДП «Гарантований покупець»);
- спорів, що впливають із порушення правил користування електричною енергією;
- спорів за розрахунками між суб'єктами ринку електричної енергії з використанням спеціального алгоритму. [467]

Тут варто виокремити постанову ОП КГС ВС від 18 лютого 2022 р у справі № 918/450/20, щодо визнання укладеним договором, якщо сторони не підписали додатки до договору транспортування природного газу, передбачені типовим договором. Верховний Суд дійшов висновку, що фактичне виконання сторонами спірного договору виключає кваліфікацію цього договору як неукладеного; не може бути визнаним неукладеним договір, якщо здійснювалося транспортування газу, тобто договір виконувався по суті.

У постанові ОП КГС ВС від 18 листопада 2022 р. у справі № 914/993/21 уточнено правову позицію, що міститься в постанові від 2 грудня 2020 р. у справі № 906/962/18 щодо розрахунку об'єму та вартості спожитого природного газу, якщо лічильник працював у позаштатному режимі.

У свою чергу, цікавою є постанова КГС ВС від 12 травня 2021 р у справі № 910/11830/20 щодо обов'язку за укладеним договором відповідача купувати електроенергію, вироблену виробником за «зеленим» тарифом, і здійснювати її оплату відповідно до умов договору та Порядку купівлі гарантованим покупцем електричної енергії, виробленої з альтернативних джерел енергії, затвердженого постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 26 квітня 2019 р. № 641. Як переконує суддя КГС ВС О. Случ, недотримання обов'язків контрагентом боржника не є підставою для звільнення ДП «Гарантований

покупець» у цій справі від виконання своїх договірних зобов'язань, така практика наразі залишається сталою і від неї поки що ніхто не відступав. [466]

Аналогічні висновки викладені, зокрема, у постановках Верховного Суду від 12.05.2021 у справі № 910/11830/20, від 19.08.2021 у справі № 910/11889/20 та від 01.09.2021 у справі № 910/13034/20.

Гарантований покупець стверджує, що розраховується з продавцями електричної енергії за «зеленим» тарифом грошовими коштами, що надходять від ПрАТ «НЕК «Укренерго». Але через несвоєчасні розрахунки ПрАТ «НЕК «Укренерго» з ДП, останнє позбавлене можливості своєчасно розраховуватися з виробниками. Інвестори погодилися на зменшення тарифів за вироблену електричну енергію з метою полегшення фінансового тягара держави перед ними. Зобов'язання держави не були виконані, взагалі постало питання про запровадження акцизного збору на електроенергію, вироблену з альтернативних джерел. У результаті показники розвитку сонячної енергетики в Україні знизилися у два з половиною рази, а системне невиконання обов'язків держави, непрогнозованість законодавства і регулярна зміна правил, різноманітні корупційні схеми підривають довіру національних й іноземних інвесторів до відновлюваної енергетики в Україні. З огляду на це інвестори змушені звертатися для захисту своїх прав у національні суди, а також до міжнародного інвестиційного арбітражу. [468]

Також ВП ВС розглядав справу № 910/9627/20, що містить виключну правову проблему про необхідність застосовування актів ЄС у спірних правовідносинах (ч. 11 ст. 2 Закону України «Про ринок електричної енергії») і щодо правового статусу повідомлень, передбачених у листах Секретаріату Енергетичного Співтовариства й обов'язковості його висновку, що «встановлення плати за передачу електричної енергії та за диспетчерське (оперативно-технологічне) управління суперечить положенням ст. 41 Договору про заснування Енергетичного Співтовариства». При розгляді даної справи у КГС ВС була виявлена протилежна позиція КАС ВС, яка полягала в тому, що

повідомлення, що містяться в листах згаданого Секретаріату, мають рекомендаційний та інформаційний характер, а послуги з передачі електроенергії не можуть бути розцінені як додаткові платежі. [370]

Значна заборгованість держави за вироблену «зелену» електроенергію та ретроспективне зниження тарифу також є підставою для звернення іноземними інвесторами до міжнародних арбітражів. Як відомо, деякі компанії уже направили інвестиційні претензії до Міністерства юстиції України, що є умовою для подальшого ініціювання арбітражного розгляду. Першим інвестором, що ініціював повномасштабний арбітражний процес проти України, є компанія Modus Energy International, що входить до складу литовської компанії Modus Grupe. Суму позовних вимог оцінюють в розмірі 11,5 мільйонів євро. 2019 р. Modus Energy International ввела в експлуатацію в Україні три сонячні електростанції та отримала «зелений» тариф на продаж виробленої електроенергії. Однак, з 01.08.2020 зазначений тариф, розмір якого був гарантований до кінця 2029 року, було зменшено на 15%. Зазначене, на думку позивача, порушує його права як інвестора, передбачені Договором до Енергетичної хартії [252]. Позивач посилається, зокрема, на порушення п. 1 ст. 10 зазначеного Договору щодо надання інвесторам справедливих та рівних умов, забезпечення постійного захисту та безпеки, а також перешкоджання будь-яким невинуватим чи дискримінаційним заходам щодо управління, використання, а також розпорядження інвестиціями позивача. У свою чергу, Україна заперечувала проти таких тверджень позивача. До того ж, держава також не погоджується з юрисдикцією Стокгольмського арбітражу розглядати цей спір. Як зазначають у Міністерстві юстиції України, розгорнута позиція відповідача у справі буде надана 2022 р. після отримання повного тексту позову від компанії-позивача. У будь-якому випадку, лише ініціювання вказаного арбітражного процесу є тривожним для України знаком, що має підштовхнути уряд вчинити дії для реального вирішення проблем на ринку відновлюваної енергетики.

Загалом порушення наданих інвесторам гарантій, на які вони розраховували під час будівництва генеруючих потужностей в Україні, суперечить принципу справедливих очікувань та може стати підставою для стягнення з нашої держави багатомільйонних збитків у міжнародному арбітражі. Крім того, постійні зміни умов роботи ринку погіршують інвестиційну привабливість країни, нестабільним є законодавством у даній сфері, а також фактично недієвими є відповідні передбачені гарантії.

Хоч Україна у 2019 р. займала передостаннє місце серед європейських держав за часткою споживання «зеленої» електроенергії, як майбутній член ЄС Україна потребує розроблення чітких правил і прозорих, прогнозованих умов для ведення бізнесу у даній сфері, захисту прав та інтересів суб'єктів енергетичних відносин, включаючи відносин з питань забезпечення енергетичної безпеки.

Оптимальними та ефективними засобами вирішення вищевикладених проблем видається здійснення енергетичної реформи в Україні, ревізії національного законодавства, впровадження міжнародних і європейських стандартів у даній сфері. Така реформа спрямована на гармонізацію національного законодавства із законодавством, нормами та стандартами ЄС, що передбачено Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Завершення імплементації європейського законодавства, запровадження європейських стандартів сприятиме не лише прискоренню позитивних перетворень в енергетиці. Це допоможе розкрити значний потенціал у нових сегментах енергетичної галузі, таких як відновлювана енергетика. І в сукупності всі ці кроки сприятимуть зміцненню енергетичної незалежності нашої держави [244, с. 37-53].

Як відомо, право Європейського Союзу є інтеграційним, адже впроваджує єдині правила для всіх держав-членів, фізичних та юридичних осіб, які перебувають під юрисдикцією Європейського Союзу.[383] Це

ставить великий обсяг завдань для держав-кандидатів у члени Європейського Союзу.

Одним із зобов'язань, покладених на українського законодавця, є своєчасне та всебічне наближення національного законодавства до багатьох актів ЄС, що визначені у додатках до Угоди про асоціацію та в інших міжнародних договорах між Україною та ЄС і політичних документах. Звісно, законодавча робота в різних сферах, включаючи енергетичну, вимагає принаймні базового розуміння інституційної системи ЄС, джерельної бази права ЄС, його походження, цілей та основоположних принципів, а також належного розуміння його структури і тлумачення усіма учасниками законодавчого процесу.

Скринінг або аналіз чи обстеження національного законодавства на відповідність *acquis* ЄС, є підготовчим етапом переговорів про вступ. Процес перевірки проводиться спільно Європейською Комісією та кожною з держав-кандидатів, включаючи Україну. Цей процес дозволяє ознайомитися з *acquis* та з часом визначити стан і рівень узгодженості національного законодавства із законодавством ЄС.

Подальшою метою перевірки є визначення тих сфер *acquis*, у яких необхідний найбільший прогрес. [13; 435; 436] Цікавий для нас розділ 15 визначено таким, що відповідає існуючим стандартам, включаючи напрям енергетичної безпеки.

Разом з тим, попереду ще чимало завдань перед Україною на шляху здійснення реформ, удосконалення законодавства, гарантій забезпечення напрям енергетичної безпеки людини, держави, територіальних громад, а також енергетичної незалежності Української держави та її енергетичного суверенітету, сталого енергетичного розвитку.

У даному контексті потребують перегляду закріплені у законодавстві України повноваження низки органів і посадових осіб щодо забезпечення енергетичної безпеки в Україні. Ми вже згадували це у попередньому підрозділі роботи про деякі доцільність новелізації Конституції України, інших

нормативно-правових актів, запровадження нових інституцій. Варто додати також необхідність розвитку інституту громадського контролю у системі забезпечення енергетичної безпеки.

Порівняльно-правовий аналіз державного енергетичного нагляду, моніторингу і контролю в Україні й державах-членах ЄС, організації роботи національних регуляторів енергетичних ринків, належного дотримання прав споживачів, безперебійного енергопостачання, виконання учасниками енергетичного ринку вимог нормативно-правових актів щодо технічної експлуатації енергетичних установок і мереж, а також конкуренції в енергетиці дозволяє зробити висновки щодо посилення відповідальності за порушення енергетичного законодавства України.

В умовах адаптації законодавства України до законодавства ЄС, захисту національних енергетичних інтересів та незалежності Української держави, а також узгодженості законодавства і термінологічного апарату, усунення законодавчих прогалин і колізій, необхідним є удосконалення й ряду інших законів і підзаконних актів України. Це стосується, насамперед, Законів України "Про національну безпеку України", «Про електроенергетику», «Про енергетичну ефективність будівель», «Про захист прав споживачів», «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», «Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання», «Про місцеве самоврядування», «Про Кабінет Міністрів України», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про ринок природного газу», «Про Фонд енергоефективності» та ін.

Поряд з удосконаленням Кодексу законів про надра, Водного кодексу України, вбачається перспективним прийняття Енергетичного кодексу України (враховуючи успішний досвід Франції). Звісно, така пропозиція є доволі дискусійною і контраверсійною, тому потребує належного ґрунтовного вивчення, аналізу і подальших досліджень.

Принциповим, на наше переконання, насамперед, є внесення змін і доповнень до стст. 17, 48, 116 Конституції України. Наприклад, пропонуємо викласти у такій редакції:

Стаття 17. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної, енергетичної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Стаття 48. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, доступ до енергетичних послуг.

Стаття 116. Кабінет Міністрів України:

... 3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування, енергетичної безпеки та енергоефективності;...

Дослідження світового масштабу, зокрема, Global Women's Network for the Energy Transition, переконують, що жінки можуть запропонувати нестандартні рішення в енергетичній галузі України, а нерівність в енергетиці лише уповільнює розвиток галузі [188]. А на підставі дослідження «Жінки та чоловіки в енергетичному секторі України» (2019) було з'ясовано чи існує гендерний дисбаланс в енергетичній сфері в Україні, у тому числі у законодавстві у даній сфері. За результатами останнього запропоновано Кодекс етики та гендерних принципів в енергетичній галузі України (далі – Кодекс), враховуючи необхідність формування дієвого механізму співпраці з метою підвищення продуктивності праці на рівні підприємств енергетичної галузі України та задоволення потреб та можливостей жінок і чоловіків без їх розрізнення за ознакою статі. Відповідальність за прийняття та просування Кодексу, як запевняють розробники, покладено на роботодавців і профспілки як представників трудових, соціально-економічних прав та інтересів жінок і чоловіків, які працюють в енергетичній галузі. Він є зводом правил поведінки,

що окреслюють принципи, цінності та обов'язки, як працівників й профспілок, так і роботодавців, з метою створення найкращих умов для реалізації потенціалу жінок і чоловіків, задоволення їх потреб та можливостей, а також максимально успішної діяльності підприємств в енергетичній галузі України. Основна мета Кодексу полягає у визначенні й закріпленні стандартів поведінки працівників(ць) і принципів гендерної рівності в енергетичній галузі, спрямованих на підвищення прибутковості, успішності й ефективності підприємства, установи, організації незалежно від форм власності та виду діяльності, а також на встановлення внутрішньокорпоративної культури між жінками та чоловіками на робочому місці. [289].

Таким чином, забезпечення єдності підходів на підприємствах, установах, організаціях енергетичної галузі може здійснюватися шляхом реалізації положень Кодексу в колективних договорах та угодах. Він може бути невід'ємною частиною правил внутрішнього трудового розпорядку, тому кожен(на) працівник(ця) підприємства енергетичної галузі України має бути ознайомлений та дотримуватися положень цього Кодексу, а також нести відповідальність за його порушення. Запровадження цього Кодексу стане сигналом для суспільства про толерантність до гендерної рівності на підприємствах, установах, організаціях енергетичної галузі України. Основні підходи, закладені в цьому Кодексі, можуть бути розвинуті під час розроблення та реалізації загальної теми недискримінації у сфері праці, як загалом, так і в тематичних проектах щодо недискримінації під час праці осіб з інвалідністю, осіб старшого віку, молоді та інших категорій. [289].

На наш погляд, згаданий Кодекс слід конкретизувати у частині забезпечення енергетичної безпеки, з урахуванням реальних і потенційних загроз і ризиків.

Загалом, людство і все світове співтовариство не застраховано від енергетичних криз і збройних агресій, що призводять до численних руйнувань, у т.ч. об'єктів енергетичної інфраструктури, порушень та обмежень прав і

свобод людини, тому важливо створювати ефективні механізми протидії, попередження, оперативного усунення загроз і небезпек енергетичній безпеці усіх рівнів – національного, наднаціонального, міжнародного або універсального.

Важливими видаються низка парламентських процедур, ініціатив у напрямі протидії енергетичному тероризму, надання Україні реальних гарантій енергетичної безпеки. [407-409]. Проте необхідна на цьому шляху підтримка і міжнародних партнерів, зарубіжних держав.

Отже, вбачається корисним та ефективним до певної міри новий інструмент – енергетична дипломатія – як складова економічної дипломатії, безпекової дипломатії; кліматичної дипломатії; як самостійний напрям дипломатії держави. У більшості сучасних держав вона є обов’язковою складовою національної безпеки, доповнюється спільною екологічною, торгівельною та іншими політиками, зумовлює розвиток експертної та комунікаційної платформ.

На шляху реалізації невідкладних реформ, євроатлантичної інтеграції і післявоєнної відбудови обґрунтованими є пропозиції про підготовку кваліфікованих фахівців у даній сфері, необхідність упровадження спеціальних навчальних курсів для підготовки майбутніх фахівців з питань енергетичної безпеки, зокрема, за спеціальностями «Право», «Правоохоронна діяльність», «Публічне адміністрування», «Державна безпека», а також впровадження спеціального курсу «Конституційно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки».

Висновки до розділу 3

Енергетичні кризи і збройна агресія проти України, що призвела до руйнування об’єктів енергетичної інфраструктури, порушення та обмеження численних прав і свобод людини, актуалізують увагу учених і законодавців, інших суб’єктів права законодавчої ініціативи на виокремленні, регламентації,

забезпеченні ефективних механізмів забезпечення енергетичної безпеки, реалізації прав і свобод людини у даній сфері. Так, обґрунтованим видається підхід до виокремлення у контексті конституційного права на достатній життєвий рівень (стандарт) права на доступ до енергетичних послуг, а також права на енергетичну безпеку в якості окремого прав людини, відповідних обов'язків, зокрема, ефективного споживання енергоресурсів та ін. Вони конкретизують, розширюють і доповнюють існуючі конституційні права і свободи людини (зокрема, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло та ін.).

Визначено, що механізм забезпечення енергетичної безпеки як складне комплексне явище включає такі елементи: об'єкти енергетичної безпеки, суб'єкти забезпечення енергетичної безпеки, енергетичні загрози та систему захисту об'єктів енергетичної безпеки від них; принципи і гарантії забезпечення енергетичної безпеки тощо. Причому ключовими є безпека видобутку енергоносіїв, безпека транспортування (постачання) електроенергії, природного газу та інших ресурсів; безпека споживання, безпека розрахунків, безпека інформації про енергоресурси; захист критичної енергетичної інфраструктури, її модернізація, диверсифікація джерел енергії і т.д.

Важливою у сучасних умовах є енергетична функція сучасної держави, що має значення, як і інші зовнішні й внутрішні функції держави, а це відповідно вимагає як належного теоретичного вивчення, так і закріплення на законодавчому рівні, насамперед, у функціонально-компетенційних характеристиках уповноважених органів публічної влади і посадових осіб. Доцільність визначення енергетичної функції держави посилюється спрямованістю на сприяння розвитку внутрішнього енергетичного ринку, забезпечення енергетичної безпеки та незалежності в умовах гібридної війни, інтеграції в єдиний європейський енергетичний простір.

Запропоновано шляхи удосконалення конституційно-правового регулювання енергетичної безпеки в Україні у контексті сучасних реформ,

євроатлантичної інтеграції і післявоєнної відбудови. Наприклад, обґрунтовано доцільність внесення змін і доповнень до стст. 17, 48, 116 Конституції України, а також інших нормативно-правових актів України, підвищення ефективності правозастосовної практики у даній сфері.

У процесі удосконалення інституційного механізму забезпечення енергетичної безпеки в Україні доцільним є запровадження інституту Уповноваженого Президента України з питань енергетичної безпеки, удосконалення діяльності існуючих владних органів України у даній сфері, а також розвиток інституту громадського контролю у системі забезпечення енергетичної безпеки. Також корисним вбачається використання такого інструменту як енергетична дипломатія, що є складовою національної безпеки, доповнюється спільною екологічною, торгівельною та іншими політиками, зумовлює розвиток експертної та комунікаційної платформ.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено обґрунтування сучасної парадигми конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки, заснованої на комплексному і міжгалузевому вивченні феномену енергетичної безпеки, українського і зарубіжного досвіду її забезпечення. На цій основі обґрунтовано положення, висновки, пропозиції і рекомендації, спрямовані на удосконалення конституційно-правового регулювання енергетичної безпеки, його реалізації в Україні в умовах сьогодення.

Узагальнення та вивчення існуючих доктринальних джерел з питань безпеки, національної безпеки, енергетичної безпеки, державної і міжнародної енергетичної політики і т.і., дозволяє стверджувати про міждисциплінарний і міжгалузевий характер проблематики енергетичної безпеки, різні акценти і пріоритети наукових досліджень у цьому напрямі.

Якщо в економічній науці тривалий час досліджуються питання енергетичної безпеки, енергоефективності у контексті економічної безпеки, так само з часом і в науці державного управління і політології, географічній і технічній науках розкриваються окремі аспекти енергетики, різних видів енергії, енергетичних ресурсів, їх видобутку, розвідки, постачання, споживання, меншою мірою – енергетична безпека, то в юридичній науці відносно недавно, фактично з часу проголошення незалежності відчутний науковий інтерес до даної проблематики. Так, представники науки екологічного права з кінця 90-х років XX ст., у тому числі виходячи з потреби наукового обґрунтування правових наслідків та шляхів подолання трагічної аварії на Чорнобильській АЕС 1986 р., зосередились на розкритті особливостей екологічної безпеки, іноді включаючи й енергетичну безпеку, співвідношення їх об'єктів, інших складових механізмів забезпечення. Варто відзначити активізацію наукових розвідок питань енергетичної безпеки у сучасній науці адміністративного права, господарського права, дещо меншою мірою – у науці конституційного, фінансового, кримінального права. Поряд з цим, значні наукові здобутки

спотерігаються у напрацюваннях юристів-міжнародників, зокрема, щодо теоретичних основ, системи міжнародно-правових стандартів, договірних та інституційних механізмів забезпечення міжнародної безпеки універсального і регіонального рівнів, міжнародної енергетичної безпеки, сталого енергетичного розвитку, екологічного орієнтованої енергетики тощо. У результаті поступальним є розвиток міжнародного енергетичного права, енергетичного права ЄС, а також енергетичного права і законодавства в Україні.

Водночас все ж таки фрагментарною і нерозвиненою залишається доктринальна основа конституційно-правових засад забезпечення енергетичної безпеки, що зумовлює актуальність даної теми дисертації. Крім цього, численні руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури під час повномасштабного вторгнення РФ на територію України, порушення та обмеження прав і свобод людини у даній сфері, численні ризики і загрози, що можуть мати наслідки не лише для нашої держави, а й для безпеки Європи і світу, включаючи енергетичний тероризм, використання ядерної зброї та ін., посилюють необхідність вивчення цих питань науковцями, національними і міжнародними експертами, міжнародними організаціями, громадськістю.

Тобто для представників науки конституційного права також актуалізовано численні завдання, що стосуються вивчення гарантій забезпечення енергетичної безпеки, енергетичного суверенітету та енергетичної незалежності держави та ін. На наше переконання, виходячи з реальних потреб і ґрунтуючись на частині першій ст. 22 Конституції України про невичерпність прав і свобод людини і громадянина, закріплених цим актом, на часі концептуалізація енергетичних прав людини, територіальної громади, організацій, держави та інших суб'єктів, відповідних обов'язків в енергетичній сфері. Зокрема, йдеться про право на доступ до енергетичних послуг, право на енергетичну безпеку та ін., їх гарантії та особливості реалізації.

Так само на шляху удосконалення поняттєво-категорійного апарату дослідження доцільним є розширення змісту поняття «енергетична безпека»,

що дозволяє трактувати енергетичну безпеку у широкому і вузькому значеннях; виокремити енергетичну безпеку людини, громади, держави, міжнародної енергетичної безпеки тощо.

На наше переконання, важливою у сучасних умовах є енергетична функція сучасної держави, що має значення, як і інші зовнішні і внутрішні функції держави, а це відповідно вимагає як належного теоретичного вивчення, так і закріплення на законодавчому рівні, насамперед, у функціонально-компетенційних характеристиках уповноважених органів публічної влади і посадових осіб. Її доцільність є виправданою для озвитку внутрішнього енергетичного ринку, забезпеченню енергетичної безпеки та незалежності в умовах гібридної війни, інтеграції в єдиний європейський енергетичний простір; також енергетичної функції Європейського Союзу і деяких міжнародних організацій (МАГАТЕ, ІРЕНА, МЕА).

Взначено, що механізм забезпечення енергетичної безпеки як складне комплексне явище включає такі елементи: об'єкти енергетичної безпеки, суб'єкти забезпечення енергетичної безпеки, енергетичні загрози та систему захисту об'єктів енергетичної безпеки від них; принципи і гарантії забезпечення енергетичної безпеки тощо. Причому ключовими є безпека видобутку енергоносіїв, безпека транспортування (постачання) електроенергії, природного газу та інших ресурсів; безпека споживання, безпека розрахунків, безпека інформації про енергоресурси; захист критичної енергетичної інфраструктури, її модернізація, диверсифікація джерел енергії і т.д.

Плюралістичні наукові підходи дозволяють типологізувати принципів забезпечення енергетичної безпеки, за різними критеріями виокремити принципи забезпечення енергетичної безпеки в Україні, принципи політики забезпечення енергетичної безпеки України, принципи забезпечення міжнародної (глобальної) енергетичної політики, принципи забезпечення енергетичної безпеки регіонального (європейського) або

наднаціонального характеру, принципи енергетичної політики ЄС, принципи енергетичного права і законодавства (загального і спеціального характеру).

Система конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки в Україні базується на таких групах джерел: 1) міжнародні договори України; 2) Конституція України; 3) закони України; 4) підзаконні акти: а) акти Президента України; б) акти Кабінету Міністрів України; в) акти міністерств, інших органів центральної виконавчої влади; г) акти місцевих органів публічної влади; 5) акти Конституційного Суду України; 6) судова практика та ін.

Підкреслено, що в Україні, як і в багатьох інших державах, на наднаціональному рівні у Європейському Союзі численними є стратегічні, програмні документи постійного і тимчасового характеру з питань енергетичної безпеки.

Обґрунтовано, що міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки – це сукупність норм і принципів міжнародного права, що регулюють міжнародні відносини стосовно безпечного видобування, використання, транзиту, постачання, торгівлі енергетичних ресурсів, поширення про них інформації, запровадження енергозберігаючих технологій і розвитку альтернативних джерел енергії. Насамперед, держави та міжнародні організації загальної і спеціальної компетенції уповноважені на їх розробку, прийняття, створення належних умов для реалізації. Визначальною є роль у цьому процесі Міжнародної агенції з атомної енергії (МАГАТЕ), Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA), Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), Організації Північноатлантичного Договору (НАТО), Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та ін. Виокремлено і проаналізовано міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки за сферою поширення (універсальні, наднаціональні, регіональні, міжрегіональні, транскордонні, локальні); за юридичною природою (договірні, звичаєві і прецедентні); за юридичною обов'язковістю (загальнообов'язкові й рекомендаційні, що закріплені в актах «м'якого права»); за функціональним

призначенням (матеріальні, процесуальні); за характером вираження приписів (норми-визначення, норми-принципи, норми-декларації, норми-цілі, норми-програми, норми-стратегії); за суб'єктами прийняття, об'єктним складом, спрямованістю дії норми, змістом, строком дії і т.д. Значна частина таких стандартів відзначаються рамковим, програмним і міжгалузевим характером, що зумовлюють прийняття довго- і короткострокових стратегій, планів, концепцій, доктрин тощо.

Аналіз зарубіжного досвіду конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки, дозволяє виокремити певні закономірності й тенденції, а саме: 1) на рівні конституцій не врегульовані питання енергетичної безпеки, права людини в енергетичній сфері, проте серед об'єктів конституційно-правового регулювання – національна безпека, державна безпека, безпека життя людини, особиста безпека, безпечні умови життєдіяльності, право на сприятливе для життя навколишнє середовище, на отримання відповідної інформації, заборона здійснювати радіаційний вплив на навколишнє середовище, завдавати шкоди навколишньому середовищу, природнім ресурсам тощо; 2) законодавче регулювання енергетичної безпеки відзначається стратегічним довгостроковим плановим характером (Бельгія, Данія, Німеччина, Італія, Нідерланди, Греція, Польща, США, Японія, Китай та ін.); 3) передбачена розгалужена інституційна основа здійснення енергетичної політики на загальнодержавному і регіональному рівнях, система енергетичного менеджменту, енергетичного нагляду, аудиту, моніторингу розвитку енергетичної галузі, подолання енергетичної бідності, інших загроз; 4) енергетична і кліматична (екологічна) політики багатьох держав є взаємодоповнюючими або оптимізованими, відповідно їх державні рамкові програми, національні комплексні плани спрямовані на підтримку вітряних і сонячних електростанцій, виробництва і ринку електромобілів, водневої інфраструктури, декарбонізації і т.д.; 5) пріоритетні напрями удосконалення конституційно-правового регулювання у даній сфері – енергоефективність,

енергетичний перехід, використання відновлюваних джерел енергії, різних форм міжнародного співробітництва з питань гарантій безпеки енергетичної інфраструктури, сприяння сталому енергетичному розвитку, досягненню глобальної енергетичної безпеки тощо.

Енергетичні кризи і збройна агресія проти України, що призвела до руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури, порушення та обмеження численних прав і свобод людини, актуалізують увагу учених і законодавців, інших суб'єктів права законодавчої ініціативи на виокремленні, регламентації, забезпеченні ефективних механізмів реалізації прав і свобод людини у даній сфері. Так, обґрунтованим видається підхід до виокремлення у контексті конституційного права на достатній життєвий рівень (стандарт) права на доступ до енергетичних послуг, а також права на енергетичну безпеку в якості окремого прав людини, відповідних обов'язків, зокрема, ефективного споживання енергоресурсів та ін. Вони конкретизують, розширюють і доповнюють існуючі конституційні права і свободи людини (зокрема, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло та ін.).

Запропоновано шляхи удосконалення конституційно-правового регулювання енергетичної безпеки в Україні у контексті сучасних реформ, євроатлантичної інтеграції і післявоєнної відбудови. Наприклад, обґрунтовано доцільність внесення змін і доповнень до стст. 17, 48, 116 Конституції України, а саме викласти їх положення у такій редакції:

Стаття 17. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної, енергетичної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Стаття 48. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, доступ до енергетичних послуг.

Стаття 116. Кабінет Міністрів України:

... 3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування, енергетичної безпеки та енергоефективності; ...

В умовах адаптації законодавства України до законодавства ЄС, захисту національних енергетичних інтересів та незалежності Української держави, а також узгодженості законодавства і термінологічного апарату, усунення законодавчих прогалин і колізій, необхідним є удосконалення й ряду інших законів і підзаконних актів України. Це стосується, насамперед, Законів України "Про національну безпеку України", «Про електроенергетику», «Про енергетичну ефективність будівель», «Про захист прав споживачів», «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», «Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання», «Про місцеве самоврядування», «Про Кабінет Міністрів України», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про ринок природного газу», «Про Фонд енергоефективності» та ін. Поряд з удосконаленням Кодексу законів про надра, Водного кодексу України, вбачається перспективним прийняття Енергетичного кодексу України (враховуючи успішний досвід Франції).

На шляху удосконалення інституційного механізму забезпечення енергетичної безпеки в Україні обґрунтовано запровадження інституту Уповноваженого Президента України з питань енергетичної безпеки, удосконалення діяльності існуючих владних органів України у даній сфері, а також розвиток інституту громадського контролю у системі забезпечення енергетичної безпеки. Порівняльно-правовий аналіз державного енергетичного нагляду, моніторингу і контролю в Україні й державах-членах ЄС, організації роботи національних регуляторів енергетичних ринків, належного дотримання прав споживачів, безперебійного енергопостачання, виконання учасниками енергетичного ринку вимог нормативно-правових актів щодо технічної

експлуатації енергетичних установок і мереж, а також конкуренції в енергетиці дозволяє зробити висновки щодо посилення відповідальності за порушення енергетичного законодавства України.

Останні законодавчі зміни актуалізують потребу вивчення і диференціації енергетичної безпеки, економічної безпеки, екологічної і кліматичної безпеки, інформаційною безпеки і кібербезпеки, а також засади і механізми формування і реалізації відповідних державних галузевих політик. Корисним та ефективним видається відносно новий інструмент – енергетична дипломатія – як складова економічної дипломатії, безпекової дипломатії; кліматичної дипломатії; як самостійний напрям дипломатії держави. У більшості сучасних держав вона є обов’язковою складовою національної безпеки, доповнюється спільною екологічною, торгівельною та іншими політиками, зумовлює розвиток експертної та комунікаційної платформ.

На шляху реалізації невідкладних реформ, євроатлантичної інтеграції і післявоєнної відбудови обґрунтованими є пропозиції про підготовку кваліфікованих фахівців у даній сфері, необхідність запровадження спеціальних навчальних курсів для підготовки майбутніх фахівців з питань енергетичної безпеки, зокрема, за спеціальностями «Право», «Правоохоронна діяльність», «Публічне адміністрування», «Державна безпека», а також впровадження спеціального курсу «Конституційно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 17 Goals to Transform Our World. URL: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/>
2. 98/181/EC, ECSC, Euratom: Council and Commission Decision of 23 September 1997 on the conclusion, by the European Communities, of the Energy Charter Treaty and the Energy Charter Protocol on energy efficiency and related environmental aspects. *OJ. L* 69. 9.3.1998. P. 1-116
3. 458/2000 Sb. ZÁKON ze dne 28. listopadu 2000 o podmínkách podnikání a o výkonu státní správy v energetických odvětvích a o změně některých zákonů (energetický zákon). URL: <https://www.aspi.cz/roducts/lawText/1/49962/1/2/zakon-c-458-2000-sb-o-podminkach-podnikani-a-o-vykonu-statni-spravy-venergetickych-odvetvich-a-o-zmene-nekterych-zakonu-energeticky-zakon>
4. 2010/385/ Council Decision of 24 June 2010 on the conclusion of the Statute of the International Renewable Energy Agency (IRENA) by the European Union. *OJ. L* 178. 13/07/2010. P. 17-27.
5. 2013/870 Dokumentin versiot ViitetiedotPå svenska Laki Energiavirastosta. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2013/20130870>
6. 2020 climate & energy package. URL: https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2020_en
7. A European Green Deal Striving to be the first climate-neutral continent: An official website of the European Union. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
8. A Framework for Action on Energy. World Summit on Sustainable Development. WEGAB Working Group. URL: http://www.un.org/jsummit/html/documents/summit_docs/wehab_papers/wehab_energy.pdf
9. A Hydrogen Strategy for a climate neutral Europe / European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/865942/EU_Hydrogen_Strategy.pdf.pdf

10. A/RES/2029 (XX). URL: [http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/2029\(XX\)](http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/2029(XX))
11. About the Man and the Biosphere Programme (MAB) UNESCO. URL: <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/man-and-biosphere-programme/about-mab>
12. About UN-Energy. URL: <http://www.un-energy.org/about>.
13. Accession criteria. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/glossary/accession-criteria_en49
14. Agency for Natural Resources and Energy. URL: <https://www.enecho.meti.go.jp/about/special/johoteikyo/suisokihonsenryaku.html>
15. Alhajji, A.F. and Williams, J.L. Measures of Energy Security in OECD Countries/Measures of Petroleum Dependence and Vulnerability. Oil, Gas & Energy Law Journal (OGEL), 2003, №1(3).
16. An EU approach to enhance economic security. Brussels, 20 June 2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_23_3358
17. Andrews-Speed P. The governance of energy in China: Transition to a low-carbon economy. Palgrave Macmillan. 2012.
18. Αποφασεις. Κύρωση του Εθνικού Σχεδίου για την Ενέργεια και το Κλίμα (ΕΣΕΚ). το κυβερνητικο συμβουλιο οικονομικησ πολιτικησ. URL: <https://ypen.gov.gr/wpcontent/uploads/2020/11/%CE%A6%CE%95%CE%9A-%CE%92-4893.2019.pdf>
19. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014A0529%2801%29-20211122>. (ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
20. Badanova, I. EU law in non-Eu countries: reflections on Ukrainian supreme court's jurisprudence on energy matters. *Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки*. 2023. №9-10. С. 12–17.

21. Bekendtgørelse af lov om elforsyning. URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2021/984#id2803eaf8-debf-462c85f3-2a9258911b29>
22. Belgium's recovery and resilience plan. URL: https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economicrecovery/recovery-and-resilience-facility/belgiums-recovery-and-resilience-plan_en
23. Betrieblicher Umweltschutz. URL: https://bfu-ag.de/leistungen/umweltschutz?gclid=CjwKCAiA0JKfBhBIEiwAPhZXDzP2YEV6g6VG-nzm3X7Y8RHvqBwtyJHa8dBUPIhK5NmJln7xKPdrxoCWW0QAvD_BwE
24. Bilotsky S. International legal regulation of environmentally oriented energy and Ukrainian practice. *Journal on environmental law policy and development*. 2015, №2.
25. Bradbrook A. Energy Law as an Academic Discipline *Journal of Energy and Natural Resources Law*, Vol. 14 (2), 1996. P. 203.
26. Bradbrook A. J., Gardam J. G. Placing Access to Energy Services within a Human Rights Framework. *Human Rights Quarterly*. 2006. Vol. 28. №2. P. 38
27. Bundesministersum für Wirtschaft und Klimaschutz. BMK. URL: <https://www.bmwk.de/Navigation/DE/Home/home.html> KfW: Bank auf Verantwortung. URL: <https://www.kfw.de/kfw.de-2.html>
28. Bundesnetzagentur. URL: https://www.bundesnetzagentur.de/cln_122/DE/Home/home_node.html
29. Case C-2/10: Judgment of the Court (First Chamber) of 21 July 2011 (reference for a preliminary ruling from the Tribunale amministrativo regionale per la Puglia – Italy) – Azienda Agro-Zootecnica Franchini Sarl, Eolica di Altamura Srl v Regione Puglia (Environment – Directive 92/43/EEC – Conservation of natural habitats and of wild fauna and flora – Directive 79/409/EEC – Conservation of wild birds – Special areas of conservation forming part of the Natura 2000 European Ecological Network – Directives 2009/28/EC and 2001/77/EC – Renewable energy sources – National rules – Prohibition on the location of wind turbines not intended

for self-consumption – No assessment of the environmental implications of the project). *Official Journal*. C 269. 10/09/2011. P. 8.

30. Case C-301/04 P. Commission v. SGL Carbon 2006. ECR I-5915.

31. Case C-366/10 Air Transport Association of America v Secretary of State for Energy and Climate Change, Judgment of the Court (Grand Chamber), Dec. 21, 2011. URL: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62010CJ0366:EN:HTML>

32. CISA. URL: <https://www.cisa.gov/>

33. Changing with the World. UNDP Strategic Plan: 2014-2017 / UNDP: http://www.undp.org/content/dam/undp/library/corporate/UNDP_strategic-plan_14-17_v9_web.pdf.

34. China's 14th five-year plan published in booklet. URL. http://english.www.gov.cn/news/topnews/202103/14/content_WS604dc8cdc6d0719374afad31.html

35. Claes M. The National Court's Mandate in the European Constitution. Oxford: Hart Publishing, 2006. URL: <https://doi.org/10.5040/9781472563613>.

36. Clean Energy For All Europeans. Pp. 4, 5; Annex II. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?qid=1481278671064&uri=CELEX:52016DC0860#footnote21>

37. Code de l'énergie. (En vigueur depuis le 1.07.2023) URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000023983208?dateVersion=20%2F07%2F2023&isAdvancedResult=&page=1&pageSize=10&query=Code+de+l%E2%80%99C3%A9nergie&searchField=ALL&searchProximity=&searchType=ALL&tab_selection=code&typePagination=DEFAUT&typeRecherche=date

38. Commission de Regulation de l'Energie. URL: <https://www.cre.fr/>

39. Commission Regulation (EU) № 838/2010 of 23 September 2010 on laying down guidelines relating to the inter-transmission system operator compensation mechanism and a common regulatory approach to transmission charging.

40. Communication from the Commission: The support of electricity from renewable energy sources. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005. 20 p.

41. Communication from the commission to the European parliament, the council, the european economic and social committee, the committee of the regions and the european investment bank a framework strategy for a resilient energy union with a forward-looking climate change policy. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2015%3A80%3AFIN>

42. Consolidated text: Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources (recast) Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018L2001&qid=1675696674213>

43. Copp D. The Right to an Adequate Standard of Living: Justice, Autonomy, and the Basic Needs. *Distributive Justice* (1st ed.). London. Routledge. 2012

44. Dahl Carol. The Energy Journal 18, № 1. 1997. P. 129-31. URL: <http://www.jstor.org/stable/41322723>.

45. Decision №1/2019 of the EU-Ukraine Association Council of 8 July 2019 as regards the amendment of Annex XXVII to the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22019D1599>.

46. Declaration: X Ministerial Meeting of GECF in Oran. April 19, 2010. URL: https://minenergo.gov.ru/documents/soglasheniya/?ELEMENT_ID=287.

47. Decreet over zero-emissievoertuigen en voertuigen aangedreven door alternatieve brandstoffen Bekendtgørelse af lov om varmforsyning. URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2021/2068#id407fa01c-e68a4204-862d-7f52e4181b16>

48. Defining energy security / IEA. URL: <https://www.iea.org/topics/energysecurity/whatisenergysecurity>; http://www.iea.org/subjectetcqueries/keyresult.asp?KEYWORD_ID=4103. <https://www.iea.org/topics/energy-security>.
49. DENA. Deutsche Energie Agentur. URL: <https://www.dena.de/ueber-die-dena/>
50. Denmark. Energy Strategy 2050. URL: <https://www.iea.org/policies/5122-energy-strategy-2050>
51. Directive 2010/30/EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the indication by labelling and standard product information of the consumption of energy and other resources
52. Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on common rules for the internal market for electricity and amending Directive 2012/27/EU (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L0944>
53. Douvitsa Ifigeneia. The new Law on Energy communities in Greece. *Cooperativismo e Economía Social (CES)*. N.º 40. Curso 2017-2018. Páxs. 31-58. <https://revistas.uvigo.es/index.php/CES/article/view/1385>
54. Ducaru S. D. The security of critical energy infrastructure in the age of multiple attack vectors: nato's multi-faceted approach. *Europolity-Continuity and Change in European Governance*. 2017. Vol. 11. Issue 1. P. 5–20.
55. Dupuy A., Nussbaum D, Butrimas V., Granitsas A. Energy security in the age of hybrid wars. *NATO Review*. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2021/01/13/energetichna-bezpeka-v-dobu-gbridnih-von/index.html>
56. E/RES/2119 (LXIII).: [http://www.un.org/en/documents/ods.asp?m=E/RES/2119\(LXIII\)](http://www.un.org/en/documents/ods.asp?m=E/RES/2119(LXIII)).
57. ECHR. Okyay and Others – Turkey (№ 36220/97). Judgment 12.7.2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69672>
58. ECHR. Tătar v. Romania, January 27th 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=003-2615810-2848789>.

59. ECJ. Joined Cases C-52-54/97, Viscido / Ente Poste Italiane (Rec. 1998), I-2629
60. ECJ. Opinion of Mr Advocate General Jacobs delivered on 26 October 2000.
61. Energaivirasto. URL: <https://energiavirasto.fi/sahko-ja-maakaasumarkkinat>
62. Energetyczny Regulacyjny Urad. URL: <https://www.eru.cz/o-eru>
63. ENERGY. URL: <https://www.energy.gov/>; <https://www.energy.gov/offices>
64. Energy Community Secretariat. Compliance Note. 'Ukraine – electricity transmission and dispatch tariff with respect to the tariffs for export and import'. CN 01/2020. 28 May 2020.
65. Energy Industry Act (EnWG) legislation type. Legislative Law. Passed in 2005. URL: <https://climatelaws.org/geographies/germany/laws/energy-industry-act-enwg>
66. Energy Law and Regulation in the European Union. / R. Tudway, Ed. L.: Sweet & Maxwell, 1999. 941 p.
67. Energy policy of Poland until 2040 (EPP2040). URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj3Pnk_KPsAhVxpIsKHQj5BFgQFjABegQIBxAC&url=https%3A%2F%2Fwww.gov.pl%2Fattachment%2F376a6254-2b6d-4406-a3a5-a0435d18be0f%23%3A~%3Atext%3DThe%2520Energy%2520Policy%2520of%2520Poland%2Cdelivered%2520in%2520the%2520medium%2520term.&usg=AOvVaw2cNk-FzjxWiQpd6V-U-6Yr
68. Energy Security European Commission. URL: https://ec.europa.eu/energy/topics/energy-security_en. 64
69. Energy security is the global priority for 2023. URL: <https://spectra.mhi.com/partner-energy-security-is-the-global-priority-for-2023>
70. Energy Strategy of Austria URL: <https://www.iea.org/policies/5018-energy-strategy-of-austria>

71. Estrategia de Almacenamiento Energético. 9 de febrero de 2021. URL: https://www.miteco.gob.es/es/prensa/210209npaprobacionestrategiadealmacenamiento_tcm30-522654.pdf
72. Estrategia de Descarbonización a Largo Plazo, que marca la senda para alcanzar la neutralidad climática a 2050. URL: <https://www.miteco.gob.es/es/prensa/ultimas-noticias/el-gobierno-aprueba-la-estrategia-de-descarbonizaci%C3%B3n-a-largoplazo-que-marca-la-senda-para-alcanzar-la-neutralidad-clim%C3%A1tica-a-2050/tcm:30-516141>
73. EU strategy on energy system integration Sector integration will make it easier to optimise and modernise the EU's energy system as a whole / An official website of the European Union. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-systemsintegration/eu-strategy-energy-system-integration_en
74. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/index_en; https://you-are-eu.europa.eu/index_en
75. European Commission. Secretariat-General. European pillar of social rights. Publications Office. 2017. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2792/95934>
76. European Committee of Social Rights: Conclusions. URL: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/France2003_en.pdf.
77. European Court of Justice. PreussenElektra AG v. Schleswag AG, 13 March 2001, Case ECJ C-379/98 (PreussenElektra). *European Court reports*. 2001. P. 1-2099.
78. European Energy Security Strategy Brussels, 28.5.2014, COM(2014) 330 final. URL: <http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-energy-security-strategy.pdf>
79. European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators (ACER) Single Programming Document 2023-2025 Ljubljana, 15 December 2022. URL: https://www.acer.europa.eu/sites/default/files/documents/en/The_agency/Mission_and_Objectives/Documents/ACER_Programming_Document_2023-2025.pdf

80. Evans M., Runci P.J., Meier A.K., Delgado A., Secrest T.J., Williams K. International Energy Agency Implementing Agreements and Annexes. Washington: Pacific Northwest National Laboratory Richland, 2009. URL: http://www.pnl.gov/main/publications/external/technical_reports/PNNL-18992.pdf.

81. Ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία της Οδηγίας 2014/94/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Οκτωβρίου 2014 για την ανάπτυξη υποδομών εναλλακτικών καυσίμων, απλοποίηση διαδικασίας αδειοδότησης και άλλες διατάξεις πρατηρίων παροχής καυσίμων και ενέργειας και λοιπές διατάξεις. Α'222/30.11.2016. URL: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/245004/nomos-4439-2016>

82. FEMA. URL: <https://www.fema.gov/>

83. FENS spol. s r.o. v Slovenská republika. Case C-305/17 (CJEU, 6 December 2018).

84. FERC URL: <https://www.ferc.gov/office-energy-infrastructure-security-oeis>

85. Gas Exporting Countries Forum Doha Declaration. 15 November 2011. URL: <http://www.voltairenet.org/article179239.html>.

86. Gaye Christoffersen. The Role of China in Global Energy Governance. *China Perspectives*, 2016. №2. C. 15-24.

87. General comment №№ 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life. Distr.: General 30 October 2018. URL: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/1_Global/CCPR_C_GC_36_8785_E.pdf «General comment»

88. Gesetz zur Ausstellung, Übertragung und Entwertung von Herkunftsnachweisen sowie zur Schaffung eines Herkunftsnachweisregisters für gasförmige Energieträger und eines Herkunftsnachweisregister (HKNR). URL: <https://www.umweltbundesamt.de/themen/klima-energie/erneuerbareenergien/herkunftsnachweisregister-hknr>

89. Georgiadou, A., Michalitsi – Psarrou, A., & Askounis, D. A security awareness and competency evaluation in the energy sector. *Computers and Security*, 2023. 129 p. doi:10.1016/j.cose.2023.103199
90. Global Environment Facility. URL: http://www.thegef.org/gef/sites/thegef.org/files/publication/GEF_Instrument_Oct2011_final_0.pdf
91. Goldthau Andreas. A Public Policy Perspective on Global Energy Security. *International Studies Perspectives*. Oxford University Press. Vol. 13, № 1 (February 2012), pp. 65-84. URL: <https://www.jstor.org/stable/44218679>
92. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html>
93. Guidelines for nuclear Transfers (INFCIRC/254 Part 1) . Guidelines for transfers of nuclear-related dual-use equipment, materials, software, and related technology (INFCIRC/254, Part 2) URL: <https://www.nuclearsuppliersgroup.org/en/guidelines>
94. H.R.3684 – Infrastructure Investment and Jobs Act / Congress.gov. URL: <https://www.congress.gov/bill/117thcongress/house-bill/3684>
95. Happ R. The Nord Stream Pipeline: Settlement of Disputes under the Energy Charter Treaty? *German Yearbook of International Law*. Vol. 52. 2009. P. 353-430.
96. Herkunftsnachweisregisters für Wärme oder Kälte aus erneuerbaren Energien (Herkunftsnachweisregistergesetz, HkNRG): Nichtamtliches Inhaltsverzeichnis HkNRG. Ausfertigungsdatum: 04.01.2023. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/hknrg/BJNR0090B0023.html>
97. Hinteregger M. The New Austrian Act on Third Party Liability for Nuclear Damage. *Nuclear Law Bulletin*. 1998. № 62. P. 33.
98. Huhta K. The scope of state sovereignty under article 194(2) tfeu and the evolution of eu competences in the energy sector. *International & Comparative Law Quarterly*. 2021. 70 (4). P. 991–1010.

99. Hoja de Ruta del Hidrógeno: una apuesta por el hidrógeno removable. URL: https://energia.gob.es/eses/Novedades/Documents/hoja_de_ruta_del_hidrogeno.pdf
100. IEA Framework for International Energy Technology Cooperation. URL: <https://www.iea.org/media/impag/IEAFramework.pdf>.
101. Information from the Commission – Community guidelines on State aid for environmental protection. *OJ. C 37*. 2001. P. 3-15.
102. Instrument for the Establishment of the Restructured Global Environment Facility. URL: https://www.thegef.org/sites/default/files/publications/GEF_Instrument-Interior-March23.2015_1.pdf
103. International Atomic Energy Agency. URL: <https://www.iaea.org/>
104. International Ecological Safety Cooperative Organization Charter (Revised at the 3rd meeting of the presidium in April 2012). URL: www.iesco-iesco.org/content/en-US/p1976_k567.aspx
105. International Energy Agency. Implementing Agreement For Renewable Energy Technology Deployment. URL: <http://iea-retd.org/wp-content/uploads/2011/09/RETD-IA-Text.pdf>.
106. International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook : 10th Anniversary of the International School of Nuclear Law. 2010. Nuclear Energy Agency; Organisation for Economic Cooperation and Development. URL: <http://www.oecd-neo.org/law/isnl/10th/isnl-10th-anniversary.pdf>
107. ISO (International Organization for Standardization). URL: <https://www.iso.org/standards.html>
108. Japan's Long-term Strategy under the Paris Agreement: Cabinet decision, 11 June 2019. Ministry of Environment. URL: <https://www.env.go.jp/en/headline/2406.html>
109. Japan 2021. Energy policy review: Country report, March 2021. Paris: International Energy Agency, 2021. 241 p.

110. Jingzheng Ren, Benjamin K. Sovacool, Quantifying, measuring, and strategizing energy security: Determining the most meaningful dimensions and metrics. In: *Energy* 76, 2014. P. 838-849.

111. Judgment of the General Court (Seventh Chamber) of 7 March 2013. Republic of Poland v European Commission. Environment – Directive 2003/87/EC – 718 Scheme for greenhouse gas emission allowance trading – Transitional rules for harmonised free allocation of emission allowances from 2013 – Benchmarks to be applied to calculate the allocation of emission allowances – Equal treatment – Proportionality. Case T-370/11. *European Court Reports* 2013.

112. Kharazishvili Y., Kwilinski A., Sukhodolia O., Dzwigol H., Bobro D., Kotowicz J. The Systemic Approach for Estimating and Strategizing Energy Security: The Case of Ukraine. *Energies*. 2021. Vol. 14. Issue 8.

113. Knopf Jeffrey. Security Assurances and Nuclear Nonproliferation. *Stanford University Press*. 2012. P. 1–13.

114. Kohl W.L. Consumer Country Energy Cooperation: The International Energy Agency and the Global Energy Order *Global Energy Governance*. The New Rules of the Game / Ed. Andreas Goldthau Jan Martin Witte. P. 195-220.

115. Koninklijk besluit betreffende de veiligheidsmaatregelen inzake de oprichting en de exploitatie van installaties voor vervoer van gasachtige producten en andere door middel van leidingen

116. Konoplyanik A., Walde T. Energy Charter Treaty and its Role in International Energy. *Journal of Energy & Natural Resources Law*. Vol. 24. № 4. 2006. P. 523-558.

117. Khorishko L. Poland's energy security in the context of eu environmental initiatives. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. Vol. 7. Issue 4. P. 226–230.

118. La Constitution du 4 octobre 1958, texte fondateur de la Ve République. URL: [https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution -du-4-octobre-1958-en-vigueur](https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur)

119. Langtitel Bundesgesetz über den Ausbau von Energie aus erneuerbaren Quellen (Erneuerbaren-Ausbau-Gesetz, EAG). URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20011619> 10

120. Law “Energy communities and other provisions”; Law 4001/2011 on the Operation of Electricity and Gas Energy Markets, for Exploration, Production and Transmission Networks of Hydrocarbons and other provisions. Greece, 2011.

121. Ley 7/2021, de 20 de mayo, de cambio climático y transición energética. BOE. №121, de 21.05.2021, pp. 62009-62052

122. License Renewal of Nuclear Power Plants; Generic Environmental Impact Statement and Standard Review Plans for Environmental Reviews. URL: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/FR-2013-06-20/pdf/2013-14314.pdf>

123. Liu, J. L., Fu, J., Wong, S. S. & Bashir, S. Energy security and sustainability for the european union after/during the ukraine crisis: a perspective. *Energy and Fuels*, 2023. 37(5), 3315-3327

124. Lordan-Perret R., Wright A., Burgherr P., Spada M., Rosner R. Attacks on energy infrastructure targeting democratic institutions. *Energy policy*. 2019. Vol. 132. P. 915–927.

125. Lov om Forsyningstilsynet. URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2018/690>

126. Marcin Piechocki. Probleme der Energiesicherheit aus polnischer Perspektive. In: Jochen Franzke (Hrsg.) Europa als Inspiration und Herausforderung, Potsdam 2011. P. 97-116.

127. Memorandum between Ukraine and the European Union on cooperation in the energy sector. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_694.

128. Memorandum for the Establishment of an International Renewable Energy Agency (IRENA, 2001). URL: [http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=memorandum%20for%20%20the%20establishment%20of%20an%20international%20solar%20energy%20agency%20\(isea\)&source=web&cd=2&cad=rja](http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=memorandum%20for%20%20the%20establishment%20of%20an%20international%20solar%20energy%20agency%20(isea)&source=web&cd=2&cad=rja)

&ved=0CDsQFjAB&url=http%3A//www.hermannscheer.de/en/images/stories/pdf/ir
ena_memorandum.pdf&ei=DDzPUN7IBiH4gTC1oDwBg&usg=AFQjCNG5GZOV4
jmNkVIIzBEZDccR_ilb5g&bvm=bv.1355325884,d.bGE.

129. Memorandum of Understanding on the Strategic Energy Partnership between Ukraine and the European Union jointly with the European Atomic Energy Community 2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-16#Text

130. Ministero dell'internodecreto 23.10.2018 Regola tecnica di prevenzione incendi per la progettazione, costruzione ed esercizio degli impianti di distribuzione di idrogeno per autotrazione. (18A07049) (GU Serie Generale №.257 del 05-11-2018). URL: <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2018/11/05/18A07049/sg>

131. Mwanza, Bupe & Mbohwa, Charles. Strategies for Enhancing .Extended Producer Responsibility Enforcement: A Review. URL: <https://doi.org/10.33796/waberconference2019.66>.

132. NASEO. URL: <https://www.naseo.org/stateenergyplans>

133. National Climate Agreement. URL: <https://www.government.nl/documents/reports/2019/06/28/climate-agreement>; <https://www.klimaataakkoord.nl/documenten/publicaties/2019/06/28/national-climate-agreement-the-netherlands>

134. NERC. URL: <https://www.nerc.com/Pages/default.aspx>

135. Next Generation EU / European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/euborrower-investor-relations/nextgenerationeu_en

136. Nuclear Industries Security (Amendment) Regulations. 2013. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukxi/2013/190/made>

137. Office of clean energy demonstrations Programs. URL: <https://www.energy.gov/oced/programs>

138. Ostudimov B., Kaminska N. Energy security principles: Legal nature, classification and modernisation. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2023. Vol. 28, №1. P. 55-67.

139. Ostudimov B., Kaminska N. Energy monitoring and control in EU member states: legislative trends and institutional framework. *Visegrad journal on human rights*. 2023. № 3. 84-90.

140. Our mission URL: <https://www.iea.org/aboutus/>.

141. Panel Report, Canada-Certain Measures Affecting the Renewable Energy Generation Sector, Canada-Measures Relating to the Feed-In Tariff Program, 7.167. WT/DS426/R (Dec. 19, 2012). URL: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=113961,113962&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextSearch=.

142. Piano Nazionale Integrato per l'Energia e il Clima 2030 (PNIEC) 2.02. 2021 Dipartimento Unità per l'efficienza energetica. URL: <https://www.efficientaenergetica.enea.it/glossario-efficienza-energetica/letterap/piano-nazionale-integrato-per-l-energia-e-il-clima-2030-pniec.html>

143. Piani nazionali per la ripresa e la resilienza: la valutazione della Commissione È adeguata nel complesso, ma l'attuazione rimane a rischio: Corti dei conti de Europea. URL: <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/nrrp-21-2022/it/>

144. Plan Nacional Integrado de Energía y Clima (PNIEC) 2021–2030. 20.01.2020. URL: <https://www.miteco.gob.es/es/prensa/pniec.aspx>

145. Polska Strategia Wodorowa do roku 2030: Ministerstwo Klimatu i Środowiska. URL: <https://www.gov.pl/web/klimat>

146. Presidential Policy Directive /PPD-21 Critical Infrastructure Security and Resilience. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/02/12/presidential-policy-directive-critical-infrastructure-security-and-resil>

147. Preussen Elektra AG v Schleswag AG, in the presence of Windpark Reußenköge III GmbH and Land Schleswig-Holstein. Reference for a preliminary ruling: Landgericht Kiel – Germany. Electricity – Renewable sources of energy – National legislation requiring electricity supply undertakings to purchase electricity at minimum prices and apportioning the resulting costs between those undertakings and

upstream network operators – State aid – Compatibility with the free movement of goods. Case C-379/98. *European Court reports*. 2001. P. I-2099.

148. Projekt ustawy o zmianie ustawy – Prawo energetyczne oraz niektórych innych ustaw. URL: <https://www.gov.pl/web/premier/projekt-ustawy-o-zmianie-ustawy--prawo-energetyczne-oraz-niektorych-innych-ustaw3>

149. Prontera A. Beyond the regulatory state: rethinking energy security governance and politics in the European Union. *Comparative european politics*. 2020. Vol. 18. Issue 3. P. 330-362.

150. Protocol of accession of Ukraine to the Treaty establishing the Energy Community. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a27#Text

151. Public law 109–58 aug. 8, 2005. Energy policy Act of 2005. URL: <https://www.congress.gov/109/plaws/publ58/PLAW-109publ58.pdf>

152. Redgwell C. International Regulation of Energy Activities *Energy Law in Europe* / ed. Martha M. Roggenkamp, Anita Rünné, Catherine Redgwell, Itigo del Guayo. Oxford : Oxford University Press, 2001. P. 35.

153. Regeling aanwijzing categorieën duurzame energieproductie en klimaattransitie 2022. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0046631/2022-06-28#Paragraaf3.4.9_Artikel79

154. Regional Clean Hydrogen Hubs Office of Clean Energy Demonstrations. URL: <https://www.energy.gov/oced/regionalclean-hydrogen-hubs>

155. Report of World Commission on Environment and Development «Our common Future». United Nations. URL: http://conspect.nl/pdf/Our_Common_Future-Brundtland_Report_1987.pdf.

156. Resolution on solar energy. *OJ*. C 292. 08/11/1982. P. 11.

157. Resolution on the use of biomass as a source of energy. *OJ*. 11.10.1982. P. 102.

158. Richard M. Temple. Liability for Nuclear Incidents : Should the UK Now Follow the US Approach / Richard M. Temple, Chtistina Penny, Mary Anne Sullivan. *Journal of Environmental Law*. 2006. Vol. 18. №3. P. 443–457.

159. Sakmar S.L. Free Trade and Sea Turtles: The International and Domestic Implications of the ShrimpTurtles Case *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*. Vol. 10, afl. 2. 1999. P. 345-395.

160. Security Assurances: Unilateral Security Assurances by Nuclear-Weapon States. URL: http://www.exportlawblog.com/docs/security_assurances.pdf

161. Second IEF-GARP Global Energy Risk Forum: Energy Security and Transitions in the New Risk Environment 6-7 June 2023, Paris, France. URL: <https://www.ief.org/events/second-ief-garp-global-energy-risk-forum-energy-security-and-transitions-in-the-new-risk-environment>

162. Sheehan P., Sun F. Energy use in China: interpreting changing trends and future directions. 2007.

163. Sherman W. Garnett. The “Model” of Ukrainian Denuclearization. Stanford University Press. 2012.

164. Smirnova, K.V. & Sviatun, O.V. EU-Ukraine Association Agreement Implementation Coordination Mechanism. *Actual problems of international relations*. Release. 2020. 142. P. 50-61.

165. Spark M. Matsunaga Hydrogen Act of 2005. URL: <http://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid%3AUSCprelim-title42-chapter149>

166. Statute of the International Renewable Energy Agency (IRENA). European Parliament legislative resolution of 16 June 2010 on the draft Council decision on the conclusion of the Statute of the International Renewable Energy Agency (IRENA) by the European Union (08612/2010 – C7-0109/2010 – 2009/0085(NLE)). OJ. C 236 E. – 12/08/2011. P. 178.

167. Steven Pifer. The Trilateral Process: The United States, Ukraine, Russia and Nuclear Weapons 2011. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/05_trilateral_process_pifer.pdf

168. Stockholm International Peace Research Institute : The independent resource on global security. URL: <https://www.sipri.org/>

169. Taifouris, M., & Martín, M. Towards energy security by promoting circular economy: A holistic approach. *Applied Energy*, 2023.

170. The 4th Strategic Energy Plan – 2014; Long-term Energy Supply and Demand Outlook to 2030; Japan 2021. Energy policy review: Country report, March 2021. Paris: International Energy Agency, 2021. 241 p.

171. The Constitution of Greece. URL: <http://www.hri.org/docs/syntagma/artcl25.html#A24>

172. The electric power industry in Japan 2022. Tokyo: Japan Electric Power Information Center (JEPIC), 2022. 81 p.

173. The North Atlantic Treaty. URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm

174. The official website of the World Energy Council. URL: https://www.worldenergy.org/document/ethiopia_june_30_v_gbeddy_security.pdf

175. The Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC). URL: <http://www.opec.org>

176. The right to adequate housing (Art.11 (1)):13.12.1991.CESCR General comment 4. (General Comments). URL: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/469f4d91a9378221c12563ed0053547e?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/469f4d91a9378221c12563ed0053547e?Opendocument).

177. The Second Gas Summit Declaration. 1 July 2013. URL: <http://www.voltairenet.org/article179238.html>.

178. Third energy package. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/markets-and-consumers/market-legislation/thirdenergy-package_en

179. Total energy consumption / Global Energy Statistical Yearbook 2014. URL: <http://yearbook.enerdata.net>.

180. Transmission Note on the EU environmental legal framework applicable to shale gas projects of 26 January 2012. URL: http://ec.europa.eu/environment/integration/energy/pdf/legal_assessment.pdf.

181. Treaty on the Functioning of the European Union, Europa consolidated version of the treaty establishing the European atomic energy community (2010/c 84/01), EurLex. Retrieved 18 September 2011

182. United Nations Environment Programme. : <http://www.unep.org/PDF/FinalMTSGCSS-X-8.pdf>.

183. Ziankova, I., Yaryhina, H., & Said Sati, R. Глобальна енергетична безпека та міжнародний економічний розвиток. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*. 2020. №(98), С. 63-78.

184. Zweck und Aufgaben des Vereins: Satzung des Bundesverbandes der Energie- und Klimaschutzagenturen Deutschlands (eaD) e. V. URL: https://energieagenturen.de/wp-content/uploads/2021/05/eaD-Satzung_Stand_04-21.pdf

185. Vasconcelos J. Energy regulation in Europe: regulatory policies and politics of regulation. URL: http://www-55.mech.kuleuven.be/european-review-of-energy-market/EREM_9-_Comment_Jorge_Vasconcelos.pdf.

186. Vasconcelos J. Towards the Internal Energy Market: how to bridge a regulatory gap and build a regulatory framework. URL: http://www.hks.harvard.edu/hepg/Papers/Vasconcelos_%20EREM_0905.pdf

187. Von Hippel, D.F. Energy security analysis: a new framework. recommend (Stockholm Environment Institute). 2004. Vol. 1.

188. Warum die energiewende frauen braucht! why the energy transition needs women! URL: https://www.globalwomennet.org/wp-content/uploads/2020/10/DM_1020_PV_BEE.pdf

189. Wälde T.W. International Organisations in the Energy Sector, № 3: The European Union. *Oil, Gas & Energy Law Journal (OGEL)*, 2003. №1(3).

190. William J. Long & Suzette R. Grillot. Ideas, Beliefs, and Nuclear Policies: The Cases of South Africa and Ukraine. *The Nonproliferation Review*. 2000. P. 24–40.

191. Wind Power in Context – A clean Revolution in the Energy Sector. 2008. 195 p. URL: http://www.energywatchgroup.org/fileadmin/global/pdf/2009-01_Wind_Power_Report.pdf.

192. World Energy Assessment: Energy and the Challenge of Sustainability. United Nations Development Programme, United Nations Department of Economic and Social Affairs, World Energy Council. URL: [http://www.undp.org/content/dam/aplaws/publication/en/publications/environment-energywww-ee-library/sustainable-energy/world-energy-assessment-energy-and-the-challenge-of-sustainability/World%20Energy %20Assessment-2000.pdf](http://www.undp.org/content/dam/aplaws/publication/en/publications/environment-energywww-ee-library/sustainable-energy/world-energy-assessment-energy-and-the-challenge-of-sustainability/World%20Energy%20Assessment-2000.pdf)

193. Yakovyuk I., Yefremova K. & Novikov E. Energy security in conditions of geopolitical instability *Law and innovation*. 2022. №4 (40).

194. Yergin D. Ensuring Energy Security. *Foreign Affairs*. 2006. №85. 69.

195. Абрамов В., Мошинський Р. Теорія безпеки та інститути (про вибір методологічної основи наукового дослідження системи національної безпеки). *Вісник Національної академії державного управління. Філософія, методологія, теорія та історія державного управління*. 2011. №3. С. 5-13

196. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану: Експертно-аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-05/executive-1.pdf>

197. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо зарубіжного досвіду розвитку водневої енергетики та перспектив запровадження в Україні <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32405.pdf>

198. Андріїв В., Вахонєва Т. Міжнародно-правові проблеми кваліфікації права на гідний рівень життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 75: ч. 3. С. 137-143.

199. Арктичний проєкт Путіна: як ЄС варто посилити енергетичні санкції проти Росії. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2023/10/23/7171923/>

200. Армашула К. Паливно-енергетична безпека України. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/efafd679-b97b-40a2-ace1-21c0de22a01e/content>
201. Балюк Г.І. Проблеми формування та становлення ядерного права України : дис.. доктора юрид. наук : 12..00.01, 12.00.06. К., 2000. 270 с.
202. Балюк Г.І., Кронда О.Ю., Сушик О.В. Цивільно-правова відповідальність за ядерну шкоду : навч. посібник / за заг. ред.. Г.І. Балюк. Чернівці : Кондратьєв А.В., 2012. 144 с.
203. Бандура О. О. Основне питання філософії (загальний нарис). URL: <https://elar.naiau.kiev.ua/items/773202a9-037d-4cd6-b299-9c4c752a74c8>
204. Бараннік В.О. Енергетична безпека держави: основні сучасні тенденції та принципи забезпечення. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Серія «Політологія». 2013. Т. 212. Вип. 200. С. 101–106.
205. Бараннік В.О. Енергетична безпека держави: обґрунтування основних складників, залежностей та взаємозалежностей. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 2 (23). С. 40–46.
206. Барановський О. І. Філософія безпеки : монографія : у 2 т. К.: УБС НБУ, 2014. Т. 1 : Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. 831 с.
207. Бенедик Я. Міжнародне енергетичне агентство у міжнародному механізмі співробітництва держав у сфері відновлювальної енергетики. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3 (241). С. 171–176.
208. Бенедик Я.С. Організаційно-правовий механізм міжнародного співробітництва у сфері використання відновлюваних джерел енергії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.

209. Бенедик Я.С. Роль міжнародних організацій системи ООН у сфері відновлюваної енергетики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Вип. 34. Том 3 С. 122-126.

210. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / пер. с франц. М.: NONA BENE, 2000. 576 с.

211. Берман Г.Дж. Право і революція. Формування західної традиції права / пер. з англ.; наук. ред. Н. Толкачова. Київ: IRIS, 2001. 651 с.

212. Бєлова М., Марцеляк М. Принцип гуманізму, як передумова змісту окремих категорій прав людини *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022 Том 1 № 73. С.37-39.

213. Биконя О.С. Організаційно-економічний механізм формування інтелектуальної енергетичної системи України автореф. дисер. ... канд екон. наук: 08.00.03. К., 2019. 23 с.

214. Біба В. Майбутні виклики енергоефективності в Україні та ЄС. URL: http://m.nupp.edu.ua/files/presentation_materials/ua/0712/mveeues.pdf

215. Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Маслюк О.В. Ядерна злочинність: поняття, сутність, класифікація, характеристика, шляхи запобігання, протидії, розслідування. монографія / за ред. П.Д. Біленчука. Київ, 2009. 88 с.

216. Білоцький С.Д. Міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2015. 765 с.

217. Білоцький С. Міжнародно-правові засади та інституційні механізми регулювання відносин у сфері екологічно орієнтованої енергетики. О. : Фенікс, 2015. 546 с.

218. Білоцький С.Д. Юридичні аспекти проблеми формування міжнародних стандартів. *Журнал порівняльного і європейського права*. 2016, № 1. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pravo/article/viewFile/2781/2484>

219. Білоцький С.Д., Єделєв Р.С. Новітні тенденції в правових засадах міжнародної енергетичної безпеки. *Сучасні проблеми розвитку міжнародного*

та європейського права: монографія / заг. ред. д.п.н., проф. В. В.Копійки. Київ, 2023. С. 28-47.

220. Блистів Т. І., Колесник В. Т, Пригунов П. Я., Карпова К. В. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 4 (81). С. 13-26.

221. Бобров Є.А. Сучасна енергетична політика України та її вплив на енергетичну безпеку держави. URL: <http://ena.lp.edu.ua>

222. Бодрук О.С. Системи національної та міжнародної безпеки в умовах формування нового світового порядку: 1991 - 2001 роки: автореф. дис... докт. політ. наук: 21.01.01 /Нац. ін-т стратег. дослідж., Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. К., 2003. 24 с.

223. Борцевич П. С. Міжнародно-правове регулювання фізичного захисту ядерних матеріалів: дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Львівський національний ун-т імені Івана Франка. Л., 2008. 189 с.

224. Брюссельська конвенція про відповідальність операторів ядерних суден від 25 травня 1962 р. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.3282.0>

225. Бурик З. М. Теоретико-методологічні засади державного регулювання сталого розвитку України: дис. ... докт. наук з держ. управління: 25.00.02. К., 2018. 468 с.

226. В сенаті США зареєстрували законопроект для підтримки енергетичної безпеки України і Європи. URL: <https://www.holosameryky.com/a/7208263.html>

227. Ващенко Ю.В. Державне регулювання у сфері енергетики України: адміністративно-правовий аспект: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 488 с.

228. Ващенко Ю.В. Розвиток наукової думки про право на доступ до енергетичних послуг. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16392/1/%D0%A0%D0%9E%D0%97%D0%92%D0%98%D0%A2%D0>

%9E%D0%9A%20%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%87%20%D0%94%D0%A3%D0%9C%D0%9A%D0%98.pdf

229. Венская конвенция о гражданской ответственности за ядерный ущерб. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_006; Про приєднання України до Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду: Закон України від 12.07.1996 № 334/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211919#Text>

230. Відновлювальна енергетика та енергоефективність у XXI ст.: матер науково-практ конф (15-16.05.2019). К., 2019. 952 с.

231. Власюк В.В. Стимулюючі тарифи й інші схеми підтримки відновлювальної енергії у парадигмі законодавства СОТ. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 4. С. 106-112

232. Войтко С.В., Заінчковська М.М. Стан і перспективи розвитку енергетики як сфери забезпечення якості та безпеки життя. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*, 2021. №18.

233. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник Харків, 2020. 544 с.

234. Волошин О. Л. Механізми державного регулювання розвитку альтернативної енергетики в Україні : дис. ... канд. держ. упр. : 25.00.02. Харків, 2015. 197 с.

235. Волощук В.А Математичне моделювання об'єктів теплоенергетики на основі термодинамічних підходів: дис. ... докт. техн. наук.: 01.05.02. К., 2018. 371 с.

236. Геєць В. Новий прагматизм – інструмент досягнення кращого майбутнього. *Економічна теорія*. 2017. № 1. С. 5–24.

237. Гизатуллина Е. Н. Организационно-экономический механизм государственного управления топливно-энергетическим комплексом Украины : дис. ... канд. экон. наук: 08.00.03. Х., 2008. 239 с.

238. Гірничий закон України від 06.10.1999 р. № 1127-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-14#Text>
239. Гончарук І.В. Енергетична незалежність як суспільно-економічне явище. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2020/15.pdf.
240. Горун О.В., Камінська Н.В., Фатхутдінова О.В. Теорія держави та права : навч. посіб. К.: КНТ, 2011. 216 с.
241. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.
242. Дейна А.Ю. Теоретичні основи статистичного забезпечення регулювання енергонезалежності України. *Економіка і організація управління*. 2017. № 1 (25). С. 160–170.
243. Демиденко В.О. Захист критичної інфраструктури органами місцевого самоврядування: *Сучасний конституційний процес та судово-правова реформа: реалії сьогодення та перспективи* матеріали науково-практ. круглого столу (Київ, 24 червня 2020). Київ: НАВС, 2020. С. 19-21.
244. Дем'янчук Ю. На шляху до НАТО: сучасні виклики та перспективи реалізації політики безпеки *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2019. Вип. 46. С. 37-53.
245. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <https://saee.gov.ua/uk/content/mission>
246. Деркач А.Л. Організаційно-правові аспекти контролю у галузі ядерної та радіаційної безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2007. 213 с.
247. Деякі питання Державної інспекції енергетичного нагляду України: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 р. № 77. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2018-%D0%BF#Text>
248. Джерела конституційного права України / Ю.С. Шемшученко та ін.; відпов. ред. Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик. Київ: Наук. думка, 2010. 710 с.
249. Джумагельдиева Г. Д. Правовое обеспечение энергосбережения : монография. Донецк: Юго-Восток, 2011. 374 с

250. Джуська А. В. Право людини на життя в контексті безпечного довкілля (на прикладі України). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 31 (70). № 1. С. 52–58.

251. Дзядикевич Ю.В. Організаційно-економічний механізм енергозбереження: монографія / Ю. В. Дзядикевич, В. Я. Брич, В. В. Джеджула, Р. Б. Гевко, та ін. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 154 с.

252. Договір до Енергетичної Хартії та Заключний акт до неї. Протокол до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_056#Text

253. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства: Міжнародний документ від 25 жовтня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_926#Text

254. Дубровський І. М. Соціальна безпека: щодо питання про концептуалізацію *Право і безпека*. 2009. № 2. С. 182-185

255. Дужич Л. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. К., 2010. Вип. 88. Ч. 1. С. 114–115

256. Енергетична безпека. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/energetychna-bezbeka>

257. Енергетична безпека України: методологія системного аналізу та стратегічного планування : аналіт. доп. / [Суходоля О.М., Харазішвілі Ю.М., Бобро Д. Г., Сменковський А.Ю., Рябцев Г.Л., Завгородня С.П.] ; за заг. ред. О.М. Суходолі. Київ: НІСД, 2020. 178 с.

258. Енергетична політика – у фокусі зовнішньої політики ЄС. URL: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%E2%80%93%D1%83-%D1%84%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%96-%D0%B7%D0%BE%D0>

%B2%D0%BD%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D1%97-%D0%BF
%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D1%94%D1
%81_uk

259. Енергетична політика Китаю 2012. Сінхуа. URL:
<https://www.globaltimes.cn/content/740169.shtml>;

260. Енергетична сталість України під час війни і після перемоги. URL:
<https://www.prostir.ua/?news=enerhetychna-stalist-ukrajiny-pid-chas-vijny-i-pislya-peremohy>

261. Енергетична стратегія України на період до 2030 року : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 1071-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13>

262. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 р. № 605-р. URL: <https://mepr.gov.ua/>

263. Енциклопедія соціогуманітарної інформології / коорд. проекту та заг. ред. проф. К. І. Беляков. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2021. Т. 2. 436 с.

264. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.

265. Європейський Зелений Курс, 15.04.2021 / Представництво України при Європейському Союзі. URL: <https://ukraineeu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda>

266. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика. Київ: НІСД, 2003. С. 53–87.

267. Завгородня С.П. Європейський досвід боротьби з енергетичною бідністю. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-06/az.pdf>

268. Загальна декларація прав людини, резолюція 217 А (III) ГА ООН 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

269. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права. Основоположні принципи права як його*

ціннісні виміри. Науково-практичний юридичний журнал. 2012..Вип. 3. С. 22-28.

270. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. URL: http://ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/

271. Звіт за результатами консультацій з громадськістю 24.07.2020 р. URL: <http://www.snrc.gov.ua/nuclear/uk/publish/article/471155>

272. «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf

273. Земляний М.Г. До оцінки рівня енергетичної безпеки. Концептуальні підходи. *Стратегічна панорама*. 2000. № 2. С. 56.

274. Іляш О.І. Системна парадигма соціальної безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії. *Механізм регулювання економіки*. 2011. №2. С. 23-32.

275. Калетнік Г.М., Гончарук Т.В. Інноваційне забезпечення розвитку біопаливної галузі: світовий та вітчизняний досвід. *Бізнес Інформ*. 2013. № 9. С. 155–160.

276. Камінська Н.В., Демиденко ВО. Сталий енергетичний розвиток: міжнародні, конституційно-правові та доктринальні засади. *Європейські перспективи*. 2023. №3. С. 133-140.

277. Камінська Н.В., Задоровський М. Ядерне роззброєння України: правові підстави і наслідки *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства: матер. V Всеукр. науково-практ конфер. (Кіровоград, 2 грудня 2016 р.).* Кір., 2016.

278. Камінська Н., Муза О., Демиденко В. Глобальна енергетична політика: проблеми концептуалізації та інституціоналізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023, №4. С.771–775.

279. Камінська Н.В., Куненко І.С., Камінський А.І. Екологічне право : навч. посібник К.: Дакор, 2013. 248 с.

280. Камінська Н.В., Пожидаєва М.А. Правова природа санкцій та їх ефективність у протидії російському вторгненню. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. №2. С. 59–75.

281. Київський безпековий договір. Міжнародні гарантії безпеки для України. Київ, 2022. URL: <https://tinyurl.com/2f7gbjuc>

282. Кишко-Єрлі О.Б. Правове регулювання використання відновлюваних джерел енергії : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2010. 230 с.

283. Кліматична політика України: енергетична складова. К., 2019. URL: https://ua.boell.org/sites/default/files/hbs_klimatichna_politika_ukrayini_energetichna_skladova.pdf

284. Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваіте, 2018. 908 с.

285. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142-164/

286. Козюбра М. Судова правотворчість: аномалія чи іманентна властивість правосуддя. *Вісник Верховного Суду України*. 2017. № 3(199). С. 8

287. Козюбра М.І., Погребняк С.П., Цельєв О.В., Матвєєва Ю.І. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

288. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): автореф. дис. .. докт юрид наук. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ. 1999. 39 с.

289. Кодекс омицева О., Мильніченко С. Основні напрями регіональної енергетичної політики. Збірник наукових праць ЧДТУ. Вип. 40. Ч. І. С. 20–26.

290. Конвенция об ответственности перед третьей стороной в области ядерной энергии 1960 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_006

291. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 14.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

292. Конвенція, що доповнює Паризьку конвенцію від 29 липня 1960 року про відповідальність перед третьою стороною в галузі ядерної енергії : Конвенція від 31 січня 1963 р. URL: http://zakon.nau.ua/doc/?code=994_218

293. Кононенко В. П., Новікова Л. В., Харченко І. М.. Трансформація політики міжнародних організацій ЄС та НАТО з метою забезпечення енергетичної безпеки держав-членів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. №67. С. 313-318.

294. Кононенко В.П., Новікова Л.В. Вплив регіональних збройних конфліктів на міжнародну екологічну безпеку. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 24. С. 214-221.

295. Конституція України 1996 року зі змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

296. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін.; 2-ге вид., перероб. і допов. Х.: Право, 2011. 1128 с.

297. Конституція Сполучених Штатів Америки. URL http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/usa_const.htm

298. Конституційне право України: навч. посібник/ 2-е вид., перероб. і доп.; В.О. Боняк, В.А. Завгородній, А.В. Самотуга, Л.А. Філянїна. Дніпро: ДДУВС, 2017. 293 с.

299. Конфліктологія. Словник / за заг. ред. Колба О.Г., Буймістера А.І. Київ, Переяслав-Хмельницький: Видавництво КСВ, 2012. 592 с.

300. Концепція державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні : Постанова Верховної Ради України від 25 січня 1994 р. *Відомості Верховної ради України*. 1994. №18. Ст. 106

301. Концепція забезпечення національної системи стійкості: Указ Президента України № 479/2021 від 27.09.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text>

302. Кориневич А. О. Міжнародне енергетичне право як нове явище у сучасному міжнародному праві. *Часопис Київського університету права* 2010. №2. С.320-324.

303. Коробкін В.В. Адміністративно-правове регулювання енергопостачання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2015. 18 с.

304. Корупція в сфері енергомодернізації. URL: <https://energox.com.ua/2020/02/29/korupsiya-v-sferi-energomodernizatsiyi/>

305. Костицький М. В. Гуманізм права як прояв вищих (космічних) законів у суспільстві. *Принципи гуманізму та верховенства права як умова розвитку демократичної, соціальної, правової держави (пам'яті професора В.В. Копеїчикова)*: матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. К., 2009. С. 13–15.

306. Кострубіцька О.Є. Адміністративна відповідальність за правопорушення в паливно-енергетичному комплексі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 19 с.

307. Костюхіна В.М. Організаційно-правові засади галузевого управління: на прикладі електроенергетики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 20 с.

308. Коцюба Р. О. Конституційні засади забезпечення права людини на ядерну безпеку в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2010. 206 с.

309. Коцюба Р.О. Конституційно-правові гарантії ядерної безпеки: міжнародний та національний аспекти: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02. К., 2017. 39 с.

310. Крамар Р.І. Адміністративно-правова протидія марнотратному витрачання паливно-енергетичних ресурсів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2011. 19 с.

311. Кредитна угода (Проект "Реабілітація гідроелектростанцій") між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку 29 вересня 2011 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/985_029/conv.

312. Кринична І.П. Державне управління процесами забезпечення радіаційної безпеки в Україні : монографія. Д. : Пороги, 2009. 304 с.

313. Крупка Ю. Правове регулювання цивільної відповідальності за ядерну шкоду, заподіяну під час міжнародних перевезень ядерного матеріалу (міжнародно-правовий аспект) *Юридична Україна*. 2005. № 9. С. 69-73.

314. Кузьміна М.М. Правове регулювання створення та функціонування енергетичних кооперативів в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 40–44.

315. Кузьміна М.М. Суб'єкти малого та середнього підприємництва у сфері відновлюваної енергетики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 97–102.

316. Кузьміна М.М. Окремі проблеми правового регулювання виробництва енергії з альтернативних джерел в умовах адаптації до права ЄС. *Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах* : зб. наук. праць (за матеріалами «круглого столу», Харків, 26 трав. 2015 р.). Харків, 2015. С. 34–38.

317. Кулик О.І. Господарсько-правове забезпечення стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук: 12.00.04. Вінниця, 2019. 19 с.

318. Кушнір А.В. Міжнародна політика забезпечення національної безпеки: енергетичний аспект. Житомир, 2022. 40 с.

319. Личенко О. І. Проблеми екологічної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та організаційноправові засади їхнього вирішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*..2016. №845. С.279-284.

320. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки: підручник. К.: КНТ, 2009. 631 с.

321. Лір В.Е. Формування енергетичної політики України відповідно до глобальної парадигми сталого розвитку. *Вісник Миколаївського національного*

університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: економіка та управління національним господарством. 2018. Вип.21. С. 172-178.

322. Лісовський П.М., Лісовська Ю.П. Безпекознавство: особистість, держава, суспільство (системний аналіз) : навч. посіб. Київ: Кондор-Видавництво, 2017. 368 с.

323. Лобода А.М. Правова безпека особи в сучасній Українській державі (теоретикоправове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2013. 19 с.

324. Люльчак З. С. Стратегії розвитку та регулювання регіонального розвитку ринку теплової енергії: дис. ... канд. екон. наук : 08.02.03. Львів, 2007. 27 с.

325. Лящук О. Ядерна енергетика – прості питання. Рівненська міська громадська організація «Екоклуб». К., 2013. С. 1-5.

326. Мазур І.М. Аналіз глобальної енергетичної безпеки: теоретичні та прикладні засади. *Економічний аналіз* : зб. наук. праць / С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. Тернопіль : “Економічна думка”, 2013. Том 14. № 1. С. 94-105.

327. Майданевич Н.В. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері електроенергетики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 19 с.

328. Малащенко І.В. Досвід США у впровадженні smartgrid для реформування енергетики України. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u187/zbirnik_konf_nato_2.06.2022_05.08.pdf

329. Малик І. П., Тадеєв Ю. П., Шкробот М. В. Форсайт як інструмент розвитку енергетичного сектору держави на прикладі республіки польщі. *Ефективна економіка*. 2020. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7724>

330. Малиновська В., Кострікова Є. ТОП-5 спорів у сфері енергетики та природних ресурсів в 2020 р. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/energetichne-pravo/top5-sporiv-u-sferi-energetiki-ta-prirodnih-resursiv-v-2020-r.html>

331. Малишко В. М. Актуальні проблеми економічної безпеки в системі національної безпеки України. *Юридичний вісник*. 2015. № 4 (37). С. 130.

332. Манжул І. В. Визначення поняття енергетична безпека зарубіжними авторами. *Часопис Київського університету права*. 2015. №2. С. 272-276.

333. Маскалевич І. Енергетичний терор і як його пережити. URL: <https://zn.ua/ukr/economic-security/enerhetichnij-terror-ta-jak-joho-perezhati.html>

334. Мастепанов А.М., Араи Х. Водородная стратегия Японии. *Энергетическая политика*. 2020. № 11(153). С. 62–73. https://doi.org/10.46920/2409-5516_2020_11153_62

335. Мацокін В.В. Право громадян України на достатній життєвий рівень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Х., 2008. 20 с.

336. Мельник О. В. Пріоритети та перспективи розвитку паливно-енергетичного комплексу України у взаємодії з суміжними галузями : дис. ... канд. екон. наук : 08.07.01. К., 2006. 190 с.

337. Мельниченко О.А. Енергетична безпека: сутність і засоби державного регулювання *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління*. 2017. Вип. 1. С. 32-41.

338. Меморандум між Україною та Європейським Союзом про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_694.

339. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством енергетики та вугільної промисловості України та Міністерством гірничої промисловості та енергетики Федеративної Республіки Бразилія в сфері виробництва біопалива (25.10.2011) *Офіційний вісник України*. 2011. № 95. С. 317.

340. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством палива та енергетики України та Федеральним Міністерством сільського, лісового, водного господарства та захисту навколишнього середовища Республіки Австрія (09.11.2000 р.) *Офіційний вісник України*. 2004. № 26. С. 253.

341. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економіки України № 60 від 2 березня 2007 р. URL: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980

342. Микитенко В. На чому базується енергетична безпека держави. *Вісник НАН України*. 2005. С. 41–47.

343. Миклащук І. М. Політична ідеологія як чинник національної безпеки України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01 /Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнарод. безпеки. К., 2010. 19 с.

344. Миколук О.А. Теоретичні підходи до трактування поняття «енергетична безпека» *Причорноморські економічні студії* 2016 Випуск 7. <http://bses.in.ua/journals/2016/7-2016/27.pdf>

345. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права 1966 р. ГА ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

346. Міненерго напрацювало Концепцію забезпечення енергетичної безпеки. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/08/31/703762/>

347. Міщук В.В. Цивільно-правова відповідальність за ядерну шкоду, завдану під час міжнародних перевезень ядерного матеріалу *Університетські наукові записки*. 2008. № 4. С. 151-155.

348. Молдованов Д.В. Фінансово-правове забезпечення державної політики у сфері альтернативної енергетики : дис. ... д-ра філос.: 081. Харків, 2020. 238 с.

349. Муза О.В. Організаційно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки України в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 60-66.

350. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. URL: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/Materialy_zasidan/2017/gruden/28.12.2017/p30_28-12-17.pdf

351. Національна рада з відновлення України від наслідків війни Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Енергетична безпека».

URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/energy-security.pdf>

352. Новицький А.М. Організаційно-правові засади державного управління у паливно-енергетичному комплексі України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2005. 19 с.

353. Новицький В.В. Міжнародно-правовий вимір концепції сталого розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.11. К., 2015. 20 с.

354. Норми радіаційної безпеки України (НРБУ-97) : Постанова головного державного санітарного лікаря України від 1 грудня 1997 року № 62. URL: http://www.ic-chernobyl.kiev.ua/nd/nrbu_97.htm

355. Носік В.В. Розвиток доктрин земельного, аграрного та екологічного права у національній правовій системі України. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права*: збірник матеріалів круглого столу (Харків, 24 травня 2013 року). Харків, 2013. С. 24–26.

356. Оболенська С.А. Правове регулювання виробництва біопалива сільськогосподарськими товаровиробниками в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2017. 20 с.

357. ОБСЄ. Резолюція, Міжнародний документ від 03.07.2009. URL: <http://rada.gov.ua>

358. Онофрейчук М.І. Енергетична політика сучасної КНР. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3553/1/%D0%9E%D0%BD%D0%BE%D1%84%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf>;

359. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 26. Ст. 218.

360. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Законом України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Голос України*. 2019 р. № 62.

361. Основні положення енергетичних стратегій та програм Європейського Союзу щодо розвитку енергетичної сфери в умовах формування загальноєвропейського ринку електроенергії URL: <https://ua.energy/wp-content/uploads/2017/05/2.-Energetychni-Strategiyi-YES.pdf>.

362. Остринський В. О. Правове регулювання укладення та виконання ЕРС-контрактів для потреб відновлювальної енергетики: дис. ... докт. філософії: 081 «Право». Ірпінь, 2023.

363. Остудімов Б. А. Доктринальні джерела дослідження енергетичної безпеки. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. №1(93), С. 69-79.

364. Остудімов Б.А. Забезпечення енергетичної незалежності держави і конституційних прав людини (проблеми методології дослідження). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. №2(24). С. 70-79.

365. Остудімов Б.А. Ключові проблеми забезпечення енергетичної безпеки. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. Вип.4. (4), 64-70.

366. Остудімов Б.А. Корупційні ризики в енергетичній сфері України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі : матеріали V Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.) : у 2 ч. К., 2020. Ч. 2. С.333- 335.*

367. Остудімов Б.А. Міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки та їх імплементація в Україні. *Право.UA*. 2023. №3. С. 131-138

368. Офіційний веб-портал NRC. URL: <http://www.gpo.gov/>

369. Офіційний веб-портал МАГАТЕ. URL: <https://www.iaea.org/publications/reports>

370. Офіційний сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1354544/>

371. Офіційний сайт Ядерного страхового пулу Бельгії. URL: <http://www.syban.be/about.aspx>.

372. Офіційний сайт Ядерного страхового пулу Великобританії. URL: <http://www.nuclear-risk.com/aboutUs.asp>.

373. Павліченко Є., Гузенко О. Нормативно-правове регулювання економічної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №7. С. 169-174.

374. Пастух А.В. Правове регулювання вирощування та перероблення сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2017. 18 с.

375. Підлипна Р.П. Методологічні засади тлумачення дефініції "соціальна безпека". *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.2. С. 277 - 278

376. Повітряний кодекс України : Закон України від від 19.05.2011 № 3393-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3393-17>

377. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.

378. Політика забезпечення енергетичної безпеки та енергонезалежності. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». К. : НІСД, 2015. С. 323–326.

379. Порядок і правила проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2002 р. № 733. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/733-2002-%D0%BF>

380. Порядок обчислення тарифів при обов'язковому страхуванні цивільної відповідальності за ядерну шкоду : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2003р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

381. Походенко Б.О. Огляд та порівняльний аналіз концепцій енергетичної безпеки Європейського Союзу й України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна* 2023. Вип. 17. С.56-78

382. Правдюк А. Л. Особливості законодавчого забезпечення економічної безпеки України. *Інформація і право*. 2021. № 2 (37). С. 170-182.

383. Право ЄС. Євроінтеграційний портал. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/pravo-yes#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%84%D0%A1%20%D1%94%20%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%BC%2C%20%D0%BE%D1%81%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%B8,%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%83%20%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE%20%D1%97%D1%85%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0>

384. Пріоритетні напрями удосконалення державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки України. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/prioritetni-napryami-udoskonalennya-derzhavnoi-politiki-u-sferi>

385. Про альтернативні види палива : Закон України від 14.01.2000. № 1391-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 12. Ст. 94.

386. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20.02.2003 № 555-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.

387. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 № 39/95-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80>

388. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та "зеленої" трансформації енергетичної системи України: Закон України від 30.06.2023 № 3220-IX URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>

389. Про внесення змін до Закону України «Про ринок електричної енергії» (щодо енергетичної безпеки, балансування енергосистеми та системи накопичення енергії): проєкт Закону України від 12.12.2019 № 2582. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67624.

390. Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення «зеленого» тарифу: Закон України від 25.09.2008 № 601-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9. Стор. 446, ст. 155.

391. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення енергетичної безпеки та розвитку систем накопичення енергії: проєкт Закону України від 11.05.2021 № 5436-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71870

392. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії: Закон України від 04.06.2015 № 514-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51419#Text>

393. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії: Закон України від 11.01.2000 р. № 1370-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1370-14#Text>

394. Про електроенергетику: Закон України 16 жовтня 1997 року № 575/97-ВР (Закон втратив чинність на підставі Закону № 2019-VIII від 13.04.2017, ВВР, 2017, № 27-28, ст.312). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575/97-вр>

395. Про енергетичну ефективність будівель: Закон України від 22.06.2017 р. № 2118-VIII. *Відомості Верховної Ради України* 2017, № 33, ст. 359; 2019 р., № 51, ст. 377

396. Про енергозбереження: Закон України від 07.07.1994 № 74/94-ВР. {Закон втратив чинність на підставі Закону № 1818-IX від 21.10.2021}. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#Text>

397. Про забезпечення енергетичної безпеки та гнучкості енергосистеми, реальної конкуренції, декарбонізації економіки та зниження цін споживання електричної енергії (щодо систем накопичення енергії) Проект Закону України від 26.11.2019 № 2496. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67477.

398. Про засади державної політики у сфері енергетичної безпеки України : проєкт Закону України від 13.07.2018 № 8609. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64445.

399. Про затвердження вимог до системи управління діяльністю експлуатуючої організації (оператора) : Наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 02.03.2012 № 51. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0431-12>

400. Про затвердження Кодексу газотранспортної системи: постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 30.09.2015 № 2493. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1378-15#Text>

401. Про затвердження плану заходів на 2006–2010 роки щодо реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.07.2006 р. № 436-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-2006-%D1%80>

402. Про затвердження плану заходів щодо виконання зобов'язань в рамках Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: Розпорядження КМУ від 03.08.2011 № 733-р URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/733-2011-p>.

403. Про затвердження Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України: постанова КМУ від 26.11.2014 р. № 676. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text>

404. Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання : Закон України від 14.01.1998 № 15/98-ВР: р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15/98-%D0%B2%D1%80>

405. Про захист прав споживачів: Закон України № 3153-IX від 10 червня 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20?find=1&text=%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3#w1_4; Закон України № 1023-XII 12

травня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12?find=1&text=%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3#Text>

406. Про заходи з нейтралізації загроз у сфері атомної енергетики і промисловості: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.01.2021 р., введено в дію Указом Президента України від 29.01.2021 р. № 35/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002525-21#Text>

407. Про Заяву Верховної Ради України про надання Україні реальних гарантій безпеки: Постанова Верховної Ради України; Заява від 06.07.2010 р. № 2431-VI URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2431-17>

408. Про Заяву Верховної Ради України щодо енергетичного тероризму російської федерації: постанова Верховної Ради України від 1.12.2022 року № 2788-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2788-20#Text>

409. Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї: Постанова Верховної Ради України від 28.02.2014 р. № 831-VII: URL. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/831-18>

410. Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09.07.2010 № 2480-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2480-17>

411. Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу: Закон України № 2509-IV від 05.04.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2509-15#Text>

412. Про Міністерство енергетики України: постанова КМУ від 17 червня 2020 р. № 507. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2020-%D0%BF#Text>

413. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

414. Про Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 902- 2014-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 81. Стор. 48, ст. 2298.

415. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text)

416. Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.06.2003 № 953. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/953-2003-%D0%BF>

417. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/8022/sp?sp=:max15>

418. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 № 796-XII URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/796-12>

419. Про ринок електричної енергії: Закон України № 2019-VIII від 13.04.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>

420. Про ринок природного газу: закон України від 09.04.2015 р. № 329-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/329-19>.

421. Про стан забезпечення енергетичної безпеки у зв'язку з ситуацією щодо постачання природного газу в Україну: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28.04.2014 р., уведене в дію Указом Президента України від 1.05.2014 р. № 448/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

422. Про Стратегію національної безпеки України :Указ Президента України від 12.02.2007 р. №105/2007 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1052007-5496>; «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України»: Указ Президента України від 08.06.2012 р. №389/2012 URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/303.html>; «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії

національної безпеки України»: Указ Президента України від 08.06.2012 року № 389/2012 URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/303.html>

423. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року розпорядження Кабінет Міністрів України від 21.04.2023 р. № 373-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text>

424. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 р. № 605-р. (Втратило чинність на підставі розпорядження Кабінет Міністрів України від 21.04.2023 р. № 373-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>.

425. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 4.08.2021 р. № 907-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text>.

426. Про теплопостачання: Закон України № 2633-IV від 2.06.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15#Text> 2509-IV від 5 квітня 2005 року)

427. Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань підготовки пропозицій та рекомендацій з розроблення Національного енергетичного і кліматичного плану: Постанова Кабінету Міністрів України. від 19.08.2023 № 924 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

428. Про Фонд енергоефективності: Закон України, Відомості Верховної Ради України, 2017, № 32, ст. 344. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2095-19#Text>

429. Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення: Закон України від 13.12.2001 № 2893-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2893-14>

430. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

431. Прокіп А.В. Сталість енергетичної безпеки. Теоретико-методологічні засади досягнення. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2018. 390 с.

432. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право: навчальний посібник/ вид. друге, допов. і перероб. К.: КНТ, 2010. 280 с.

433. Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства ратифіковано ВР України 15.12.2010 р. URL: <http://www.rada.gov.ua>.

434. Протоколи 2004 р. про внесення змін до Паризької конвенції і Брюссельської конвенції : *Multilateral Agreements Nuclear Law Bulletin*. 2004. № 73. Р. 108.

435. Путівник з адаптації законодавства України до права ЄС: теоретичні та практичні аспекти. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32597.pdf?fbclid=IwAR3zwPHXJKBrSYQsG9V7_2PTpePBkfzP6WlEQFGaFqqV_iByyiEuTYDPi8

436. Путівник по aquis ЄС. URL: https://padlet.com/vanchopatriot1/aquis-jxqlbm17jcoqwszg?fbclid=IwAR2N8Atux3DmuWzpCFX-a8TUUskAU3IT3DCpIUhsVSeQBhxkaUw_cPgeleZk

437. Раїмов Р. І. Адміністративно-правове регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у сферах енергетики та комунальних послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. 20 с.

438. Резолюція ГА ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» від 25 вересня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.

439. Рибнікова Е.Ю. Господарсько-правове стимулювання використання відновлюваних джерел енергії в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.04. Одеса, 2018. 20 с.

440. Річна Національна програма під егідою Комісії Україна - НАТО на 2021 рік: затверджено Указом Президента України від 11.05.2021 р. № 189/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189/2021#Text>

441. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України № 3-рп/2012 від 25.01.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#n55>

442. Рішення Конституційного Суду України у справі про соціальні гарантії громадян) від 9.07.2007 р. № 6-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a6p710-07#Text>].

443. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України (щодо дискримінації у реалізації права на житло) від 22 червня 2022 р. № 5-п(II)/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-22#Text>].

444. Рішення Конституційного Суду України № 18-рп/2012. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/24-gospodarske-pravo>

445. Роль НАТО в забезпеченні енергетичної безпеки та захисті енергетичної інфраструктури". Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/rol-nato-v-zabezpechenni-energetichnoi-bezpeki-ta-zakhisti>

446. Романко С.М. Енергетичне право – новий інститут природоресурсового права? *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти*: матер. круг. столу (Харків, 5 груд. 2014). Х., 2014. С. 164–167.

447. Рудь Ю.М. Правове регулювання енергозбереження у сільському господарстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2015. 17 с.

448. Рябцев Г.Л., Суходоля О.М. Нові загрози у сфері забезпечення енергетичної безпеки: моніторинг реалізації стратегії національної безпеки. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/novi-zagrozi-u-sferi-zabezpechennya-energetichnoi-bezpeki>

449. Савранська Г.М. Порівняльний аналіз сучасних підходів до визначення поняття "соціальна безпека". *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 14.

450. Савчук К.О. Стандарти міжнародні. Юридична енциклопедія: В 6 том. / Ред. кол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол) та ін. К.: «Укр. Енциклоп.». Т. 5: П-С. 2003. С. 615.

451. Сайт Світової енергетичної ради. URL: http://www.worldenergy.org/document/ethiopia_june_30_v_gbeddy_security.pdf.

452. Салашенко Т.І. Енергетика України та світу в умовах пандемії: наслідки та заходи боротьби. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 137-142

453. Селезньова О. Міжнародна енергетична безпека: політичний концепт. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/selezneva_mizhnarodna.pdf

454. Сергєєв Р.С. Засоби забезпечення раціонального використання і збереження електричної енергії в Україні (адміністративно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

455. Сердюченко О.В. Адміністративно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки України : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2009. 212 с.

456. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. К.: Довіра, 2000. 1018 с.

457. Сменковський А., Воронцов С. Аналіз ефективності виконання державних програм у сфері енергозбереження. Аналіт. записка. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/567/>

458. Соглашение о привилегиях и иммунитетах Международной организации ИТЭР по термоядерной энергии для совместной реализации проекта ИТЭР (Париж, 21.11.2006). URL: <http://www.iterf.ru/upload/iblock/570/5702b4cdc71890d861992e18f88c5d39.pdf>.

459. Співробітництво в енергетичній сфері. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/energetika>

460. Стан та проблеми запровадження нової моделі функціонування електроенергетичного ринку України. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/stan-ta-problemi-zaprovadzhennya-novoi-modeli-funkcionuvannya>

461. Стандарти України: каталог 2007: у 3 т. / уклад. І. В. Ковальова, В. А. Павлюкова ; заг. ред. В. Л. Іванов. Л. : ПП «НТЦ Леонорм-Стандарт», 2007. Т. 1 : Показчик. 2007. 348 с.

462. Стратегія економічної безпеки України до 2025 року: Указ Президента України № 347/2021 від 11.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n11>

463. Стратегія енергетичної безпеки ЄС як відповідь на сучасні гібридні загрози: висновки для України. Аналітична записка. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-02/energ_bezp-988e2.pdf

464. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»: Указ Президента України № 392/2020 від 14.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>

465. Статут Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA) 26 січня 2009 р.; Про приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA): Закон України № 2222-

VIII від 5 грудня 2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j02#Text
МАГАТЕ

466. Суддя КГС ВС Олексій Слuch розповів про актуальну практику Верховного Суду з вирішення спорів у сфері енергетики. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1214615/>

467. Суддя КГС ВС Олена Кібенко проаналізувала судову практику вирішення спорів у сфері енергетики. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1354544/>

468. Судові спори за позовами виробників зеленої електроенергії. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/sudovi-spori-za-pozovami-virobnikiv-zelenoyi-elektroenergiyi/>

469. Суходоля О. Безпека та стійкість енергозабезпечення споживачів: досвід США. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-11/az-resilience-energy.pdf>

470. Суходоля О.М. Геополітичні та економічні пріоритети енергетичної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2017. № 1. С. 42–52.

471. Суходоля О.М., Харазішвілі Ю. М., Бобро Д.Г. Методологічні засади ідентифікації та стратегування рівня енергетичної безпеки України. *Економіка України*. 2020. № 6. С. 20-42.

472. Суходоля О. М. Проблеми визначення сфери регулювання енергетичної безпеки. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 1. С. 5–17.

473. Сушик О.В. Правові засади забезпечення радіаційної безпеки за законодавством України : автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2010. 20 с.

474. Сушик О. Ядерне страхування в країнах Європейського Союзу: правові аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2012. Вип. 92. С. 49-53.

475. Сьох К.Я., Гультай М.М. Імплементация нормативно-правових актів Європейського Союзу у національне законодавство України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 82-84.

476. Теорія і практика конституціоналізації галузевого законодавства України / Ю.С. Шемшученко та ін.; наук. ред. Ю.С. Шемшученко, відпов. ред. Н.М. Пархоменко. Київ: Юридична думка, 2013. 308 с.
477. Тимченко Л.Д., Кононенко В.П. Процесуальна реалізація гарантій безпеки України та захисту її інтересів. *Право України*. 2021. № 1. С. 229-245
478. Тихомиров Д.О. Теоретико-правові засади державної політики в сфері безпеки: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 346 с.
479. Тихомиров Д.О. Засади державної політики в сфері безпеки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 91–96.
480. Тихомиров Д. О. Поняття та класифікація факторів, що впливають на формування та реалізацію державної політики у сфері безпеки. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Право. 2019. № 18. С. 55-61.
481. Тихомиров Д. О. Наукові методологічні підходи до дослідження державної політики в сфері безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 230–234.
482. Токунова А. Планування в енергетичній галузі: впровадження зарубіжного досвіду. URL: <http://www.pgpr-journal.kiev.ua/archive/v8/8.pdf>
483. Тормосов Р.Ю. Систематизація зарубіжного досвіду стратегічного планування сталого енергетичного розвитку. *Ефективна економіка*. 2020. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8558>.
484. Трегуб О.А. Правове забезпечення екологічного відновлення міст на постконфліктних територіях. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020, № 92. С. 273-285.
485. Трохимець О. Судові спори в сфері енергетики. Роттердам+. URL: <https://unba.org.ua/publications/7663-sudovi-spori-v-sferi-energetiki-rotterdam.html>
486. Уварова О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: Друкарня МАДРИД, 2012. 196 с.
487. Угода між Державним комітетом України з енергозбереження і Комітетом з енергоефективності при Раді Міністрів Республіки Білорусь про

співробітництво в сфері енергоефективності та поновлюваних джерел енергії. *Офіційний вісник України*. 2003. № 35. С. 197.

488. Угода між Міністерством агропромислового комплексу України та Міністерством сільського господарства і продовольства Російської Федерації про економічне і науково-технічне співробітництво від 25.12.1997. *Офіційний вісник України*. 2013. № 17. С. 179.

489. Угода між Урядом України і Урядом Королівства Данія щодо допомоги в енергетичній програмі, яка враховує аспекти захисту довкілля 1997 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/208_001.

490. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

491. Угода про виконання Проекту (Проект енергозбереження в адміністративних і громадських будівлях м. Києва) між Міжнародним банком реконструкції та розвитку та Київською міською державною адміністрацією від 25 квітня 2000 р.: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996_027/conv.

492. Українець Л.А. Ініціатива Пояс і Шлях як основа нарощування економічної експансії Китаю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство, (24 (3)). 2019. С.109-113;

493. Устименко В.А., Джабраїлов Р.А. Економікоправове забезпечення сталого розвитку Донбасу. *Економіко-правові засоби стимулюючого впливу на розвиток Донбасу*: монографія / під заг. ред. В.А. Устименка. Київ: НАН України, Інститут економікоправових досліджень, 2019. С. 722.

494. Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. 927 с.

495. Фоменко С. В. Спільна зовнішня і безпекова політика ЄС: від національних інтересів до спільних цінностей. *Збірник наукових праць НАДУ при Президентіві України*. 2015. Вип. 1. С. 224-242

496. Франчук А. Розвиток системи державного регулювання енергетики України : дис. ... наук. ступ. д-ра наук з держав. управління : 25.00.02. К., 2009. 424 с.
497. Фулей Т.І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ. 2003. 16 с.
498. Фулей Т. Легітимні очікування та принцип юридичної визначеності в практиці ЄСПЛ. URL: http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2021/5_2021/fuley24-35.pdf
499. Хайск Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: в 3-х т. / пер. з англ. Т. 1. Правила та порядок. Київ: Сфера, 1999. 196 с.
500. Халатов А. А., Фіалко Н. М., Тимченко М. П. Енергетична безпека України. *Теплофізика та теплоенергетика*. 2020. Т. 42, № 2. С. 18-30.
501. Харазішвілі Ю.М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації : монографія. Київ: НАН України; Ін-т економіки провислості, 2019. 304 с.
502. Харитонов Т., Григор'єва Х. Доктрина правового регулювання альтернативної енергетики в Україні: сучасні тенденції розвитку. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31), vol. 2.
503. Хартія Європейського Союзу про основоположні права 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
504. Хлабистова К.В., Гулак О.О. Принципи управління відходами та ресурсами у країнах ЄС. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 5. С. 46–52.
505. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.

506. Цулаія Г.З. Адміністративно-правове забезпечення реалізації державної політики в енергетичній сфері: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2023. 264 с.

507. Чіпко М.В. Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері використання відновлюваної енергетики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2017. 23 с.

508. Чукаєва І. К. Паливний комплекс України: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. ... наук. ступ. д-ра екон. наук : 08.07.01 К., 2006. 424 с.

509. Шамсутдінов О. Біологічна безпека України: логіко-правове дослідження. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С.66-75

510. Шаптала Н., Камінська Н. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації у сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 57–69.

511. Шевченко О.А. Енергетична безпека як невід'ємний елемент забезпечення економічної безпеки держави в стратегіях національної безпеки України *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* № 67 (2021). URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/250005>

512. Шевцов А.І., Земляний М.Г. Енергетична незалежність. Шляхи та ціна забезпечення. URL: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/54.htm>

513. Шевчук Я. В. Сутність та концептуальні основи енергетичної безпеки України. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*. Серія: Економічні науки. 2015. №4.40. С. 53-59.

514. Шидловський А.К., Випанасенко С.І., Ворохов Л.П. Тенденції розвитку енергетики України : навч. посібник/ Дн. : Націон. гірничий унів-тет, 2005. С. 94.

515. Шипілова Л.М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: автореф. дис... канд. політ. наук: 21.01.01 / Рада нац. безпеки і оборони України, Ін-т пробл. нац. безпеки. К., 2007. 20 с.

516. Шоха Т.П. Правове регулювання екологічного страхування в Україні : дис. ... канд юрид наук. Київ, 2013

517. Шульга Є. В. Основи міжнародно-правового забезпечення енергетичної безпеки. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/4_2019/52.pdf

518. Шульга Є. Правове забезпечення енергетичної безпеки України: сучасний стан та перспективи *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 69-74.

519. Щербина Л. В. Теоретичні засади дослідження енергоринку України та його суб'єктів в умовах трансформації економіки : дис. ... наук. ступ. канд. екон. наук : 08.06.01. Харків, 2006. 179 с.

520. Що таке енергетична безпека і чому це надважливо для України? URL: <https://hmarochos.kiev.ua/partner/energobezpeka/>; <https://energysecurityua.org/ua/u-fokusi/shcho-take-enerhetychna-bezpeka-i-chomu-tse-nadvazhlyvo-dlia-ukrainy/>

521. Щодо реформування оподаткування використання енергоресурсів: Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1602/>. 547.

522. Экологическое законодательство Швеции: <http://www.sweden.se/ru/Start/Work-live/Facts/Environment>

523. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1 : А–Г. 672 с.

524. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3 : К–М. 792 с.

525. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2002. Т. 4 : Н–П. 720 с.

526. Юридична енциклопедія: в 6 том. / редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол) та ін. К.: «Укр. Енциклоп.». Т. 5: П-С. 2003. 736 с.

527. Юридичний словник. URL: <http://zakony.com.ua/juridical.html?catid=36270>

528. Юспін О. В. Напрями оптимізації структури енергетичної галузі України в контексті економічної безпеки : дис. ... наук. ступ. канд. екон. наук : 21.04.01. К., 2007. 200 с.

529. Ядерне законодавство Центральної і Східної Європи. URL: <http://books.google.com.ua/books?isbn=9264015442>.

ДОДАТОК

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Остудімов Б. А. Доктринальні джерела дослідження енергетичної безпеки. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. №1(93), С. 69-79. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.93.69-79>
2. Остудімов Б.А. Ключові проблеми забезпечення енергетичної безпеки. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. Вип.4. (4), 64-70. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.04.07>
3. Остудімов Б.А. Забезпечення енергетичної незалежності держави і конституційних прав людини (проблеми методології дослідження). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. №2. С. 70–79. DOI: <https://doi.org/10.33270/02222402.70>
4. Остудімов Б.А. Міжнародно-правові стандарти енергетичної безпеки та їх імплементація в Україні. *Право.UA*. 2023. №3. С. 131-138. DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.19
5. Ostudimov B., Kaminska N. Energy security principles: Legal nature, classification and modernisation. (Принципи забезпечення енергетичної безпеки: правова природа, класифікація і модернізація). *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2023. Vol. 28, №1. P. 55-67. DOI: 10.56215/naia-herald/1.2023.55
6. Ostudimov B., Kaminska N. Energy monitoring and control in EU member states: legislative trends and institutional framework (Енергетичний моніторинг і контроль у державах-членах ЄС: тенденції законодавчого регулювання та інституційна основа). *Visegrad journal on human rights*. 2023. № 3. 84-90. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/08/Vishegrad_03_2023.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Остудімов Б. А. Конституційні засади функції забезпечення екологічної безпеки. *Сучасний конституційний процес та судово-правова реформа: реалії сьогодення та перспективи*: матеріали науково-практичного круглого столу (Київ, 24 червня 2020 р.). Київ: НАВС, 2020. С.61– 63.

8. Остудімов Б. А. Корупційні ризики в енергетичній сфері України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали V Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 9-10 грудня 2020 р.) : у 2 ч. Київ : НАВС, 2020. Ч. 2. С.333 – 336.

9. Остудімов Б.А. Енергетична дипломатія як перспективний напрям забезпечення енергетичної безпеки. *Україна і світ: правові питання регіональної та глобальної безпеки*: матер. Всеукраїн. наук. конфер. (м. Київ, 18 травня 2022 р.). Київ: Юридичний інститут ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана», 2022. С. 175 – 179.

10. Остудімов Б.А. Енергетичний суверенітет та енергетична незалежність, їх значення в умовах сьогодення. *Захист суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки як спільна справа держави та Українського народу*: матер. міжнар. науково-практ. конфер. Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, 24 березня 2023 р.). Київ: ТОВ «Видавничий дім АртЕк», 2023. Част 1. С. 86-88.

11. Остудімов Б.А. Значення ООН, НАТО та інших організацій для забезпечення енергетичної безпеки і сталого енергетичного розвитку. *Реалізація конституційного курсу України на членство в ЄС та НАТО*: матер. круглого столу (Київ, 26 червня 2023 р.). Київ: НАВС, 2023. С. 86-90.

12. Остудімов Б.А. Стратегії енергетичного розвитку: європейський досвід. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матер. XXXV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Стамбул, Туреччина, 07 серпня 2023 р.). Стамбул: ГО «ВАДНД», 2023. С. 107-112.